SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc., dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc., univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Šalingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

OBSAH

Horecký J., K diskusii o slovenskom pravopise 321
Dvonč L., K ďalším osobitným prípadom zhody prísudku s podmetom . . 332
Rybák J., Zámená a príslovky s *nie-* a *da-* u Bodenka 335

Diskusie

Ondrus P., Miesto tzv. zámenných prísloviek v gramatickej stavbe slovenského jazyka 340
Sabol J., O výslovnosti spoluhlásky *v* 342

Zprávy a posudky

Univ. prof. J. Stanislav šesťdesiatročný. K. Habovštiaková 349
Zpráva o výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. E. Pauliny . . 351
Konferencia o jazyku a štýle súčasnej prózy. J. Mistrík 357
Zpráva o brnenskej konferencii o aktuálnych otázkach teórie verša. M. Šalingová 365

Rozličnosti

Zaragoza či *Zaragóza*. L. Dvonč 369
Omnibus, -u/-a, mikrobus, -u. L. Dvonč 370
Sujet — sujetu, sujetový. L. Dvonč 372
Pricnieť sa. G. Horák 373

Odpovede na listy

Oni smú, a nie *oni* „smia" 374
O takzvanom divadelnom opisovaní 374
Výslovnosť mena *Martin* 375
Lehota už vypršala 376
Slovo *šivačka* je krajové 376
Nie *trychtýr*, ale *lievik* 376
Mravčia práca 377
Revanšovať sa 377
Smrečia hora. G. Horák 377
Index k 29. ročníku Slovenskej reči. Š. Lipták 379

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 29 1964 ČÍSLO 6

K DISKUSII O SLOVENSKOM PRAVOPISE

Ján Horecký

1. Skutočnosť, že pravopisná problematika znova ožíva nielen v slovenčine, ale aj v češtine a ruštine, ba že je stále živá aj v západných jazykoch, ukazuje, že pravopisné sústavy uvedených jazykov nepredstavujú optimálne riešenie vzťahu medzi hovoreným prejavom a jeho záznamom pomocou písma. I keď vieme aj zo skúsenosti pri poslednej úprave slovenského pravopisu r. 1953, že pri všetkých úvahách o pravopise sa uplatňujú širšie spoločenské a pedagogické hľadiská, predsa by sme chceli zdôrazniť, že základným odrazovým mostíkom pre všetky úvahy by malo byť hľadisko jazykovedné. Preto pokladáme za potrebné znova uvažovať o základných teoretických otázkach pravopisu. K tomuto okruhu otázok patrí predovšetkým skúmanie základných princípov pravopisu a vzťahu medzi hovoreným a písaným jazykom.

2. Za základný princíp slovenského pravopisu sa všeobecne pokladá fonologický, resp. fonologicko-morfologický princíp, prejavujúci sa práve najvýraznejšie vo vzťahu hovoreného a písaného jazyka v tom, že nezapisujeme vždy presne fonémy, ale skôr sa snažíme zachovať rovnakú podobu morfém. Je však známe, že aj morfémy zapisujeme prostredníctvom foném, resp. grafém. Podľa H. A. Gleasona[1] totiž treba rozlišovať fonematické a morfematické referenty grafém. Pretože v slovenčine ide len o fonematické referenty (grafémami sa zapisujú hlásky, nie celé morfémy), pokladáme za správnejšie hovoriť o fonematickom princípe slovenského pravopisu, pravda, s obmedzeniami, ako sa ukážu v ďalšom výklade.

Aj keď grafémy v slovenskej sústave písma majú fonematické referenty, nedá sa povedať, že by medzi fonémami a grafémami bol vzťah vzájomne jednoznačného priradenia. Sú známe prípady, že niektoré fonémy sa zapisujú pomocou dvoch grafém alebo naopak, že skupine dvoch grafém odpovedá jedna fonéma:[2] $\frac{F}{G-G}$.

[1] H. A. Gleason, *Vvedenije v deskriptivnuju lingvistiku,* Moskva 1959, 400; V. G. Gak, *Orfografia v svete strukturnogo analiza,* sborník Problemy strukturnoj lingvistiky, Moskva 1961, 207—221, najmä 207, 208.

[2] Spôsob zápisu porov. v cit. štúdii V. G. Gaka.

Tento vzťah platí v slovenčine pre *ch, dz, dž,* ale treba sem zahrnúť aj dvojhlásky, ak sa pokladajú za jednoduché fonémy, nie za bifonematické skupiny. (Pre takéto monofonematické hodnotenie je opora predovšetkým v tom, že v rytmickom zákone sa dvojhlásky uplatňujú práve tak ako dlhé samohlásky.)

Poznáme aj prípady, v ktorých jednej graféme odpovedajú dve fonémy: $\frac{F - F}{G}$. V slovenčine napr. skupinu foném $k + s$, resp. $g + z$ zapisujeme jednou grafémou *x*.

Takéto prípady nezhody medzi fonémou a grafémou nerobia v slovenskom pravopise nijaké ťažkosti, lebo sú to vzťahy stále, nepodmienené ani okolím ani inými pravidlami. Ťažkosti robia také prípady, keď sa tá istá fonéma zapisuje niekoľkými grafémami v závislosti od rozličných a často aj nerovnorodých podmienok. Je to vlastne istý druh „synonymity" grafém: $\frac{F}{G_1, G_2}$. Tento vzťah sa v slovenčine uplatňuje predovšetkým pri zapisovaní fonémy *i*, resp. *í* pomocou grafém *i, í, y, ý,* ale do istej miery aj pri fonémach *a, e,* lebo vyslovované *a, e* niekedy zapisujeme ako *ä* (napr. *žriebä, svätý*). Ďalej sa takýto synonymný vzťah prejavuje aj pri zapisovaní foném *ť, ď,* resp. aj *p, b*. Napr. fonému [ť] zapisujeme ako *ť* v slove *ťava,* ako *t* v slove *tisíc,* ako *ď* v slove *loď;* fonému [p] zapisujeme ako *p* v slove *chlap,* ale ako *b* v slove *dub*. Hlásku [c] zapisujeme ako *c* v slove *noc,* ako *dz* v slove *vedzte,* ako *ds* v slove *predseda,* ako *ts* v slove *svetský,* ako *tc* v slove *otca* a ako *dzs* v slove *prievidzský*. Pre fonému [c] teda vlastne platí vzťah $\frac{c}{c, dz, ds, ts, tc, dzs}$.

Osobitný prípad tvoria zdvojené spoluhlásky, ktoré sa vyslovujú ako jedna predĺžená spoluhláska alebo ako jedna spoluhláska s pevnejšie pritlačeným jazykom.[3] Tu platí vzťah $\frac{F}{G_1 + G_2}$, pravda komplikovaný tým, že predĺžené spoluhlásky nie sú osobitné fonémy a že medzi rovnakými grafémami je morfematická hranica (vyjadrená v uvedenom vzorci znamienkom +). Ani tento prípad však nenarušuje fonematický princíp, lebo ani predĺžená spoluhláska nemá morfematický referent.

3. Pri takomto pohľade na vzťah medzi fonémami a grafémami v slovenčine (za predpokladu, že za prvotný sa pokladá zvukový jazyk, nie písaný) možno ľahko zistiť, že vzájomno-jednoznačný vzťah medzi fonémou a grafémou je vlastne ojedinelý. V spisovnej slovenčine platí iba pri samohláskach *o, ó, u, ú* a pri spoluhláskach *v, l, r, m*. Z toho vyplýva, že pri

[3] Porov. E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská,* Bratislava 1963, 21.

všetkých ostatných fonémach treba skúmať, za akých podmienok sa daná fonéma zapisuje pomocou istej grafémy. Inými slovami, treba zistiť pravidlá pre prechod od foném ku grafémam.

Je známe, že v prípadoch ako *ťava* — *tisíc* závisí výber grafémy (*ť* alebo *t*) od toho, či nasleduje samohláska *a, o, u,* dvojhláska *ô* alebo samohlásky *i, e* či *i-ová* dvojhláska. Ak ľubovoľnú fonému označíme *X* a samohlásky *i, e,* resp. dvojhlásky *ia, ie, iu* ako V_i, môžeme pravidlo pre zápis fonémy *ť* v slove *mater* formálne vyjadriť takto:[4] $[\mathrm{X\check{t}V_i}] \underset{\rightarrow}{>} \mathrm{XtV_i}$ [maťer] > *mater.*

Pretože tu výber grafémy zrejme závisí od toho, čo nasleduje na syntagmatickej (horizontálnej) osi, možno hovoriť o progresívnej syntagmatickej podmienke.

V slovenčine sú aj regresívne syntagmatické podmienky, napr. pre písanie *i, í* po „mäkkých" spoluhláskach. Ak „mäkké" spoluhlásky označíme symbolom $C_{\check{s}}$ a ostatné, „nemäkké" symbolom $C_{\bar{s}}$, môžeme pravidlo pre zapísanie fonémy *i* napísať takto:[5]

a) $[C_{\check{s}}\ \mathrm{i}\ \left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}] > C_{\check{s}}\ \mathrm{i}\ \left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}$ [našich] > *našich*
[naši] > *naši*

b) $[C_{\bar{s}}\ \mathrm{i}\ \left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}] > C_{\bar{s}}\ \mathrm{y}\ \left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}$ [kím] > *kým*
[visokí] > *vysoký*

Písanie *i* alebo *y* však často nezávisí od predchádzajúcej fonémy, ale od toho, o akú paradigmu a aký pád v nej ide. Napr. po *b* píšeme v nom. pl. *rabi,* ale *duby,* po *p* píšeme v nom. sg. *slepý,* ale v nom. pl. *slepí.* V takýchto prípadoch teda nejde o závislosť syntagmatickú, ale o paradigmatickú. Formálny zápis môže byť takýto:

a) $[\mathrm{C\,i}\,\#] > \mathrm{C\,y}\,\#$ [dubi] > *duby*
↓
R (nom. pl. vz. dub)

b) $[\mathrm{C\,\acute{i}}\left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}] > \mathrm{C\,\acute{i}}\left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}$ [pávím] > *pávím*
[páví] > *páví*
↓
R (zvieracie privl. adjektíva)

V takomto prípade by bolo možno paradigmatickú závislosť vysvetľovať ako závislosť gramatickú, lebo zápis *i* alebo *y* závisí od toho, v akej para-

[4] Hranatou zátvorkou sa ako obvykle označuje zvuková podoba, znakom > príkaz na prepísanie, znakom → pod zápisom smer závislosti.

[5] V dvojitej zátvorke sa uvádzajú rôzne možnosti; v danom prípade zápis $\left\{\begin{matrix}\mathrm{C}\\ \#\end{matrix}\right\}$ znamená, že po [i] môže nasledovať ľubovoľná spoluhláska alebo hranica slova. Znakom ↓ sa označuje paradigmatická závislosť, štvorčekom sa naznačuje, že ide o súpis. Symbolom C_b sa označuje obojaká spoluhláska.

digme a často aj v akej koncovke sa fonéma *i* vyskytuje. Ide však iba o špeciálny prípad paradigmatickej podmienky.

Gramaticky podmienené je aj písanie predložky *s* a *z*. Tu však nejde o podmienku paradigmatickú, ale o syntagmatickú a progresívnu:

$$[\# \mathbf{z} \begin{Bmatrix} \# \\ \text{o} \# \end{Bmatrix} \ldots \text{i}] > \begin{Bmatrix} \text{s} \\ \text{so} \end{Bmatrix} \begin{matrix} [\text{z bratom}] & > \textit{s bratom} \\ [\text{zo sinom}] & > \textit{so synom} \end{matrix}$$

Ukazuje sa, že gramatické podmienky sa až druhotne navrstvujú na syntagmatické a paradigmatické podmienky. Nejde teda o základný princíp slovenského pravopisu.

Paradigmatické podmienky iného druhu než pri písaní *y* v type *duby* platia pre písanie *i* alebo *y* v koreni slov. Tu paradigmu zastupujú vlastne súpisy tzv. vybraných slov, resp. súpisy prevzatých slov, v ktorých sa píše *i* alebo *y*. Pri prevzatých slovách ide pritom o čisto paradigmatickú podmienku, kým pri domácich slovách je paradigmatická podmienka regresívne viazaná aj na syntagmatickú podmienku, lebo ohľad na súpis sa uplatňuje iba vtedy, keď predchádza obojaká spoluhláska:

a) $[\text{C i C}] > \text{C y C}$ [tiran] > *tyran*

$\downarrow$

$\boxed{\text{y}}$

b) $[\text{C}_{\text{b}} \text{ i C}] > \text{C y C}$ [biť] > *byť*

$\leftarrow$

$\downarrow$

$\boxed{\text{y}}$

Formálny zápis pravidla pre písanie *i* alebo *y* po obojakých spoluhláskach ukazuje, že je možná kombinácia syntagmatickej a paradigmatickej závislosti, pričom paradigmatickú závislosť treba pokladať za druhotnú.

Podobná dvojitá závislosť je aj v pravidlách pre písanie znelých alebo neznelých spoluhlások pri spodobovaní. Syntagmatická závislosť je tu však dvojmiestna, lebo rozhodnutie závisí nielen od toho, čo bezprostredne nasleduje, ale aj od toho, čo nasleduje na druhom mieste. Pritom na prvom mieste býva hranica slova alebo morfémy, na druhom mieste nejaká spoluhláska alebo nenasleduje nijaké slovo. Paradigmatická závislosť sa prejavuje odkazom na grafému v paralelnom slovnom tvare. Sú tu tri špeciálne prípady:

a) $[\text{X t} \# \#] > \text{X d} \#$ [plot] > *plod*

$\rightarrow\rightarrow$

$\downarrow$

d

b) $[X\,t \# C_t] > X\,d \# C_t$ [plot kíva] > *plod kýva*

$\downarrow$

d

c) $[X\,t + C_t] > X\,d + C_t$ [otxot] > *odchod*

$\downarrow$

d

Sú to vlastne prípady, v ktorých sa hovorí o morfologickom princípe, ale zdá sa, že tento pojem nie je dosť presne vymedzený a názov dokonca zvádza k nesprávnemu chápaniu. Nejde totiž o morfológiu, ale o zásadu zachovať rovnakú podobu morfém. Morfematický princíp to však nie je, lebo referentom nie je morféma ako celok. Na druhej strane ide vlastne o rozličné zapisovanie foném na miestach neutralizácie, preto by sa malo hovoriť o fonologickom princípe vo vlastnom zmysle, prípadne o morfonologickom princípe. V každom prípade sa však zachováva princíp fonematický a uplatňuje sa tu kombinovaná syntagmaticko-paradigmatická závislosť.

Že pri paradigmatickej závislosti nejde vždy o morfologické pravidlá, ukazujú prípady, keď na hraniciach morfém splývajú koncové a začiatočné fonémy v jedinú hlásku. Z hľadiska prechodu od zvukovej podoby k písanej ide o akési hraničné, delimitatívne podmienky, kde sa progresívna i regresívna závislosť uplatňujú až v paradigmatickom pláne. V slovenčine platia takéto podmienky pre zápis dlhých (bod a, b) i krátkych spoluhlások istých typov (bod c). Pravidlá možno zapísať takto:

a) $[V\,\bar{n}\,V] > V\,nn\,V$ [ďeňí] > *denný*

$\swarrow \downarrow \searrow$

$n + n$

b) $[V\,\bar{s}\,V] > V\,zs\,V$ [francúski] > *francúzsky*

$\swarrow \downarrow \searrow$

$z + s$

c) $[V\,c\,C] > V\,dzs\,C$ [prievickí] > *prievidzský*

$\swarrow \downarrow \searrow$

$dz + s$

4. Pretože v slovenčine sú známe prípady, že jednej fonéme odpovedá viac grafém, ale nie naopak, že by jednej graféme odpovedalo viac foném, budú aj pravidlá pre prechod od grafémy k fonéme oveľa jednoduchšie než doteraz skúmané pravidlá pre prechod od fonémy ku graféme. Zjednodušenie je predovšetkým v tom, že sa v týchto pravidlách neuplatňuje paradigmatická závislosť a že aj syntagmatická závislosť je len progresívna. Vidieť to z niekoľkých príkladov:

Pre prechod od grafémy *y* k foném [i] (čiže pre výslovnosť fonémy, ktorú zapisujeme grafémou *y*) nie sú potrebné nijaké pravidlá, lebo každé *y* je [i]. Pre prechod od grafémy *t* k foném [ť] platí, že ak nasleduje *i, e, ia, ie, iu,* máme pravidlo

$$t\,V_i > [ť\,V_i] \qquad \textit{tisíc} > [ťisíc]$$

Pre prípady spodobovania platia tiež len syntagmatické pravidlá, napr.

$$C\,d\left\{\begin{matrix}+\\ \#\end{matrix}\right\} > [C\,ť\left\{\begin{matrix}+\\ \#\end{matrix}\right\}] \qquad \textit{plod} > [plot]$$

Osobitné pravidlá treba predpokladať v takých prípadoch, keď sa foném zapisuje dvoma grafémami, z ktorých obidve označujú aj iné fonémy. Napr. ak sa v texte vyskytne graféma *c*, treba rozhodnúť, či označuje fonému [c] alebo či s nasledujúcim *h* označuje fonému [χ]. Platia tu dve pravidlá

$$c\left\{\begin{matrix}+, \#\\ V, C\end{matrix}\right\} > [c], \text{ ale}$$

okrem h

$$ch > [\chi]$$

Podobne pre *t* možno zapísať takéto pravidlá:

$$t + s > [c] \qquad \textit{svetský} > [sveckí]$$

$$t\left\{\begin{matrix}+\\ \#\end{matrix}\right\}C_d > [d] \qquad \textit{mlatba} > [mladba]$$

$$t\,V_i > [ť] \qquad \textit{tisíc} > [ťisíc]$$

5. Porovnanie pravidiel pre prechod od grafémy k foném s pravidlami pre prechod od fonémy ku graféme ukazuje, že komplikovanejší je práve ten prechod, ktorý vychádza od základnej, akustickej podoby jazykového prejavu. Preto je prirodzené, že sa pri úvahách o pravopise venuje najväčšia pozornosť práve tejto stránke pravopisnej problematiky.

Ako vidieť z doterajších úvah, pre jednu fonému môže platiť niekoľko prechodových pravidiel. Preto treba v každom konkrétnom prípade rozhodnúť, ktoré pravidlo sa má uplatniť. To znamená, že ak chceme zapísať hovorený prejav, musíme pri každej foném poznať všetky pravidlá pre jej zápis pomocou grafém a podľa rozličných syntagmatických a paradigmatických závislostí rozhodnúť, ktoré pravidlo uplatniť v danom prípade. Priebeh tohto rozhodovania možno formálne zaznačiť pomocou algoritmu. Je pritom samozrejmé, že algoritmus bude tým zložitejší, čím viac pravidiel sa uplatňuje pri danej foném.

Pri fonémach podliehajúcich spodobovaniu, napr. pri [p], môže mať algoritmus takúto podobu:

1. Ak po [p] nasleduje samohláska alebo spoluhláska, prejdi k bodu 2; ak po [p] nasleduje hranica morfémy alebo slova a po nich neznelá spoluhláska alebo absolútny koniec, prejdi k bodu 3.

2. Prepíš [p] ako *p* (*para, pravý*).
3. Ak za uvedených podmienok je v paralelnom slovnom tvare fonéma [p], prejdi k bodu 4; ak je tam fonéma [b], prejdi k bodu 5.
4. Prepíš [p] ako *p* (*chlap, chlap stojí, trpte*).
5. Prepíš [p] ako *b* (*dub, dub schne, robte*).

Formálny zápis tohto algoritmu by bol takýto:

1. $pX\ [2];\ p\begin{Bmatrix}+\\ \#\end{Bmatrix}\begin{Bmatrix}Ck\\ \#\end{Bmatrix}[3]$

2. $> p$

3. $\underset{\underset{p}{\downarrow}}{p}\ \begin{Bmatrix}+\\ \#\end{Bmatrix}\begin{Bmatrix}Ck\\ +\end{Bmatrix}\ [4];\ \underset{\underset{b}{\downarrow}}{p}\ \begin{Bmatrix}+\\ \#\end{Bmatrix}\begin{Bmatrix}Ck\\ \#\end{Bmatrix}\ [5]$

4. $> p$
5. $> b$

Ešte názornejší by bol záznam v podobe grafu (stromu), v ktorom sú číslami v krúžkoch označené body vyžadujúce rozhodovanie, číslami v štvorčekoch body prikazujúce konečné riešenie:

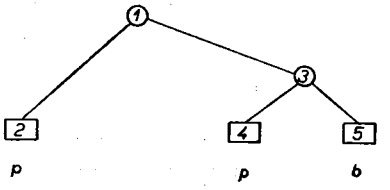

Pre rozhodnutie o písaní fonémy [ť] treba algoritmus rozšíriť o zistenie, či po nej nasleduje samohláska *a, o,* alebo *i, e, ia, ie, iu:*

1. Ak po [ť] nasleduje samohláska, prejdi k bodu 2; ak po [ť] nasleduje hranica morfémy alebo slova a po nich neznelá spoluhláska alebo absolútny koniec, prejdi k bodu 5.
2. Ak je to samohláska *a* alebo *o* alebo *u*, prejdi k bodu 3; ak je to samohláska *i*, *e* alebo dvojhláska *ia, ie, iu,* prejdi k bodu 4.
3. Prepíš [ť] ako *ť* (*ťava*).
4. Prepíš [ť] ako *t* (*tisíc*).
5. Ak za uvedených podmienok je v paralelnom slovnom tvare fonéma [ť], prejdi k bodu 6; ak je tam fonéma [ď], prejdi k bodu 7.
6. Prepíš [ť] ako *ť* (*hať, hať padá, plaťte*).
7. Prepíš [ť] ako *ď* (*loď, loď klesá, hoďte*).

V podobe grafu:

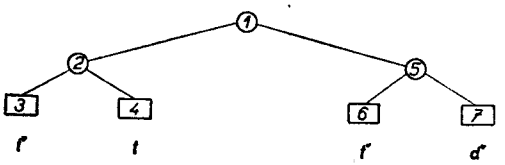

Netreba uvádzať algoritmy pre všetky fonémy, ale osobitnú pozornosť treba venovať algoritmu pre prechod od fonémy [i] ku grafémam *i* a *y*. Je to algoritmus pre slovenčinu najzložitejší nielen čo do počtu bodov, ale aj čo do podmienok. Môže mať povedzme takúto podobu (pričom nie je vylúčené, že by sa mohlo nájsť aj iné riešenie, iný postup a pod.):

1. Ak je [i] v koreni, prejdi k bodu 2; ak je v koncovke, prejdi k bodu 13.
2. Ak ide o koreň domáceho slova, prejdi k bodu 3; ak ide o koreň prevzatého slova, prejdi k bodu 10.
3. Ak predchádza „mäkká" spoluhláska, prejdi k bodu 4; ak predchádza „nemäkká" spoluhláska, prejdi k bodu 5.
4. Prepíš [i] ako *i* (*cit*).
5. Ak predchádza tvrdá spoluhláska, prejdi k bodu 6; ak predchádza obojaká spoluhláska, prejdi k bodu 7.
6. Prepíš [i] ako *y* (*kysnúť*).
7. Ak je koreň v súpise, prejdi k bodu 8; ak nie je v súpise, prejdi k bodu 9.
8. Prepíš [i] ako *y* (*byť*).
9. Prepíš [i] ako *i* (*biť*).
10. Ak je koreň v súpise, prejdi k bodu 11; ak nie je v súpise, prejdi k bodu 12.
11. Prepíš [i] ako *y* (*hyena*).
12. Prepíš [i] ako *i* (*bilión*).
13. Ak ide o neohybné slovo, prejdi k bodu 14; ak ide o ohybné slovo, prejdi k bodu 17.
14. Ak pred [i] predchádza *k*, prejdi k bodu 15; ak predchádza iná spoluhláska, prejdi k bodu 16.
15. Prepíš [i] ako *y* (*sediačky*).
16. Prepíš [i] ako *i* (*veľmi*).
17. Ak ide o osobnú koncovku, prejdi k bodu 18; ak ide o pádovú koncovku, prejdi k bodu 19.
18. Prepíš [i] ako *i* (*vábi*).
19. Ak ide o adjektívnu koncovku, prejdi k bodu 20; ak ide o substantívnu koncovku, prejdi k bodu 27.
20. Ak predchádza „mäkká" spoluhláska, prejdi k bodu 21; ak predchádza „nemäkká" spoluhláska, prejdi k bodu 22.
21. Prepíš [i] ako *i* (*rýdzi, rýdzich*).
22. Ak ide o nom. pl., prejdi k bodu 23; ak ide o iný pád, prejdi k bodu 24.
23. Prepíš [i] ako *i* (*krásni*).
24. Ak je [i] na absolútnom konci tvaru, prejdi k bodu 25; ak za ním nasleduje spoluhláska, prejdi k bodu 26.
25. Prepíš [i] ako *i* (*mladými*).
26. Prepíš [i] ako *y* (*krásnym*).

27. Ak ide o ženský rod, prejdi k bodu 28; ak nejde o ženský rod, prejdi k bodu 31.
28. Ak ide o substantívum vzoru *ryba*, prejdi k bodu 29; ak ide o ostatné vzory, prejdi k bodu 30.
29. Prepíš [i] ako *y* (*ryby*).
30. Prepíš [i] ako *i* (*ulici, kosti, pani*).
31. Ak ide o substantívum vzoru *dub*, prejdi k bodu 32; ak ide o ostatné vzory, prejdi k bodu 33.
32. Prepíš [i] ako *y* (*duby*).
33. Prepíš [i] ako *i* (*chlapi, stroji, chlapovi, mori, dievčati*).

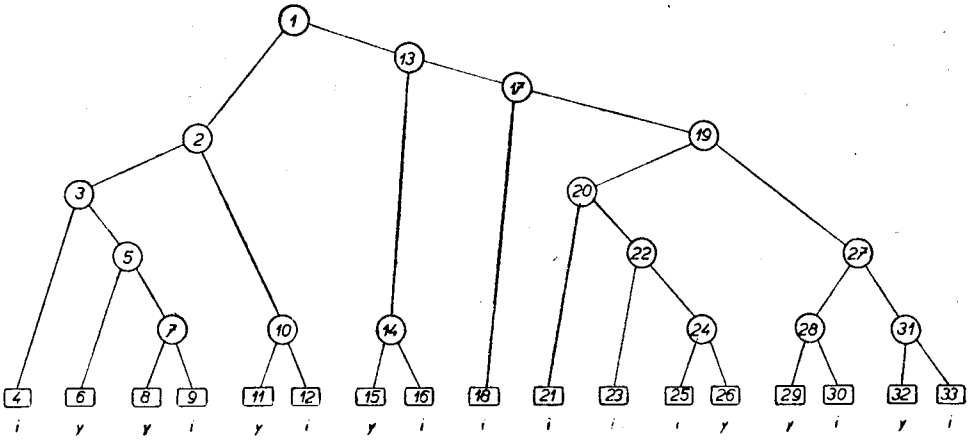

Tab. 1. Graf algoritmu pre [i] > *i, y*

Záznam tohto algoritmu v podobe grafu (porov. tab. 1) názorne ukazuje, že pre prechod od fonémy [i] ku graféme *i* alebo *y* je možných 17 ciest, pričom najkratšia si vyžaduje tri rozhodnutia medzi dvoma možnosťami (napr. 1 — 2 — 3 — 4), najdlhšia až sedem rozhodnutí (napr. 1 — 13 — 19 — 27 — 31 — 33). Pravda, dĺžku jednotlivých ciest nemožno brať absolútne, lebo závisí od celkového usporiadania algoritmu a príslušného grafu. Zdá sa však, že kratšiu cestu ako trojramenovú nebude možno nájsť, a to svedčí o zložitosti algoritmu v dostatočnej miere. Ďalšou zápornou stránkou algoritmu pre prechod od fonémy [i] ku grafémam *i, y* je to, že na rozdiel od algoritmov pre iné fonémy sa v ňom na viacerých miestach objavujú odvolania na súpis. A pretože súpis nie je zostavený na základe nejakých syntagmatických, paradigmatických vzťahov alebo gramatických vlastností, vyžaduje si riešenie otázky podľa súpisu vždy prebehnúť celý súpis. V školskej praxi to znamená prebehnúť v duchu vybrané slová, ktoré sme predtým museli každého naučiť.

Prirodzene, že aj pre rozhodovanie o prechode od grafém k fonémam

možno pravidlá zostaviť do algoritmov. Je však zaujímavé, že kým algoritmus pre prechod od fonémy [i] k príslušným grafémam je nazložitejší, opačný algoritmus, pre prechod od grafémy *i* alebo *y* k foneme [i] je najjednoduchší: predstavuje iba jedno pravidlo. Najzložitejší je algoritmus pre rozhodovanie o „výslovnosti" grafémy *t*. Bolo by ho možno zapísať napr. takto:

1. Ak po *t* nasleduje nejaká graféma, prejdi k bodu 2; ak nasleduje hranica morfémy alebo slova, prejdi k bodu 9.
2. Ak po *t* nasleduje spoluhlásková graféma, prejdi k bodu 3; ak po *t* nasleduje samohlásková graféma, prejdi k bodu 4.
3. Zapíš *t* ako [t] (*treba*).
4. Ak po *t* nasleduje graféma *a, o, y, ô,* prejdi k bodu 5; ak nasleduje graféma *i, e, ia, ie, iu,* prejdi k bodu 6.
5. Zapíš *t* ako [t] (*tam, tona*).
6. Ak ide o domáce slovo, prejdi k bodu 7; ak ide o prevzaté slovo, prejdi k bodu 8.
7. Zapíš *t* ako [ť] (*tisíc, utierať*).
8. Zapíš *t* ako [t] (*titan, telefón*).
9. Ak ide o hranicu morfémy, prejdi k bodu 10; ak ide o hranicu slova, prejdi k bodu 19.
10. Ak ide o hranicu koncovkovej morfémy, prejdi k bodu 11; ak ide o hranicu derivačnej morfémy, prejdi k bodu 14.
11. Ak ide o substantívnu alebo slovesnú koncovkovú morfému, prejdi k bodu 12; ak ide o adjektívnu alebo zámennú koncovkovú morfému, prejdi k bodu 13.
12. Zapíš *t* ako [ť] (*na sveťe, svieťim*).
13. Zapíš *t* ako [t] (*usmiati, tie, piatej*).
14. Ak sa derivačná morféma začína na *s*, prejdi k bodu 15; ak sa začína na inú hlásku, prejdi k bodu 16.
15. Zapíš *ts* ako [c] (*sveckí*).
16. Ak sa derivačná morféma začína na samohlásku alebo nie znelú spoluhlásku, prejdi k bodu 17; ak sa začína na znelú spoluhlásku, prejdi k bodu 18.
17. Zapíš *t* ako [t] (*svetoví, posvetní*).
18. Zapíš *t* ako [d] (*mladba*).
19. Ak za hranicou slova nenasleduje iné slovo alebo slovo s neznelou spoluhláskou na začiatku, prejdi k bodu 20; ak nasleduje slovo na nie neznelú spoluhlásku, prejdi k bodu 21.
20. Zapíš *t* ako [t] (*plat, plat stačí*).
21. Zapíš *t* ako [d] (*plad bol*).

V porovnaní s algoritmom pre prechod od [i] k *i, y* je tento algoritmus (porov. tab. 2) menej zložitý: najkratšia cesta si vyžaduje dve rozhodnutia (1 — 2 — 3), najdlhšia päť rozhodnutí (1 — 9 — 10 — 14 — 16 — 18). Najväčšou nevýhodou je, že sa za jedno z kritérií berie fakt, či ide o domáce alebo prevzaté slovo, teda tiež odvolanie na súpis.

6. Po takomto zbežnom rozbore závislostí, pravidiel a algoritmov plat-

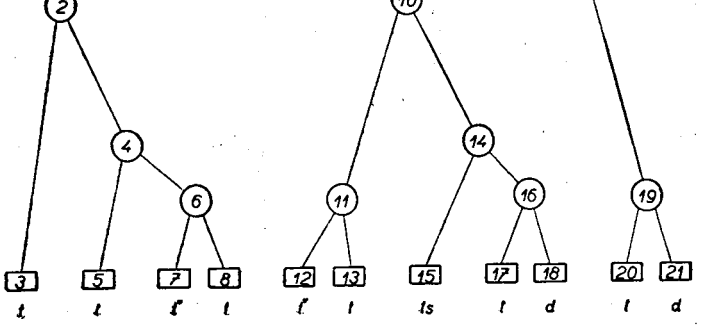

Tab. 2. Graf algoritmu pre *t* > [t, ť, c]

ných pre prechod od foném ku grafémam a od grafém k fonémam nastoľuje sa otázka, či by sa niektoré zložité algoritmy nedali zjednodušiť.

Najzraniteľnejšie miesta, ako sme už na príslušných miestach ukázali, sú tie pravidlá a tie body algoritmov, kde sa treba odvolať na súpis. Ide najmä o súpisy domácich a prevzatých slov, v ktorých sa píše *i* a *y*, resp. skupina typu *ti, di* . . . Najpevnejšie korene majú tie pravidlá a tie body algoritmov, kde sa treba odvolať na paradigmy, resp. na rady slovných tvarov. Zásah do týchto pravidiel by znamenal zásah do fonematickej i morfematickej štruktúry jazyka. Preto si to ani za cenu zjednodušenia algoritmov nemôžeme dovoliť. Súpisy slov sa však týkajú zväčša koreňových morfém, teda netýkajú sa fonematickej štruktúry, najmä keď ide o vzťah jedna fonéma — dve grafémy (*i* — *y*). Z toho vyplýva, že najschodnejšia cesta (najschodnejšia z hľadiska jazykovej štruktúry) by bola odstrániť grafický rozdiel medzi *i* a *y*. Pri takomto riešení, ako sme už ukázali, by sa zložitý algoritmus [i] > *i, y* zredukoval na jednoduché pravidlo: prepíš [i] ako *i*. Algoritmy pre prechod od spoluhláskových foném typu [ť] ku grafémam *t, ť*, ako aj opačné algoritmy pre prechod od grafém typu *t* k fonémam [t], [ť] by sa bez zásahu do jazykovej štruktúry dali zjednodušiť, keby sa každá fonéma typu [ť] bez ohľadu na okolie zapisovala ako graféma typu *ť*, teda s mäkčeňom aj tam, kde sa dnes píše *t* pred nasledujúcim *y* alebo *i, e* (v istých prípadoch).

Je prirodzené, že pre pravopisnú sústavu daného jazyka nie sú smerodajné iba úvahy o vzťahu medzi fonémami a grafémami. Sú tu ešte mnohé hľadiská historické a spoločenské, ba čiastočne aj ekonomické, ktoré vždy

hovoria za zachovanie terajšieho stavu. Ale hľadiská jazykové a pedagogické, ba treba povedať, že aj hľadiská technické hovoria pre úpravu v smere čo najmenšej zložitosti, a to najmä v takých jazykoch, ako je slovenčina, kde je vzťah medzi hovoreným a písaným jazykovým prejavom veľmi úzky.

K ĎALŠÍM OSOBITNÝM PRÍPADOM ZHODY PRÍSUDKU S PODMETOM

Ladislav Dvonč

Na stránkach tohto časopisu sme si všimli niektoré osobitné prípady zhody prísudku s podmetom.[1] V tomto príspevku pôjde nám o ďalšie osobitné prípady zhody základných vetných členov.

Najprv preberieme zhodu prísudku s podmetom vyjadreným podstatným menom *knieža.*

Substantívum *knieža* je v spisovnej slovenčine mužského alebo stredného rodu (svojím skloňovaním však patrí medzi podstatné mená stredného rodu vzoru dievča). Mužský rod substantíva *knieža* je novší. Pritom je istá zvláštnosť v tom, že je tu rozdiel v rode v jednotnom a množnom čísle. V množnom čísle je slovo *knieža* len stredného rodu (napr. *tie kniežatá, malopoľské kniežatá, české kniežatá, naše kniežatá* a pod.), v jednotnom čísle je slovo *knieža* mužského alebo stredného rodu (napr. *ten knieža — to knieža*), pričom však v spojeniach *apoštolské knieža, duchovné knieža, svetské knieža* a *cirkevné knieža* je len stredného rodu (ako ukazuje tvar zhodného prívlastku).[2]

Ak sa používa v podmete samotné substantívum *knieža,* býva prísudok v mužskom alebo v strednom rode. Voľba rodu závisí od používateľa jazyka, či totiž dá prednosť mužskému alebo strednému rodu.

Knieža sa vzniesol nad búrku. (Kalinčiak) — Knieža sa rozhovoril. (tamže) — Knieža jedným krokom nazad postúpil. (tamže) — Knieža hovoril hlasom pevným, odhodlaným. (tamže) — Od tých čias nemal knieža pokoja. (tamže) — Čo neprehýril knieža, ponechali si oni dvaja. (Z rozprávky do rozprávky) — Čože mi prinášaš, hajtman? — spytoval sa knieža so zmŕšteným čelom. (Hušková prekl.) — Teda, ako som ti bol včera povedal... — skočil mu do reči knieža. (tamže) — Čože to vravíš? — zachvel sa

[1] L. Dvonč, *K niektorým osobitným prípadom zhody prísudku s podmetom,* SR 29, 1964, 25—31.

[2] L. Dvonč, *K rodu podstatného mena knieža,* SR 29, 1964, 62.

knieža. (tamže) — Knieža sa ani nepohol. (tamže) — Knieža sa obrátil k nemu. (Hrušovský)

Pri samotnom podstatnom mene *knieža* ako podmete môže byť teda zhodný prísudok v mužskom alebo strednom rode, pričom nerozhoduje, či prísudok stojí pred podst. menom *knieža* ako podmetom alebo za ním.[3]

Použitie prívlastku pri slove *knieža* v mužskom alebo strednom rode jednoznačne určuje aj použitie prísudku v tom istom rode.

V tej krajine, kde náš ovčiar žil, vládol mladý knieža. (Z rozprávky do rozprávky) — Naradované knieža starčeka bohato obdarovalo a pozvalo do zámku. (tamže)

Inak je to však vtedy, keď sa slovo *knieža* v podmete spája s nejakým vlastným menom osoby.

Všimnime si najprv poradie, keď na prvom mieste je podmet a za ním je prísudok. V tomto prípade je prísudok vždy v mužskom rode.

Knieža Ustiga vzbúril celé Chaldejsko proti vlastným mocipánom. (Figuli) — Knieža Sieghard velil dunajskému loďstvu. (Hrušovský) — Húf sa blížil už k neveľkému devínskemu podhradiu, ktoré tu v posledných rokoch postupne vznikalo, najmä odkedy veľkoknieža Mojmír venoval väčšiu pozornosť dôležitej devínskej tvrdzi a opevňoval ju veľkými valmi a múrmi. (tamže) — Knieža Svätopluk prišiel! (Suchoň — Krčméry) — Aby knieža Gejza mohol ľahšie ovládať závislé a podrobené obyvateľstvo, začal podľa tradície veľkomoravskej hradnej správy budovať aj administratívne strediská. (Dejiny Slovenska) — Knieža Rastislav sa ukázal v otázke bavorského miešania sa do veľkomoravských pomerov ako obratný diplomat. (tamže) — Knieža Duca ešte čakal. (Hušková prekl.) — Knieža Koceľ ich v Blatnohrade prijal s veľkou radosťou. (Stanislav)

Na osobitný ráz týchto prípadov ukazuje najmä fakt, že napr. v tej istej práci, z ktorej sme práve uviedli doklady, používa inak J. Stanislav slovo *knieža* len ako podstatné meno stredného rodu. J. Hrušovský zas v románe Pohroma používa slovo *knieža* ako podstatné meno mužského, ale aj stredného rodu. Prípady typu *knieža Svätopluk prišiel,* ktoré tu práve uvádzame, zhodujú sa s prípadmi typu *Jeho Veličenstvo Mehmet bol dosť dobrým šachistom,* ktoré sme preberali v citovanej štúdii o niektorých osobitných prípadoch zhody prísudku s podmetom.

Prísudok je v mužskom rode dokonca aj vtedy, keď je substantívum *knieža* v strednom rode, na čo ukazuje adjektívny prívlastok.

Moravské knieža Mojmír vyhnal Pribinu z Nitrianska. (Dejiny Slovenska) — Bolo to niekedy v rokoch 861—862, keď sa veľkomoravské knieža Rastislav

---

[3] Tu možno ako oprávnenú postaviť požiadavku, aby sa v rámci jedného diela používalo slovo *knieža* len v mužskom alebo len v strednom rode, nie však miešane. Pozri môj príspevok *Knieža, str. i m.*, SR 25, 1960, 122—124.

obrátil na byzantského cisára Michala III. s posolstvom. (Príroda a spoločnosť 1963) — Sedmohradské knieža Gabriel Bethlen oboznámil sa za tridsaťročnej vojny na západnom Slovensku s habánskymi osadami. (Slovenský národopis 1958)

Pristúpme teraz k prípadom, keď prísudok stojí pred podmetom vety.

Aj v tomto prípade býva podľa nášho materiálu prísudok v mužskom rode.

Prečo nebol knieža Sieghard na mieste, kde bol najviac potrebný? (Hrušovský) — Tu vládol so žezlom s dvoma zástavami knieža Duca. (Sadoveanu — Hušková prekl.) — Jeho základný kameň položil roku 1197 knieža Baudoin. (Šmatláková prekl.)

Spojenie substantíva *knieža* s mužským osobným menom celkom zreteľne posilňuje pri substantíve *knieža* mužský rod, dáva skôr predpoklad na využitie mužského rodu, a nie stredného. Je to možné tým skôr, že substantívum *knieža* sa používa v jednotnom čísle aj ako podstatné meno mužského rodu. Ak porovnávame tieto prípady s prípadmi, ktoré sme rozoberali v citovanej štúdii o niektorých osobitných prípadoch zhody prísudku s podmetom, vidíme, že je tu rozdiel. Vo vetách typu *Tu vládol so žezlom s dvoma zástavami knieža Duca* sa uplatňuje mužský rod, kým v obdobných prípadoch *V ten istý deň rozhodlo sa Jeho Sväté Veličenstvo cisár Karol usporiadať nádherné slávnosti* sa uplatňuje len stredný rod (podobne ženský rod, ak v podmete je archaický titul ženského rodu, napr. *Jeho Jasnosť, Jeho Svätosť* a pod.).

Tento náš rozbor ukazuje, že v niektorých osobitných prípadoch býva substantívum *knieža* len v mužskom rode (vyššie sme pripomenuli svoje staršie konštatovanie, že v prípadoch ako *svetské knieža* je substantívum *knieža* len v strednom rode).

Všimnime si teraz ešte ďalšie osobitné prípady zhody prísudku s podmetom.

Osoby mužského rodu dostávajú neraz rozličné obrazné pomenovania, skladajúce sa z podstatného mena a prídavného mena, pričom podstatné meno je ženského alebo stredného rodu (môže byť, pravda, aj mužského rodu, ale vtedy je prísudok v mužskom rode, takže aj podmetové podstatné meno aj prísudkový výraz sú v rovnakom rode). S menami tohto typu stretávame sa ponajprv v románoch a dielach, v ktorých sa hovorí o príslušníkoch indiánskych kmeňov. V prísudku býva obvykle mužský rod, čo ukazuje na prevahu prirodzeného mužského rodu.

Veľmi dobre viem a vôbec nepochybujem, že „Dlhá Karabína" je verný. (Baránikova prekl.) — Keď Sokolie Oko zatíchol, hukot vodopádu sa ozýval ako ďaleká hrmavica. (tamže) — „Nech mi môj otec pozrie do očí," povedal Tvrdé Srdce. (tamže)

Ďalej sa s podobnými menami stretávame v zločineckom prostredí. Ide

tu alebo o prezývky, alebo o rozličné krycie mená, ktoré takto zapadajú do argotu ako tajnej reči tejto vrstvy ľudí. Aj pri týchto menách sa v prísudku používa rod podľa označenej osoby.

Tvrdí, že Zlaté Ručičky hovoril neobyčajne vzrušene. (Kravčíková prekl.) — „To je tak, pán nadporučík," začal Zlaté Ručičky akosi sťažka. (tamže)

Pravda, dodržiavať mužský rod nie je tu vždy ľahké. Autorov neraz strhne gramatický rod substantíva, použitého v podmete, a tak použijú v prísudku ženský alebo stredný rod, hoci ide o označenie mužskej osoby.

Čo spravila Sivá Hlava? (Baránikova prekl.)

Možno právom predpokladať, že prípady tohto typu robia a budú aj ďalej robiť používateľovi nášho jazyka (ide tu najmä o autorov beletristických diel a o prekladateľov takýchto prác) rozličné ťažkosti, pretože ide o veľmi neobvyklý (z hľadiska nášho jazyka) spôsob pomenúvania osôb. Tieto prípady sú už celkom na okraji nášho jazyka.

ZÁMENÁ A PRÍSLOVKY S *NIE-* A *DA-* U BODENKA

Július Rybák

Habovštiakov rozbor druhého, doplneného vydania Bodenkovej knihy *Na starom grunte*[1] jednoznačne potvrdzuje, že ide o obsahove i formálne závažné dielo, mimoriadne pozoruhodné z jazykového hľadiska, predovšetkým štylistického.

Nasledujúce poznámky k tomuto rozboru sa dotýkajú len jedného čiastkového problému, a to Habovštiakovho konštatovania o štylisticky motivovanom používaní neurčitých zámen a prísloviek s nesamostatnými časticami *da-* a *nie-*. Chcú na príklade jemného využitia a rozlíšenia jedného zo štylizačných prostriedkov v Bodenkovej knihe potvrdiť a zdôrazniť Habovštiakovo konštatovanie o kvalitách autorovho štýlu. Porovnanie so širším autorovým kontextom má pridať mojim tvrdeniam všeobecnejšiu platnosť vo vzťahu k autorovmu dielu i vo vzťahu k štylistickej diferenciácii slov s *da-* a *nie-* v spisovnej slovenčine vôbec.

V uvedenom príspevku A. Habovštiak píše: „Autor sa v rozprávkach ako by zámerne vyhýbal príslovkám a zámenám ako *niekto, niečo, nejaký, nejako, niekde, niekedy, akosi.* Miesto nich používa len podoby s *da-*:

[1] A. Habovštiak, *Poznámky k druhému vydaniu Bodenkovej knihy Na starom grunte,* SR 29, 1964, 65—74.

dakto, dáky, dáka, dáko, dačo, dakde, dakedy, dákosi, ktoré tiež poukazujú na ľudovú reč."[2] Podrobný rozbor so štatistikou ukazuje, že a) tam, kde Bodenek nahrádza zámená s *nie-* zámenami s *da-*, vyhýba sa prvým skutočne (nielen „ako by") zámerne; b) tvrdenie o výlučnom používaní *da-* („len podoby s *da-*") nie je presné, pretože sa *nie-* v knihe predsa len vyskytuje; pomer podôb s *nie-* a *da-* je 46 : 81, teda prípady s *nie-* predstavujú 27,6 % z celkového počtu *nie-* a *da-* v diele.

O tom, že Bodenek *da-* zámerne využíva ako jeden z charakterizačných prostriedkov ľudovej reči, svedčia nasledujúce fakty:

1. Z 81 prípadov použitia *da-* je 68 prípadov (83,9 %) použitých v priamej reči postáv. (Ako vieme, hrdinovia Bodenkových poviedok sú všetko bez výnimky dedinskí ľudia v tom najvlastnejšom slova zmysle; v ich reči sa neprejavujú náznaky vplyvu mesta.)
2. V ďalších asi 8 prípadoch je *da-* použité v nepriamej, polopriamej a nevlastnej priamej reči. Nepresnosť („asi") je tu daná tým, že prevládajúci ľudový charakter reči diela nezostáva bez vplyvu ani na autorskú reč, ktorá je neraz poznačená spôsobom reči, zmýšľania a konania hrdinov, takže prechod od priamej reči k autorskému rozprávaniu je plynulý, málo zreteľný. Vcelku teda na „reč postáv" z 81 prípadov použitia *da-* pripadá asi 76–93,8 %.
3. Len v asi 5 prípadoch použil Bodenek *da-* v autorskej reči — 6,2 %.
4. Z celkového počtu 46 *nie-* použil autor v autorskej reči *nie-* 38-krát — 82,6 %. Zostávajúcich 8 *nie-* je v priamej reči.

Z uvedeného rozboru vyplýva, že autor neurčité zámená a príslovky s nesamostatnou časticou *da-* zámerne využíva ako štylizačný prostriedok na utváranie ľudového charakteru reči postáv. Súčasne zámerne používa v autorskej reči neurčité zámená a príslovky s *nie-*,[3] pretože len vďaka tomuto rozdielu (a autor si to dobre uvedomuje) môže *da-* plniť spomínanú funkciu. Nemožno totiž tvrdiť, že v spisovnej slovenčine neurčité zámená a príslovky s časticou *da-* vyjadrujú samy osebe štylistický príznak ľudovosti. O tom svedčí ich hodnotenie v *Slovníku slovenského jazyka,* ktorý ich uvádza bez štylistickej poznámky (okrem *dáko, dáky, dákysi* — hovor.),[4] i ich voľné používanie v priamej reči „neľudových" hrdinov a v autorskej reči v dielach nových slovenských spisovateľov (i keď oproti *nie-* so silne obmedzenou frekvenciou, ktorá od autora k autorovi kolíše a môže sa stať — ako napr. používanie častice *voľa-* u Mňačku — jedným zo znakov autorovho individuálneho štýlu). Za všetky aspoň dva príklady z Tatarkových Rozhovorov bez konca: *V otvorených dverách na prahu sedí, ešte stále tam sedí babka, drobná páperistá stvorička vo vlniačkoch, hlavu a pohľad pred*

---

[2] A. Habovštiak, c. m., 70.

[3] Použitie neurčitých zámen a prísloviek so *-si* obchádzame, pretože s problematikou článku nesúvisí.

[4] Štylistická príznačnosť (i potenciálna) nie je teda pri jednotlivých zámenách a príslovkách s *da-* kvantitatívne rovnaká.

seba do prázdna upriamené ako d a j a k ý vták. — A ja ťa mám potešiť, d á k o ťa z toho vyviesť. Ale ako?

Štylizačnú motiváciu ľudovosti nadobúdajú tieto zámená len spolu s inými prostriedkami a v protiklade k iným prostriedkom, predovšetkým k zámenám s časticou *nie-*.[5]

Demonštrujme výsledky nášho rozboru na príkladoch.

Vyjadrenie štylistického príznaku ľudovosti *da-* (vo vyššie spomínanom ponímaní o súhre štýlotvorných komponentov) pekne vidno z tohto monológu Krúpky:

— Tak som ja prišla — bude, reku, dobre pozhovárať sa so všetkými, keď ten Adam nechodí. Tak hútam, že by sme čosi mali konať vospolok, keď čas uchodí. Var d a č o poradíte, ako konať, aby nám obom nebola hanba a posmech. I otec k tomu var d a č o má, i mať dačo, no a ty, Adam, ako teda hútaš, čo by sme mali ďalej? — obrátila sa Krúpka priamo k Adamovi. — Ja tak hútam — už keď sa stalo, stalo sa, nuž teraz treba dáko všetko dať pod poriadok. Proti dievke nič nemôžete mať, ani rodičia ani Adam, dievka je to poriadna, i zarobí si, i odo mňa čosi má, však je jediná, i chalupa je, i roličky d á k e sú, nuž, reku, keď bude i chlap v chalupe poriadny a učlovečený, rúče si môžu žiť, nič im nemusí chýbať. Nuž tak ja hútam, a keď ten Adam nechodí, pôjdem reku, ja pozrieť, čo oni a ako oni, lebo čosi sa konať musí, keď už je tak. Nuž tak.

Vzťah autorskej reči a priamej reči postáv pri používaní *nie-* a *da-* dobre ukazujú nasledujúce príklady:

— No len pozri! — hovorí Zajac, a už stál pri rádiu a skrúcal gombíky a napochytre nič poriadneho nevedel nájsť, chrapšťalo to a praskalo a potom chytil akýsi spev, n e j a k á žena vysoko-vysoko a prudkým tempom spievala nejakú melódiu... (Zajačka:) — Nuž toto — Mariša d á k a! Ešte d á k u Marišu ti dovlečie do chalupy, bodaj ťa aj s chlapom! Nuž frajerku si ešte dovleč do domu, ty somár starý! Veď som hneď vedela, že to bude d á k a sprostosť, čo on vymyslí, bodaj ťa aj s chlapom! Čo by to chlap dačo poriadneho vymyslel! Len si to ta ber d a k d e v čerty — či ja tu budem d á k u tvoju Marišu počúvať, či čo? Ešte to by mi chýbalo!

(Majster:) — Robota ľahká, len pozor dávať a napraviť, ak by sa na pumpách d a č o zaseklo. Tak čo? Bude na to súci? (Autor:) Nebola to robota ťažká, len obchádzať a pozor dávať, aby pumpy nezastali, a napraviť hneď, ak sa na nich n i e č o pokazilo.

Niektoré „výnimočné" príklady:

a) použitie *da-* v autorskej reči (i príklad na prelínanie autorskej a priamej reči):

---

[5] K prisudzovaniu významu ľudovosti izolovaným slovám s *da-* by sme totiž mohli dôjsť pri nesprávnom výklade Habovštiakovej formulácie, že „podoby s *da-* ... tiež poukazujú na ľudovú reč" (ak by sa toto tvrdenie chápalo všeobecne a nie vo vzťahu ku skúmanému dielu).

Petruška nebol sprostý, aj rozprávať vedel, i keď len polovica z toho sa dala rozumieť, čo povedal, lebo v rozbehu slová plietol a prekrúcal, ale i v tej polovici, čo nepoplietol, vždy d a č o múdreho povedal a ostatní ho radi počúvali. Tak si štyria rečnili a Zajac počúval hudbu a štyria rečnili raz osve a raz všetci odrazu. Iba potom d á k o všetci ustali a len Petruškovi ešte vydržal dych a povedal: — No a tak elektrika bude.

b) použitie *nie-* v priamej reči:

— Tak si ja hútam — povedal napokon starý — že veď by to ani nezaškodilo zarobiť si n e j a k ý groš. (Dančo)

(Som toho názoru, že by tu bolo výstižnejšie použiť *dáky*. Porovnajme to s inou podobnou Dančovou replikou: — *Už len budeš musieť dať zas d á k u korunu, čo dakde kúpime.*)

V súhlase s celkovou tendenciou diela a v jej záujme by bolo bývalo správne nahradiť v spomínaných 8 prípadoch nesamostatnú časticu *nie-* v priamej reči za *da-*. Zaujímavé je, že z týchto 8 *nie-* sa 5 vyskytuje v novej, do pôvodného vydania doplnenej poviedke *Svetlo*, komponovanej pravdepodobne už nie s dialógmi v zázrivskom nárečí (ako ostatné), a teda s oslabením silne príznakového ľudového, nárečového rázu, čo sa mohlo i takto prejaviť. (I tu sa však spravidla v dialógu používa *da-*.)

Oproti pôvodnému vydaniu Bodenek použitie neurčitých zámen s *nie-* a *da-* v druhom vydaní nemenil.

Je veľmi zaujímavé porovnať používanie neurčitých zámen a prísloviek s časticami *nie-* a *da-* v rozprávkach *Na starom grunte* s používaním týchto slov v poslednej práci autorovej, v románe *Pod horami biele pláne*.[6] Aj tu sa časť deja odohráva na dedine (hoci menej originálnej a svojráznej ako sú „foľvarky" v predchádzajúcom diele); vystupujú tu typickí dedinskí ľudia, ale na rozdiel od rozprávok sa časť deja odohráva v meste a rozvíjanie deja spočíva spravidla na ľuďoch s „pomeštenou" rečou i zvykmi, ktorí sa v styku s dedinčanmi ich reči len prispôsobujú.

Celkove v tomto románe autor použil *da-* 36-krát a *nie-* 50-krát (28 % a 72 % z celkového počtu). Z toho je *da-* použité v dialógoch 34-krát (94,2 %) a v autorskej reči 2 razy (5,8 %). *Nie* je použité 21-krát v autorskej reči a 29-krát v priamej reči (42 % a 58 %). V priamej reči je teda spolu 29 *nie-* a 34 *da-*. Tento pomer sa podstatne líši od výskytu *da-* a *nie-* v priamej reči v rozprávkach, kde bolo 8 *nie-* a 76 *da-* (v percentách 46 % a 54 % : 9 % a 91 %). Ale ak budeme sledovať výskyt *da-* a *nie-* oddelene v reči dedinských postáv (Beluška, Polhorská, Polhorský, Birkár, Dlabaj, Birkárová, Dlabajová) a nededinských postáv (Rovňan, Turík, Hrabec, Katka, Grego, Blatinský), tak zistíme v reči dedinských ľudí pomer výskytu 27 : 9 v prospech *da-* a v reči nededinských ľudí pomer 6 : 21 v prospech *nie-*.

---

[6] Ján B o d e n e k, *Pod horami biele pláne*, Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1962.

Porovnanie poviedok Na starom grunte s románom Pod horami biele pláne teda potvrdzuje predchádzajúce závery, že Bodenek zámerne využíva neurčité zámená a príslovky s časticou *da-* ako štylizačný prostriedok na utváranie ľudovej reči dedinských ľudí. Román súčasne potvrdzuje i to, čo sme povedali o využívaní *nie-* v protiklade k *da-*.

Siahnime ešte za treťou prácou autorovou, za novým vydaním krátkych próz *Z vlčích dní*.[7] V tejto knihe typicky dedinských postáv v pravom slova zmysle niet. Za takú by sme mohli považovať jedine postavu partizána v širokom klobúku, so širokým oblúkom chrbta v prvej poviedke, ktorý sa líši od ostatných i špecifickou rečou. V knihe teda nebolo treba charakterizovať niektoré postavy ľudovou rečou, a preto nebolo možné (ako v dvoch už spomínaných prácach) využiť slová s *da-* ako štylizačný prostriedok.[8]

Distribúcia *da-* a *nie-* je v týchto prózach iná ako v spomínaných prácach. Tu autor používa prevažne *nie-* (80-krát), v menšej miere *da-* (15-krát), pričom sú *nie-* a *da-* približne v rovnakom pomere zastúpené v autorskej reči[9] i v priamej reči postáv (37 : 43 — 8 : 7).

Záverom možno povedať, že Bodenkove knihy Na starom grunte a Pod horami biele pláne sú v slovenskej literatúre pekným príkladom na štylistickú diferenciáciu neurčitých zámen a prísloviek s časticami *da-* a *nie-*.

---

[7] Ján Bodenek, *Z vlčích dní*, 2. vyd., Slovenský spisovateľ, Bratislava 1964.

[8] Za výnimku možno pokladať práve reč spomínaného partizána, u ktorého sa v niekoľkých replikách vyskytuje len *da-*: *Dáky vrabec sa obrátil v spaní na druhý bok.* — *A dokapte s dákym múdrym slovom.*

[9] K autorskej reči tu počítame i polopriamu reč, pretože poviedky *Jed* a *Nočný výsluch* sú napísané v prvej osobe.

DISKUSIE

MIESTO TZV. ZÁMENNÝCH PRÍSLOVIEK V GRAMATICKEJ STAVBE SLOVENSKÉHO JAZYKA

Pavel Ondrus

V posledných rokoch sa o zaradení slov *ako, koľko, kde, kedy, prečo, tak, toľko, tu, vtedy, preto* do slovných druhov vyskytli protichodné názory: podľa jedného názoru sa majú zaradiť k zámenám[1] a podľa druhého zasa patria medzi príslovky.[2]

Aké je teda miesto týchto slov v gramatickej stavbe slovenského jazyka?

Slovenské gramatiky zaraďovali takéto slová spravidla aj medzi zámená aj medzi príslovky — ako tzv. zámenné príslovky.[3] Len naposledy sa tieto slová začínajú zaraďovať iba medzi príslovky a deliť na opytovacie (*ako, koľko, kde, kedy, prečo*) a ukazovacie alebo odkazovacie (*tak, toľko, tu, vtedy, preto*)[4], pričom sa ich miesto v rámci samotných prísloviek nijako bližšie neurčuje.

Príslovky sa rozdeľujú na dve základné skupiny: určujúce a okolnostné. Zatiaľ čo určujúce sa delia na kvalitatívne typu *pekne*, kvantitatívne typu *mnoho* a spôsobové typu *nahlas*, okolnostné sa delia na miestne typu *doma*, časové typu *včera* a príčinné typu *preto*. Opytovacie príslovky typu *ako, koľko, kde, kedy, prečo* a ukazovacie (odkazovacie) príslovky typu *tak, toľko, tu, vtedy, preto* sú v rámci prísloviek rozložené naprieč obidvoma základnými skupinami prísloviek.[5] Zaradenie opytovacích a ukazovacích

---

[1] Napr. J. Ružička, *Sporné otázky slovenskej morfológie*, SR 21, 1956, 19: „Okrem toho treba uvážiť, či v rámci prísloviek ostane skupina tzv. zámenných prísloviek (napr. *skade, tade, kam, sem, tam* a pod.) a či by sa nemali preradiť k zámenám — podobne ako číselné výrazy adverbiálnej povahy (napr. *dvakrát, pätoro, mnoho* a pod.) sa zaraďujú do číslovíek."

[2] Porov. k tomu P. Ondrus, *Morfológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1962, 84. V skriptovom vydaní *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Morfológia, Bratislava 1959, 66.

[3] Napr. J. Štolc v *Slovenskej gramatike*, 4. vyd., Bratislava 1963, 212, zaraďuje slová *kde, kedy, skade, odkedy, ako, prečo, koľko* medzi zámená. Súčasne sa však uňho vyskytujú aj v rámci prísloviek ako tzv. zámenné príslovky (§ 359).

[4] E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 124—125. Termíny opytovacie a ukazovacie alebo odkazovacie príslovky som v predošlých slovenských gramatikách nenašiel.

[5] Porov. P. Ondrus, *Morfológia spisovnej slovenčiny*, 80—84.

(odkazovacích) príslovíek v rámci príslovíek sa dá schematicky znázorniť takto:

URČUJÚCE		ukazovacie	opytovacie
kvalitatívne	*pekne*	*tak*	*ako*
kvantitatívne	*mnoho*	*toľko*	*koľko*
spôsobové	*nahlas*	*tak*	*ako*

kde	*tu*	*doma*	miestne
kedy	*vtedy*	*večer*	časové
prečo	*preto*		príčinné
opytovacie	ukazovacie		OKOLNOSTNÉ

Príslovky *ako, koľko, kde, kedy, prečo* sa so zámenami *kto, čo, ktorý, aký, čí, koľký* zhodujú v tom, že majú funkciu pýtať sa, opytovať sa na niečo. Rozdiel je však medzi nimi ten, že kým príslovkami *ako, koľko, kde, kedy, prečo* sa pýtame na okolnosti deja, zámenami *kto, čo, ktorý, aký, čí, koľký* sa pýtame na osobu, vec alebo vlastnosť, ktorá nám nie je známa. Aj príslovky *tak, toľko, tu, vtedy, preto* sa so zámenami *ten, taký, toľký* zhodujú v tom, že majú funkciu ukazovať, poukazovať na niečo. Ale zasa je rozdiel medzi nimi v tom, že kým príslovkami *tak, toľko, tu, vtedy, preto* ukazujeme, poukazujeme na okolnosť deja, zámenami *ten, taký, toľký* ukazujeme, poukazujeme na istú osobu, vec alebo vlastnosť. Pre tieto závažné odlišnosti opytovacie príslovky *ako, koľko, kde, kedy, prečo* a ukazovacie (odkazovacie) príslovky *tak, toľko, kde, kedy, prečo* nemožno zaraďovať medzi zámená, i keby sa to malo uskutočňovať pod názvom „zámenné príslovky".

Sporným by mohlo zostať len zaradenie slov *koľko, toľko* a *tak* do príslovíek, pretože sa v našom jazyku vyskytujú popri spojeniach typu *koľko písal, toľko písal* a *tak písal* aj spojenia typu *koľko ľudí, toľko ľudí,* ba i *tak pekný* (popri *taký pekný*).

Je však základný rozdiel medzi formami *koľko, toľko* v spojení so slovesami a formami *koľko, toľko* v spojení s podstatnými menami. Zatiaľ čo slová *koľko, toľko* v spojeniach *koľko písal, toľko písal* sú príslovkami, slová *koľko, toľko* v spojeniach *koľko ľudí, toľko ľudí* sú zámenami, ktoré sa paralelne používajú popri zámenných tvaroch nom. pl. *koľkí, toľkí* v spojeniach *koľkí ľudia, toľkí ľudia.*[6]

[6] K tomu porov. P. Ondrus, *Zámenné tvary niekoľkí a niekoľko,* SR 30, 1965 (v tlači).

A pokým ide ešte o používanie slova *tak* v spojeniach typu *tak pekný*, treba konštatovať toto: i keď sa spojenie *tak pekný* v hovorovom jazyku vyskytuje častejšie, správnejšie je používať v slovenčine spojenie *taký pekný*. V spojení *taký pekný (dom)* zámeno taký poukazuje na vlastnosť veci a v spojení *tak pekne (spieva)* príslovka *tak* poukazuje na okolnosť deja.

A tak teda slová *ako, kòľko, kde, kedy, prečo* a ich protiklady *tak, toľko, tu, vtedy, preto* majú miesto medzi príslovkami a nie medzi zámenami. V rámci samotných prísloviek sú tieto opytovacie a ukazovacie (odkazovacie) príslovky rozložené naprieč určujúcich a okolnostných prísloviek. Tieto závery sa týkajú aj ostatných zámenných prísloviek, a to nielen opytovacích, napr. *kam, kade, odkiaľ, kadiaľ, pokiaľ, odkedy, zakiaľ, koľkokrát* a pod., ale aj ukazovacích (odkazovacích), napr. *tam, tade, stade, tadiaľ, odvtedy, sem, toľkokrát* a pod.

Tieto závery sa týkajú, rozumie sa, aj príčinných prísloviek, a to nielen opytovacích *začo, načo,* ale aj ich protikladov *zato, nato,* i keď majú odlišné vlastnosti od ostatných ukazovacích (odkazovacích) prísloviek. Ide totiž o to, že kým ukazovacie príslovky *tak, vtedy, tu, tam,* atď. sa spájajú s príslovkami a príslovkovými výrazmi, napr. *tak pekne (spieva), vtedy večer (prišiel), tu v škole (sedí), tam vo väznici (je zatvorený),* odkazovacie príslovky *zato, nato* sa s podobnými príslovkami a príslovkovými výrazmi nespájajú. Na osobitné postavenie príčinných opytovacích a odkazovacích prísloviek v rámci ostatných opytovacích a odkazovacích prísloviek upozorňuje ostatne už aj schéma ich rozloženia: zatiaľ čo opytovacie a ukazovacie príslovky *ako — tak, koľko — toľko, kde — tu, kedy — vtedy* majú pri sebe príslovky *pekne (nahlas), mnoho, doma, večer,* opytovacie a odkazovacie príslovky *prečo — preto* obdobnú príslovku pri sebe nemajú.

O VÝSLOVNOSTI SPOLUHLÁSKY *V*

Ján Sabol

Spoluhláska *v* sa v slovenčine vyslovuje trojakým spôsobom:

1. ako pernozubné (labiodentálne) *v: vrana, v dome, slovo*;
2. ako pernozubné (labiodentálne) *f: vták, včera, v škole*;
3. ako obojperné (bilabiálne) *u̯: lávka, stavba, domov.*

V našom príspevku si chceme všimnúť poučky o výslovnosti spoluhlásky *v* v slovenčine, ako sa uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu a v na-

šich gramatikách; pôjde nám hlavne o spresnenie a zjednodušenie týchto poučiek, najmä vzhľadom na školskú prax.

Najprv stručný prehľad literatúry.

S. Czambel[1] o výslovnosti *v* hovorí iba to, že sa na konci slabík v strednej slovenčine vyslovuje ako *u̯* („veľmi krátko vyslovené *u̯*"). Tento postreh je správny.

Ľ. Novák[2] píše: „Pred spoluhláskou *n* na morfologickom šve vyslovuje sa niekedy *v* ako skutočné *v* a nie ako *u̯*", ďalej „pre zjednodušenie spisovnej ortoepie bolo by dobré dávať prednosť i tu výslovnosti s *u̯* pred výslovnosťou s *v*, nakoľko pri zavádzaní *v* by sa porušovala jasná praktická zásada: v skupine vokál + *v* + spoluhláska (alebo koniec slova) *v* ‚sa mení' na *u*". O slovách *prebrať, prevliecť, nevlastný* a pod. a o dvojiciach slov ako *do vlaku, pre vklady* [!] a pod. hovorí, že *u̯* sa tu nevyslovuje, hoci ide o skupinu vokál + *v* + spoluhláska („nevyslovujú sa jednako len s *u̯*, ale s *v*, pretože *v* je tu na začiatku a nie na konci morfémy"). Toto pravidlo nie je presné. V slovách *vklad, privstať si, nevstúpiť* sa nevyslovuje ani *u̯*, ani *v*, ale *f*.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 nehovoria osobitne o výslovnosti spoluhlásky *v*. Zaznamenávajú výslovnosť *u̯* v „dvojhláskach" *ou̯* (*ženou̯*), *au̯, áu̯, eu̯, iu̯, íu̯, ou̯, uu̯, ru̯* (*kau̯ka, dáu̯ka, Eu̯ka, kriu̯kať, pokríu̯ka, ou̯ca, obuu̯ kru̯*) a v „trojhláskach" *ieu̯* (*ďieu̯ča*), *iau̯* (*žeriau̯*).[3] Majú však poznámku, že pred *n* alebo *l* (vlastne aj *ň, ľ*, lebo uvádzajú príklady typu *zjavne, kývli*) sa spoluhláska *v* vyslovuje ako pernozubné *v*. Pripomínajú, že *v* sa mení na *f* iba na začiatku slov pred neznelými spoluhláskami (58) a tak isto aj predložka *v* (59). Podobné formulácie má H. Bartek.[4]

Výslovnosť spoluhlásky *v* v slovenčine rozoberá i Š. Peciar.[5] V cit. štúdii na str. 273 píše: „Na konci slova po slabičných fonémach (po samohláskach) a po slabičných likvidách vyslovuje sa fonéma *v fakultatívne* ako labiodentálne záverové *v* alebo ako bilabiálne úžinové *w*. Obidva tieto varianty treba pripustiť aj v ortoepickej výslovnosti spisovnej". Ako vidieť z citátu, Š. Peciar (hoci ďalej na str. 274 pod čiarou konštatuje, že pri slovenskom labiodentálnom *v* „v skutočnosti nenastáva úplný záver, lebo slabý vzduchový prúd uniká medzi stoličkami a prediera sa z bokov medzi zubmi a perami") predpokladá výskyt záverového *v*. Najnovšie fonetické výskumy existenciu okluzívneho *v* popierajú.[6]

---

[1] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919, 4.

[2] Ľ. Novák, *K základom slovenskej ortoepie*, SR III, 1934/35, 42—65 (najmä na str. 52—53).

[3] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1940, 41—44. O tom, že v uvedených prípadoch nejde o dvojhlásky a trojhlásky, pozri napr. J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 153—156.

[4] H. Bartek, *Správna výslovnosť slovenská*, Bratislava — Martin 1944, 87—91. Má tu tiež určité nedôslednosti. Na str. 132 píše: „Miesto *v* sa vyslovuje polosamohláskové *u̯*, keď sa slabika končí samohláskou + *v*", ale na str. 89—91 poznamenáva, že pred *n, l, m* (a, pravdaže, aj *ľ, ň* — tá istá chyba ako v Pravidlách 1940) sa *v* nevyslovuje ako *u̯*.

[5] Š. Peciar, *Fonologický pomer spoluhlások f—v v slovenčine*, SR X, 1942/43, 270—281.

[6] Porov. napr. M. Romportl, *K českému souhláskovému systému (Místo souhlásek f a v v soustavě českých konsonantů)*, Slovo a slovesnost 19, 1958, na str. 267

Na str. 275 Š. Peciar píše: „Vnútri slova pred nehlasnými spoluhláskami po samohláskach vyslovujeme v slovenčine fonému *v* opäť ako *v* alebo *w*, a to fakultatívne s hlasom alebo (častejšie) bez hlasu". V spisovnej slovenčine v tejto pozícii sa *v* vyslovuje vždy ako *u̯* (a to pri účasti hlasu), lebo pri výslovnosti s labiodentálnym *v* by nastala znelostná asimilácia (ako napr. v nárečových východoslovenských slovách *kafka, hlafka* a pod.). Sme toho názoru, že pre výslovnosť spoluhlásky *v* v slovenčine v postavení na konci slabiky nie je rozhodujúca znelosť či neznelosť nasledujúcej spoluhlásky. Na konci slabiky sa *v* vyslovuje ako *u̯* (okrem postavenia pred *n, ň, l, ľ*; tu sa vyslovuje aj ako labiodentálne *v*), a to vždy s účasťou hlasu, pred znelou i neznelou spoluhláskou: *stau̯ba, hláu̯ka, bratou̯ klobúk, sinou̯ speu̯.*

V *Gramatike jazyka slovenského* od J. Orlovského a L. Aranya[7] sa krátko hovorí o výslovnosti *u̯* na konci slabík.

J. Mihál[8] uvádza, že v skupinách samohláska + *v* + spoluhláska, v spojeniach *-ov, -uv, -iv, -ev, -rv* na konci slov vyslovujeme *u̯*. Okrem toho má veľmi nejasne formulované pravidlo, že „predpona alebo predložka *v* zneje pred nezvučnými ako slabé *v*, blízke *f*".

O „dvojhláskach" a „trojhláskach" s *u̯* hovorí i B. Letz.[9] Konštatuje, že „pred *m, n* a niekedy pred *l*[10] nevyslovuje sa *u̯*, lež *v*". Hovorí ešte o asimilácii *v* na *f* na začiatku slov a o asimilácii predložky *v* pred neznelými spoluhláskami (32 a 36).

Podrobne o tejto otázke píše J. Stanislav v *Slovenskej výslovnosti.*[11] Trochu komplikuje pravidlo o výslovnosti pernozubného *v* (228—229)[12], zato však výstižne charakterizuje výslovnosť *u̯*. Hovorí, že *u̯* sa vyslovuje „na konci slova a slabiky" (230).

V *Slovenskej gramatike*[13] sa tiež pravidlo o výslovnosti spoluhlásky *v* pomerne komplikuje, pretože sa tu používajú nie celkom priehľadné termíny (hovorí sa napr. o „vnútri slova", „začiatku slova", „začiatku koreňa slova" a pod.).

E. Pauliny[14] píše, že pre neutralizáciu spoluhlásky *v* sú dôležité dve postavenia: a) „vnútri slova alebo na konci slova pred spoluhláskou alebo pred

---

v pozn. pod čiarou. Ďalej B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, 236—239. Tam aj ďalšia literatúra.

[7] Bratislava 1946, 91.

[8] J. Mihál, *Slovenská gramatika pre I. a II. triedu stredných škôl*, 2. vyd., Bratislava 1947, 8—10.

[9] B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 22—24.

[10] A aj pred *ň, ľ*, lebo uvádza príklady *milovník, obuvník, hnevlivý*, ktoré správne transkribuje ako *milovňík, obuvňík, hňevľiví.*

[11] Martin 1953, 227—236.

[12] Na str. 232 však správne píše: „V prípadoch, ako *privrieť, prevrátiť, prevrat, privlastniť si, prevliecť, nevravný, nevlastný, nevrátiť sa, navrátiť sa* a pod. a potom aj v spojení predložiek, zakončených na samohlásku, pred slovom, začínajúcim sa na *v: do vrát, do vlaku, po vlajku, po vranu, pre vrabce* a pod. sa nevyžaduje výslovnosť s obojperným *u̯*, ale s *v*, pretože *v* tu nie je na konci, ale na začiatku slabiky (morfémy)" (túto myšlienku nachádzame už u Ľ. Nováka, pozri pozn. 2). Podobne píše J. Stanislav i v *Dejinách slovenského jazyka I*, 2. vyd., Bratislava 1958, 575—576.

[13] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 38—41.

[14] E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 91.

fonematickou nulou" (tu nastáva neutralizácia *v* na *u̯*); b) „neslabičná predložka *v* alebo neslabičná predpona *v-* (alebo iné *v-* na začiatku slova, keď za nimi nasleduje neznelá spoluhláska" (v tomto prípade sa *v* neutralizuje na *f*). Vo „vnútri slova" pred spoluhláskou stojí *v* aj v slovách ako *zvrátiť, povracať, prevŕtať* atď., *u̯* sa tu však nevyslovuje. Na konci poslednej slabiky slova sa *v* vyslovuje ako *u̯* vždy, nielen pred fonematickou nulou: *bratou̯‿kamarát, kou̯‿zme našli* a pod.

Podobné poučky má E. Pauliny i v *Krátkej gramatike slovenskej.*[15]

Pravidlá slovenského pravopisu[16] majú podobné nepresnosti. Pri rozdelení spoluhlások podľa znelosti (34) píše sa pod čiarou toto: „Osobitné postavenie má spoluhláska *v*. Na konci slova a vnútri slova sa nespodobuje, ale na začiatku slova, v predpone *v-* a v predložke *v* pred neznelou spoluhláskou sa mení vo výslovnosti (nie v písme) na *f*". V slovách *povstanie, zavše, nevstúpiť, predvčerom* atď. je *v* tiež „vnútri slova", ale sa spodobuje. Rovnako v § 41, v ktorom sa hovorí o výslovnosti spoluhlásky *v*, sa vec zbytočne komplikuje. Napr. v štylizácii: „Na konci slova alebo pred spoluhláskou, ak predchádza samohláska (alebo slabičné *l, r*), vyslovujeme obojperné (bilabiálne) *v*".

Podobne sa zachycuje výslovnosť *v* aj v učebniciach slovenského jazyka.[17]

V doterajšej literatúre sa teda pravidlá o výslovnosti spoluhlásky *v* v slovenčine buď nevzťahujú na všetky prípady, alebo sa stávajú zložitými preto, lebo sa v nich kríži morfematické (alebo slovotvorné) a fonetické hľadisko.

Poučky o výslovnosti *v* v slovenčine sa značne zjednodušia, ak za východisko vezmeme slabiku, postavenie *v* v slabike. Ako sme videli, nábehy na takéto riešenie výslovnosti *v* sa vyskytujú už u S. Czambla, J. Orlovského a L. Aranya, H. Bartka, V. Uhlára[18], ale najmä u J. Stanislava.

Pravidlo o výslovnosti spoluhlásky *v* v slovenčine možno formulovať takto:

Spoluhláska *v* sa v slovenčine vyslovuje

1. na začiatku slabiky

a) pred znelou hláskou (samohláskou, dvojhláskou a znelou spoluhláskou) ako pernozubné (labiodentálne) *v*: *vrana, vlna, vari, veselý, viem, vyvolávanie, v dome, v obloku, hlava, olovo, slovenský, zaviesť, prevychovávať, nevera, lavica, návrat, havran, povraz, vyvláčiť* atď.

b) pred neznelou spoluhláskou ako pernozubné (labiodentálne) *f*: *vták, včera, predvčerom, vstať, povstanie, vše, zavše, v škole, v továrni, vtlačiť, nevstúpiť* atď.

2. vnútri slabiky ako pernozubné (labiodentálne) *v*: *dvaja, zvaliť, dvíhať, kvapka, tvoj, svet, zasvietiť* a pod.

---

[15] E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, 2. vyd., Bratislava 1963, 19.

[16] Štvrté, zrevid. vydanie, Bratislava 1963, 50.

[17] Napr. v učebnici slovenského jazyka pre 9. ročník základného vzdelania (autori J. Oravec — Ž. Tarcalová — Š. Chalupová), Bratislava 1959, 10.

[18] V. Uhlár, *Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 19, 1954, 201—211.

3. na konci slabiky ako obojperné (bilabiálne) *u̯*: *domov, otcov, krv, prvší, hlávka, kavka, stavba, pravda, dievča, polievka, plávka, žeriav, novší, slávme, spevmi* atď. Pred sonórami *n, ň, l, ľ* vyslovuje sa v tejto pozícii aj labiodentálne *v*: *dávno, slávny, spevník, obuvník, hnevlivý, pavlač* atď.

Asimilácia *v* > *f* teda nastáva iba v postavení na začiatku slabiky (*vták, včera, v škole, povstanie*).

Je otázka, či je správna výslovnosť pernozubného *v* v slovách typu *červ, nerv, rezerv, konzerv.*[19] Pri takejto požiadavke v sandhiovej viazanej výslovnosti pred neznelou spoluhláskou by sa malo vyslovovať *v* ako *f*, napr.: *zopár konzerv si kúpime* [zopár konzerf‿si kúpime], *zo všetkých rezerv sú pracovné najdôležitejšie* [zo‿fšetkíɣ‿rezerf‿sú pracou̯né najdu̯oľežiťejšie], *očný nerv ťa bolí* [oční nerf‿ťa boľí], *červ ťa ľaká* [čerf‿ťa ľaká] atď.[20] Kodifikovaním výslovnosti *u̯* na konci poslednej slabiky slova pre všetky prípady by sa predišlo tejto nežiadúcej a nesprávnej asimilácii. Námietka, že ide o ťažko vysloviteľnú skupinu hlások, neobstojí. Veď i po slabičnom *r, ŕ* sa *u̯* nevyslovuje tak ľahko ako v iných pozíciách (*kru̯, pru̯, bŕu̯, pru̯šia* atď.).[21]

Na konci slabiky pred sonórami *n, ň, l, ľ* je podľa Pravidiel možná dvojaká výslovnosť (*v* // *u̯*). V Slovenskej gramatike sa hovorí v týchto prípadoch len o výslovnosti s *u̯*, podobne aj E. Pauliny v Krátkej gramatike slovenskej dáva prednosť výslovnosti s *u̯*. Pozorovania výslovnosti ukazujú, že tu naozaj ide vo výslovnosti o varianty, ako sa o tom píše v Pravidlách. Pravidlá však nič nehovoria o výslovnosti *v* na konci slabík pred *m;* Slovenská gramatika uvádza dva príklady s *u̯* (*stavme sa! bavme sa!*). Takáto výslovnosť by sa mala zachytiť i v Pravidlách. V jazykovej praxi sa naozaj stretávame len s takouto výslovnosťou[22] (*bau̯me sa! stau̯me sa! sláu̯me! oslou̯me ho!* — v týchto prípadoch je výslovnosť s *u̯* podporovaná analogickou výslovnosťou v ostatných tvaroch imperatívu *bau̯ sa! stau̯ sa! sláu̯! oslou̯ ho!*

---

[19] Uvádzajú ju Pravidlá, 1963, 50. Autori Slovenskej gramatiky o tom píšu takto: „Zdá sa, že aj v týchto prípadoch by bolo treba vyžadovať výslovnosť *-u̯*, pretože systém spisovného jazyka nepripúšťa na konci slova existenciu pernozubnej spiranty *-v*. Ale výslovnosť *u̯* robí ťažkosti. Preto sa prakticky vyslovuje *-v*. Výslovnosť *-f* sa vylučuje" (40).

[20] Takúto výslovnosť *v* v tvare *rezerv* sme zachytili v rozhlase v prehľade tlače 11. 4. 1964 o 6,10 hod. vo vete: [Ďeňňík Práca sa zaoberá otáskou rezerf vo‿vístau̯be]. Hlásateľ v snahe rozlíšiť výslovnosť dvoch *v* urobil po slove *rezerv* pauzu a spoluhlásku *v* pred fonematickou nulou vyslovil ako *f*.

[21] Výslovnosť bilabiálneho *u̯* v tvaroch *rezerv* a *konzerv* sme zachytili v Rozhlasových novinách: [Produktivitu práce možno zvíšiť‿viužiťím egzistujúciɣ‿rezeru̯] (19. 6. 1964 o 19,00 hod. — hlásateľ P. Sobek); [Západoslovenské konzervárňe pripravujú na‿tento rok / nové druhi zeľeňinovíx‿konzeru̯] 26. 5. 1964 o 19,00 hod. — hlásateľka M. Šmihuľová).

[22] Porov. i V. Záborský, *Javisková reč*, Martin — Bratislava 1952, 67 (rozmnožené ako rukopis).

bauťe sa! stauťe sa! sláuťe! oslouťe ho; podobne *plaumo, staumi, speumi, ľeumi, páumi* a pod.). Je totiž zdôvodnená foneticky: snahou po väčšej disimilácii artikulačne veľmi blízkych konsonantov.

Treba formulovať ortoepickú poučku, že na konci poslednej slabiky slova sa *v* vyslovuje ako *u̯* vždy, teda aj vo viazanej výslovnosti: *occou̯‿dom, bratou̯‿zápisňík, kru̯‿mi ťečie z‿rani, domou̯ som odišiel* a pod.[23] Táto výslovnosť je podporovaná i tým, že v koncovke inštr. sg. fem. *-ou* sa vyslovuje *u̯* rovnako ako v koncovke gen. pl. mask. alebo posesívnych adjektív *-ov* (*mužou, bratou* celkom tak ako *ženou*).[24] Obojperné *u̯* v koncovke inštr. sg. fem. sa vyslovuje vždy, pred akoukoľvek hláskou: *zo‿sestrou̯‿odíďe brat, uľicou̯‿kráča muš, zo‿ženou̯ sa rát prexážam, riavou̯‿rak pláva, ceruskou̯‿veľmi rát‿píšem* atď. Preto je oprávnená požiadavka vyslovovať *u̯* na konci poslednej slabiky slova vo viazanej výslovnosti aj v ostatných prípadoch, a to pred akoukoľvek hláskou. Ak by tu bola prístupná výslovnosť *v* pred znelými hláskami, pred neznelými by nastala zákonite znelostná asimilácia a vyslovovalo by sa nesprávne a chybne *f*.

Spoluhláska *f* na konci slov (ide zrejme iba o slová cudzieho pôvodu, v domácich v takejto pozícii *f* nestojí, vyskytuje sa iba v citoslovciach: *baf, haf, paf, pif, pif-paf, uf-uf*) sa vyslovuje vo viazanej výslovnosti (a tá je v slovenčine jedine správna) pred znelou hláskou ako *v*.[25] Napr.: *šéf opery* [šév‿operi], *Rudolf Jašík* [Rudolv‿Jašík], *golf budeme hrať* [golv‿buďeme hrať], *gróf odišiel* [gróv‿odišjel] a pod.[26] Táto výslovnosť by sa mala zachytiť i v Pravidlách.

Asimilácia *f* > *v* teda nastáva iba v pozícii na konci poslednej slabiky slova pred znelou hláskou (*gróf Almaviva — gróv‿Almaviva*).

Morfematické kritérium pri pravidlách o výslovnosti *v* nepoužívame, lebo je zbytočné. Veď napr. výslovnosť prvého *v* v slove *návšteva* (*navštíviť, navštívenka, návštevník, navštívenie*)[27] závisí od toho, ako ho rozdelíme na slabiky. Pri delení *náv-šte-va* sa bude vyslovovať ako *u̯* (tu je *v* na konci slabiky), pri delení *ná-všte-va* sa bude vyslovovať ako *f* (tu stojí na začiatku slabiky pred neznelou spoluhláskou). Zdá sa, že pre výslovnosť je výhod-

---

[23] Porov. i E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 40.

[24] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 40.
Pravidlá, 1963, 50.
V. Uhlár, c. m.

[25] Porov i E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 39.

[26] Takúto asimiláciu sme zachytili v slove *šéfredaktor* v rozhlase: [... šév‿redaktor mláďežňíckeho časopisu ...] (hlásateľka v prehľade tlače 26. 5. 1964 o 6,10 hod.); [... šév‿redaktor sovjeckiy‿novín ...] (hlásateľ v zprávach o 22,00 hod. dňa 20. 7. 1964).

[27] O jeho morfematickom členení písal J. Ružička (SR 25, 1960, 174—176). Konštatuje, že je tu možné dvojaké morfematické delenie: *ná-všteva // náv-števa.*

nejšie delenie *náv-šte-va* (ide o skupinu troch spoluhlások, prvá patrí do predchádzajúcej slabiky, ostatné do nasledujúcej). Tak by sa tu potom vyslovovalo *ṷ*.

Za také kodifikovanie ortoepických pravidiel o výslovnosti spoluhlásky *v* v slovenčine, ako sme ich navrhli v našom príspevku, sa prihovára i školská prax. Vysvetľovanie výslovnosti *v* podľa jeho miesta v slabike je veľmi vhodné i v najnižších ročníkoch základnej deväťročnej školy, lebo s pojmom slabiky sa žiaci stretávajú už v prvom ročníku. Možno tak účinne od najnižších ročníkov cibriť v ústnom prejave žiakov najmä výslovnosť bilabiálneho *ṷ*, ktoré V. Uhlár kladie medzi charakteristické znaky sústavy hlások v spisovnej slovenčine.[28]

V tomto príspevku sme sa pokúsili spresniť pravidlá o výslovnosti spoluhlásky *v* v slovenčine a formulovať ich prístupne, najmä so zameraním na školskú prax.

[28] V. Uhlár, c. m., 206.

UNIV. PROF. J. STANISLAV ŠESŤDESIATROČNÝ

V decembri tohto roku dožíva sa uprostred plodnej vedeckej a pedagogickej činnosti 60 rokov J. Stanislav, profesor porovnávacej slovanskej jazykovedy a staroslovienčiny na Komenského univerzite v Bratislave. J. Stanislav zasvätil celý svoj život práci v oblasti slovenskej a slovanskej jazykovedy. Svoj cieľ uskutočňoval s takým zanietením a usilovnosťou, že dnes pri jubilejnej prehliadke jeho vedeckej činnosti musí nás udivovať tak rozsah, ako aj mnohostrannosť jeho vedeckého diela.

Prof. J. Stanislav je jeden z tých slovenských vedcov, ktorého vedecký i pedagogický profil sa formuje v priaznivých podmienkach pre rozvoj slovenského národného života a kultúry v období po prvej svetovej vojne. Narodil sa 12. decembra 1904 v Liptovskom Jáne. Po skončení gymnázia v Liptovskom Mikuláši študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovanskú a románsku filológiu. Po štúdiu v zahraničí (vo Francúzsku, v Poľsku, v Juhoslávii) dostáva sa za asistenta do Prahy, kde sa r. 1934 habilitoval u prof. M. Weingarta. Od r. 1936 pôsobí J. Stanislav na univerzite v Bratislave ako mimoriadny profesor, od r. 1939 ako riadny profesor až podnes.

Za tieto roky pôsobenia na univerzite vychoval prof. J. Stanislav nielen stovky stredoškolských učiteľov a niekoľko mladých adeptov vedy, ale široko rozvinul aj svoju bádateľskú činnosť.

J. Stanislav vstupuje na pole slovenskej jazykovedy ako dialektológ. Jeho dialektologické príspevky vychádzajú z pozorovania rodného liptovského kraja (napr. *Striednice za praslovanské ę v nárečiach východnej tretiny Liptova*, časopis Bratislava I, 1927, 362—374; *Niekoľko rozprávok z východnej tretiny Liptova*, SMS VII, 1929, 1—48). Najcennejším prínosom J. Stanislava do slovenskej dialektológie je spracovanie podrobnej monografie o nárečiach bývalej Liptovskej stolice (*Liptovské nárečia*, Martin 1932, 562 strán). Táto Stanislavova práca, prvá svojho druhu v slovenskej jazykovednej literatúre, prináša nesmierne cenné bohatstvo slovenského nárečového materiálu spracovaného metódou jazykového zemepisu a na základe mladogramatického historického pohľadu na vývin nárečí. Pri opise a interpretácii slovenských jazykových faktov prihliadal J. Stanislav aj na inoslovanské paralely a na nové výsledky fonetických a fonologických metód. Stanislavova monografia o liptovských nárečiach je podnes najpodrobnejším dialektologickým spracovaním väčšej nárečovej oblasti.

J. Stanislav je vedcom so širokým okruhom bádateľských záujmov. Popri slovenskej dialektológii venoval sa staroslovienčine, cyrilometodejskej problematike, dejinám slovenského jazyka, slovenskej historickej gramatike i aktuálnym otázkam súčasného spisovného jazyka, najmä slovenskej výslovnosti. Zo štúdií o staroslovienčine spomeňme aspoň *Datív absolútny v starej cirkevnej slovančine* (Byzantinoslavica IV, 1932), *Doterajšie výskumy o Frizinských pamiatkach* (Byzantinoslavica IV, 1932, 1—32), *Dnešný stav otázky českosloven-*

ských prvkov v staroslovienskych pamiatkach (sborník Ríša veľkomoravská. Praha 1933; 2. vyd. 1935, 491—532). Širokej slovenskej verejnosti stal sa Stanislav známym najmä ako prekladateľ panónsko-moravských legiend (*Život slovanských apoštolov Cyrila a Metóda*, Praha 1933) a ako popularizátor cyrilometodejského kultúrneho odkazu.

Najviac pracovného úsilia však vynaložil J. Stanislav na skúmanie dejín slovenského jazyka. Nový pohľad na štúrovskú slovenčinu prináša J. Stanislav v článku *Poznámky o pomere Štúrovej Nauky reči slovenskej a liptovského nárečia* (sborník Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, 164—179). Z príležitosti Dobrovského jubilea vznikol príspevok *Slovenčina v diele Dobrovského* (Bratislava III, 1929, 792—824). Cenným príspevkom k poznaniu Bernolákovej spisovnej slovenčiny bolo kritické vydanie Bernolákových spisov Dissertatio a Orthographia s úvodnou štúdiou, ktoré jazykovedná kritika hodnotila vždy veľmi vysoko a ktoré slúžili ako vzor pre ďalšie kritické vydanie starších prác.

Veľa bádateľského úsilia vynaložil J. Stanislav aj na štúdium najstarších dejín Slovákov, najmä ich osídlenia v Panónii. V súvislosti s týmito otázkami venoval J. Stanislav osobitnú pozornosť najmä štúdiu osobných a miestnych mien. Výsledkom jeho neúnavnej zberateľskej činnosti je okrem celého radu väčších i menších článkov, príspevkov i popularizačných publikácií, napr. *Odkryté mená slovenských miest a dedín* (Bratislava 1947), *Kultúra starých Slovákov* (Bratislava 1944), najmä doposiaľ ešte stále nedocenené dielo *Slovenský juh v stredoveku* (Martin 1948, I. diel — opis osídlenia, II. diel — etymologické výklady, III. diel — mapové prílohy). J. Stanislav v ňom historicko-porovnávacou metódou analyzuje bohatý zozbieraný materiál a usiluje sa dospieť k určeniu hraníc západoslovenského osídlenia. Aj keď toto dielo vyvoláva v jednotlivostiach nesúhlas, predsa ostáva významným podnetom pre prácu ďalších bádateľov v tejto oblasti.

Ťažisko neúnavného vedeckého výskumu J. Stanislava však spočíva v slovenskej historickej gramatike. Výsledky dlhoročného zberateľského a bádateľského úsilia v oblasti dejín slovenského jazyka zhrnul J. Stanislav v diele, ktoré vyšlo pod názvom *Dejiny slovenského jazyka* (I. Bratislava 1956, 2. vyd. 1958; II. Tvaroslovie, 1958; III. Texty, 1957) a z ktorého v dohľadnom čase vyjde aj IV. zväzok, syntax. V tejto práci osnovanej na širokom historicko-porovnávacom materiáli sleduje J. Stanislav nielen osud slovenčiny od najstarších čias, ale aj vývin slovenských nárečí a pomer slovenského jazyka k iným slovanským jazykom. Aj táto práca si pre svoju závažnosť, aktuálnosť a vedeckú náročnosť vyžaduje ešte osobitné zhodnotenie a ocenenie.

Hoci stredobodom vedeckého bádania J. Stanislava boli predovšetkým otázky dejín slovenského jazyka, predsa nie s menšou horlivosťou venoval sa J. Stanislav aj aktuálnym otázkam jazykovej kultúry súčasného spisovného jazyka. J. Stanislav kriticky reaguje na pripravovanú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu v rokoch päťdesiatych (*Niektoré otázky spisovnej výslovnosti a návrh na nové Pravidlá*, KŽ VIII, 1953, č. 3), v článkoch i knižne bojuje za kultúru slovenského hovoreného slova v rozličných vrstvách jeho používateľov (*O jazykovú kultúru pri kolektívnej výchove detí*, Materská škola II, 1955, 45—47; *Reč učiteľov a žiakov*, Slovenský jazyk a literatúra v škole II, 1956, 225—229; *Dve poznámky k práci našich učiteľov slovenčinárov*, sborník Metodické problémy vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1957, 259—261; *O jazykovú kultúru sprievodcov električiek*, Pravda V, 1948, č. 290 a iné články;

knižne: *Kultúra slovenského hovoreného slova,* Martin 1955, *Kultúra novinárskej reči,* Bratislava 1954 — litografovane) a s nevšedným zanietením horlí za spisovnú výslovnosť vo verejnom živote, najmä však v umeleckom prejave na divadelných scénach (napr. *O slovenskú výslovnosť Bratislavčanov,* Novosti Bratislavy III, 1954, č. 23; *K vyučovaniu slovenskej výslovnosti na školách v Bratislave,* Novosti Bratislavy III, 1954, č. 52; *Zlepšiť výslovnosť na slovenských javiskách,* Divadelnovedný sborník 1953, 169—176; *Fonetika v slovenskom umeleckom speve,* Slovenská hudba 4, 1960, 348—350; *Výslovnosť a zrozumiteľnosť v speváckom umení,* SR 24, 1959, 8—22; *Slovenské slovo v speváckom umení,* SR 23, 1958, 3—20 a i.). Výsledkom Stanislavovho záujmu o spisovnú výslovnosť bola aj príručka *Slovenská výslovnosť* (Martin 1953) venovaná umelcom a iným verejným pracovníkom, v ktorej autor oboznamuje verejnosť jednak so všeobecnými otázkami kultúry reči a spisovnej výslovnosti, jednak podáva prehľad výslovnosti jednotlivých hlások. Otázky spisovného jazyka sleduje J. Stanislav v štúdii, ktorú vydal pod názvom *Spisovný jazyk slovenský* (v sborníku Slovanské spisovné jazyky v době přítomné, Praha 1937, 61—106).

V krátkom jubilejnom príspevku nemožno podrobne zhodnotiť takú všestranne vedeckú a učiteľskú činnosť, akú vyvíja vyše 35 rokov J. Stanislav. Jeho bádateľské záujmy zahrnujú slovakistiku i slavistiku v celej šírke, s pohľadom do minulosti i s pohľadom na aktuálne otázky súčasného spisovného jazyka. Celé doterajšie Stanislavovo bádateľské dielo tvorí pri všetkej bohatej mnohotvárnosti harmonicky zvážený celok, ktorý je zároveň výrazom vyrovnanej Stanislavovej osobnosti. Dominantnou črtou celého Stanislavovho diela i jeho osobnosti je hlboko vnímavý pomer k potrebám národnej kultúry s ohľadom na minulosť i prítomnosť Slovákov a húževnaté a cieľavedomé dosahovanie vytýčených úloh.

Napokon prichodí nám len zažičiť prof. J. Stanislavovi hojnosť zdravia a síl, aby mohol dokončiť zamýšľané práce.

K. Habovštiaková

ZPRÁVA O VÝSKUME HOVORENEJ PODOBY SPISOVNEJ SLOVENČINY

Na zasadnutí výboru Združenia slovenských jazykovedcov 9. októbra 1963 predniesol podpísaný návrh na skúmanie hovorenej podoby spisovnej slovenčiny na území Slovenska vo všetkých vrstvách obyvateľstva. Tento návrh bol schválený. Podľa neho sa rozoslali na jednotlivé pedagogické inštitúty na Slovensku prípisy, v ktorých sa žiadali učitelia slovenčiny na inštitútoch, aby sa zapojili do akcie a pomohli výskum uskutočniť. Ku každému prípisu bola pripojená príloha, v ktorej sa načrtol plán na uskutočnenie akcie. Znela takto:

A. Všeobecná situácia a cieľ akcie

Je známe, že dnes sa spisovná slovenčina prudko šíri do všetkých vrstiev obyvateľstva. Súvisí to s priaznivými podmienkami života slovenského pracujúceho ľudu v ČSSR. No chýbajú nám presnejšie dáta o tomto procese, takže slovenskí lingvisti iba podľa odhadu plánujú a uskutočňujú svoje práce, ktoré sú zacielené

na zvyšovanie kultúry spisovného jazyka v najširších masách slovenského ľudu.

Je preto potrebné uskutočniť základný prieskum, ktorého výsledky by dali potrebné dáta pre ďalšiu prácu.

Tento základný prieskum by mal podať základné údaje o tom,

a) v akom rozsahu, na ktorej oblasti, v ktorých spoločenských vrstvách, v akej funkcii a ako sa používa spisovný jazyk,

b) aký je v celospoločenskom styku na príslušnej oblasti, v príslušnej spoločenskej vrstve a pod. vzťah spisovného jazyka k nárečiu,

c) ktoré sú najprogresívnejšie prvky spisovného jazyka,

d) ktoré prvky spisovného jazyka sú najmenej progresívne,

e) ktoré sú najpevnejšie prvky miestnych nárečí,

f) ako vplýva čeština na hovorenú slovenčinu.

Okrem toho by tento základný výskum mal poskytovať dostatočný materiál pre ďalší, prehĺbenejší, podrobný výskum jednotlivých javov.

B. Spôsob uskutočnenia akcie

Ideovým vedúcim a organizačným koordinátorom celej akcie je vedenie Združenia slovenských jazykovedcov v Bratislave. Zbieranie a prvé spracovanie materiálu uskutočnia pracovníci všetkých pedagogických inštitútov na Slovensku.

Predvída sa tento celkový priebeh akcie:

1. Po doručení týchto materiálov katedry slovenského jazyka a literatúry na jednotlivých pedagogických inštitútoch určia zo svojho stredu koordinátora (v ďalšom texte „koordinátor PI"), ktorý bude v okruhu príslušníkov pedagogického inštitútu zodpovedať za zdar akcie. Meno tohto koordinátora PI oznámi do 31. októbra Združeniu slovenských jazykovedcov.

2. Združenie slovenských jazykovedcov pozve koordinátorov PI do Bratislavy na jednodňovú konzultáciu o priebehu akcie. Táto konzultácia sa bude konať v polovici novembra 1963.

3. Koordinátor PI v dohode s ostatnými zúčastnenými svojho PI rozvrhne expertov, ktorí v obvode príslušného PI budú na akcii pracovať. Za expertov možno vybrať jednak odborných pracovníkov PI, jednak ďalších vhodných pracovníkov (učiteľov alebo iných vysokoškolsky vzdelaných odborníkov s lingvistickým školením a záujemcov o zdar akcie).

Mená expertov za každý obvod PI oznámia Združeniu slovenských jazykovedcov do konca novembra 1963.

4. V prvej polovici decembra sa uskutoční v Bratislave jednodňové školenie expertov, na ktorom sa všetci oboznámia so spôsobom uskutočňovania akcie.

5. Roku 1964, január—júl, uskutoční sa podľa určeného plánu výskum a zbieranie materiálu. Predvída sa predbežne, že v každom okrese sa budú sledovať asi tri body (vcelku asi 100 bodov na Slovensku), v každom bode sa budú skúmať príslušníci asi troch-štyroch vrstiev, v každej vrstve bude asi jeden-tri objekty. Počíta sa i s použitím magnetofónových zápisov. Ďalej sa počíta s tým, že cestovné trovy by vo svojom obvode hradili príslušné PI. Honorovanie práce by si vzalo na starosť ZSJ (honorár by bol pomerne malý).

6. V mesiacoch júl—december 1964 by koordinátori PI urobili predbežné spracovanie materiálu.

7. Na jar 1965 by sa uskutočnila vedecká konferencia o výsledkoch celej akcie. Na tejto konferencii by sa urobil aj plán pre ďalšiu prácu.

Podľa tohto plánu sa uskutočnili 18. novembra a 6. decembra v Bratislave inštruktáže pre koordinátorov a expertov výskumu. Na týchto inštruktážach oboznámil podpísaný expertov a koordinátorov podrobnejšie s problematikou výskumu. V stručnosti uviedol toto:

Pri výskume hovorenej reči pôjde o tie formy ústneho styku, ktoré možno charakterizovať ako nie súkromné. Ide teda o také formy ústneho styku, pri ktorých by sa mal používať spisovný jazyk alebo nejaká iná celospoločenská jazyková forma. Je známe, že vždy sa tu nepoužíva spisovný jazyk, resp. veľmi často je spisovný jazyk ovplyvnený nespisovným vyjadrovaním. Tieto javy sú podmienené územne, vekom a vzdelaním, pracovným a sociálnym zaradením, aktuálnou príležitosťou a štýlovým zaradením.

Podľa predbežných zistení sa spisovný jazyk v hovorovom styku používa najviac na strednom Slovensku a na západnom Slovensku okrem Záhoria. Na východnom Slovensku sa zasa v nadnárečovom styku vychádza dosť často z miestneho nárečia. Na spisovné vyjadrovanie pôsobia na všetkých oblastiach mestská reč a nárečie. Mestskou rečou možno nazvať tie prvky v jazykovom styku daného mesta, ktoré kedysi vznikli na rozdiel od okolitých nárečí ako príznaky kultúrneho mestského vyjadrovania proti dedinským nárečiam, ďalej ako dôsledok istého konverzačného kánonu, vypracovaného meštianskou spoločnosťou, a ako dôsledok slangov, žargónových a argotických prvkov, reči mládeže a pod., ktoré sa v danom meste vyvinuli a ustálili. Na spisovné vyjadrovanie pôsobí aj nárečie, resp. interdialekt. Pojem interdialektu je dosť nejasný a sporný. Nárečia u nás prestávali platiť ako základná forma jazykového styku už od 16. stor. Vtedy sa začali formovať rozmanité útvary spisovného a nadnárečového vyjadrovania, formovala sa mestská reč. Staré nárečia začali ustupovať do úzadia. To, čo nazývame interdialektom, je vlastne rozmanitá forma vyrovnávania starých nárečí najmä pod vplyvom spisovného jazyka a mestskej reči. Je to jazyková forma, v ktorej sú zotreté nápadné lokálne nárečové prvky v prospech prvkov spisovných alebo mestských.

Vek a vzdelanie vplýva, ako je známe, dosť výrazne na používanie spisovného jazyka. Mladšia generácia používa spisovný jazyk častejšie ako staršia generácia. Možno vo všeobecnosti povedať, že generácia do 40 rokov je spisovným jazykom ovplyvnená viacej ako staršia generácia. Mladšia generácia pokladá spisovný jazyk za prirodzený spôsob vyjadrovania v oveľa širšom rozsahu ako staršia generácia.

Pracovné a sociálne zaradenie je veľmi dôležitým faktorom, lebo spoločensky ovplyvňuje trvalo jazykovú formu styku. Možno očakávať, že človek, ktorý si získal dobré vzdelanie v spisovnom jazyku, prestane ho používať, ak sa dostane do kolektívu, kde sa spisovný jazyk nepoužíva. Z druhej strany zasa aj taký človek, ktorý má slabšie vzdelanie v spisovnom jazyku, bude si ho osvojovať, ak bude trvalo pracovne zaradený do takého kolektívu, kde je jazykový styk v spisovnom jazyku bežný. Vcelku je však dosť bežné, že človek, ktorý si získa vyšší stupeň vzdelania, býva pracovne zaradený na také miesto, kde je styk v spisovnom jazyku základnou formou.

Dôležitým faktorom je aj aktuálna príležitosť. V úradnom a verejnom styku je bežnejší spisovný jazyk, kým v súkromnom styku sa používajú iné formy vyjadrovania u toho istého človeka. Môže to byť nárečie, rozličné slangy alebo mládežnícka reč.

Treba sa zmieniť o štýlovom zaradení hovorených prejavov. Často sa totiž robí

základná chyba v tom, že sa hovorový štýl spisovného jazyka charakterizuje využívaním nespisovných hláskových, tvaroslovných, syntaktických a slovníkových prostriedkov. To nie je správne. O hovorovom štýle spisovného jazyka alebo o ústnej podobe spisovného jazyka môžeme hovoriť len v tom zmysle, že sa v prejave zachováva norma spisovného jazyka, ale vzhľadom na okolnosť, že ide o ústny prejav, subjektívny prejav, často dialogický prejav atď., vyberajú sa tie jazykové prostriedky, ktoré sú v tejto štýlotvornej situácii adekvátne. Z tohto hľadiska možno hovoriť o ústnej podobe spisovného jazyka. A iba z tohto hľadiska možno študovať a zisťovať prostriedky hovoreného spisovného jazyka.

Je však pravda, že v ústnom styku je čistý spisovný jazyk vždy nejakým spôsobom ovplyvnený nespisovnými jazykovými útvarmi. V takom prípade už nemožno hovoriť o hovorovom štýle spisovného jazyka, ale treba brať do úvahy aj tieto vplyvy. Tie vplyvy sú podmienené, ako sa už ukázalo, rozmanitými objektívnymi faktormi. Ale sú podmienené často aj číro štylisticky, a to tak, že norma spisovného jazyka sa podľa konkrétnej situácie zámerne porušuje. Vyjadrenie sa aktualizuje nespisovným výrazom, alebo nespisovné vyjadrovanie slúži ako charakterizačný prostriedok, alebo jednoducho človeku nespisovný výraz „vybehne" nenazdajky z úst. Tento ostatný prípad hovorí o tom, ako človek ovláda spisovnú normu, ale ostatné uvedené prípady svedčia o tom, ako človek dokáže využívať vhodne a štylisticky účinne všetky prostriedky, ktoré z daného spisovného jazyka, nárečí, slangov a pod. pozná. Aktualizácia spisovného prejavu a jeho štylistické zaradenie dosť komplikuje výskum hovorenej podoby spisovného jazyka. Našou snahou má byť zachytiť stav nadnárečového vyjadrovania na celom Slovensku v jednotlivých spoločenských vrstvách, a to v zásade bez ohľadu na individuálne a náhodné výchylky. Aby sa náhodné výchylky eliminovali, treba zachovať niekoľko zásad.

Tieto zásady boli zhrnuté v návode na výskum, ktorý dostal každý expert. Ten znie takto:

Návod na výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny

Výskum sa skladá z týchto fáz:
1. Zistenie inventára jazykových javov mesta (IJJM).
2. Výskum objektov podľa jednotlivých spoločenských vrstiev.
3. Zhodnotenie materiálu.
(4. Dodatočný výskum.)

1. Zistenie inventára jazykových javov mesta.

Inventár javov mesta je základom celého výskumu. Preto sa robí ako prvá akcia. Robí sa približne tak, ako sa robil nárečový výskum pre Atlas slovenského jazyka. Robí sa podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí (Atlas slovenského jazyka), ktorý zostavili univ. prof. dr. E. Pauliny a dr. J. Štolc. Tento dotazník sa vyplní pre každé mesto.

Pri vyplňaní tohto dotazníka treba mať na mysli tieto fakty:

a) Každé mesto alebo sídlisko, ktoré prichádza do úvahy pre náš výskum, je z jazykového hľadiska konglomerát. Žijú v ňom ľudia, ktorí hovoria len spisovným jazykom, ale sú tam i ľudia, ktorí používajú nejaké dedinské nárečie (pri novom sídlisku je to obyčajne nárečie pôvodnej dediny). V starých mestách sú zasa ľudia, ktorí používajú jazykové zvláštnosti, čo sa vyvinuli v danom meste od dávnejších čias. Atď. Explorátor preto musí zvážiť pri každej otázke, nakoľko je ktorý jav rozšírený (je ojedinelý, alebo je rozšírený u väčšiny obyvateľstva.

či v niektorej jeho vrstve); ak je ojedinelý, netreba ho zachycovať do IJJM, ak je rozšírený, treba ho tam zachytiť aj s príslušnou charakteristikou. Takto sa inventár jazykových javov mesta stane akýmsi ukazovateľom (indexom) najdôležitejších znakov reči príslušného mesta. Pritom pri jednom jave môže byť niekoľko variantov, ktoré majú v meste rozmanité rozšírenie a rozličnú platnosť. Napr. v B. Bystrici budú tvary „pekňje ženi" u pôvodných obyvateľov, tvary „peknie ženi" u prisťahovalcov z Pohronia a tvary „pekné ženi" u používateľov spisovného jazyka. Takéto varianty treba uviesť všetky a stručne charakterizovať ich využívanie.

Práca, ktorá sa vynaloží pri spracúvaní IJJM, prinesie osoh aj inak. Pri tomto prieskume zistí explorátor celkové rozvrstvenie jazykových prostriedkov v meste a vyhľadá si vhodné objekty pre ďalšiu fázu výskumu.

2. Výskum objektov podľa jednotlivých spoločenských vrstiev.

A. Výskum objektov podľa jednotlivých spoločenských vrstiev sa deje podľa tohto postupu:

a) Vyskúmajú sa objekty vo všetkých spoločenských vrstvách v sídle pedagogického inštitútu.

b) Vyskúmajú sa objekty vo všetkých spoločenských vrstvách v jednom meste každého druhého okresu z toho obvodu, ktorý bol určený pre daný pedagogický inštitút.

c) Vyskúmajú sa objekty vo všetkých spoločenských vrstvách v jednom meste ostatných okresov, ktoré boli určené pre daný pedagogický inštitút.

d) Ak ostane čas, vyskúmajú sa objekty vo všetkých spoločenských vrstvách v druhom meste každého okresu.

B. Výber objektov do vrstiev sa deje takto:

Prvá vrstva. Sem patria ľudia, ktorí majú povinné základné školské vzdelanie (splnili povinnú školskú dochádzku), sú zaradení do pracovného procesu, ale vo svojej životnej praxi (v služobnom styku) nie sú povinní používať spisovný jazyk. Radia sa sem zamestnanci ako: šoféri nákladných automobilov, závozníci, údržbári, zriadenci, nekvalifikovaní robotníci, upratovačky, predavačky bez kvalifikácie.

Druhá vrstva. Sem patria ľudia, ktorí skončili strednú všeobecnovzdelávaciu alebo odbornú školu s maturitou. Sami udržiavajú pasívny kontakt so spisovným jazykom (čítajú knihy, noviny, časopisy, navštevujú pravidelne kino, divadlo, estrády), ale sústavné používanie spisovného jazyka od nich v zamestnaní nikto nevyžaduje. Radia sa sem tzv. stredné odborné kádre: majstri, technickí úradníci, administratívne sily, účtovníci a pod.

Tretia vrstva. Sem patria ľudia, ktorí majú maturitu alebo vysokú školu a ktorí vo svojom zamestnaní sú povinní používať spisovný jazyk ústne i písomne. Sem patria učitelia, novinári, propagandisti, vedúci pracovísk alebo oddelení, vedúci kultúrnych podnikov ako kníhkupectiev, galérií, múzeí atď.

Pre prvú vrstvu by sa žiadal približne vek 35—45 rokov, pre druhú a tretiu vrstvu 30—50 rokov. Pohlavie nerozhoduje. Ako objekt treba brať priemerných reprezentantov príslušných vrstiev, ktorí z vrstvy nevybočujú zreteľne ani do jednej krajnosti. Z každej vrstvy sa v danom meste skúmajú dva-tri objekty.

C. V jednotlivých vrstvách sa získava tento jazykový materiál:

a) Hovorený materiál na magnetofónový pás.

1. Povinné témy. Od každého objektu by sa mali získať odpovede aspoň na 1—2 z týchto tém:

Zárobok. Ako sa u vás zarába? Ako je to u vás s prémiami? Dostávate prémie, keď splníte plán? A čo vlastne robíte vo vašom závode? Aké je vaše pracovné zaradenie? Čo vyrábate vo vašom závode?

Byt. Kde bývate, Máte dobrý byt? Koľko vás tam býva? Máte tam vodovod, plyn, ústredné kúrenie? Nie je tam zima, vlhko? Starajú sa vám o údržbu? Nezaobstaráte si družstevný byt? Stavia sa veľa vo vašom meste? Vy si nepostavíte svoj domec? Prečo?

Strava, zásobovanie. Máte závodnú jedáleň? Stravujete sa v nej? Akú tam máte stravu? Prečo sa stravujete doma? Aké je u vás zásobovanie (mäso, vajcia, zelenina)? Aj vaše deti sa stravujú doma, či sa stravujú v družine mládeže? Ako sa staráte o deti, keď ste zamestnaná? Stačíte (stačí vaša manželka) opatriť aj domácnosť, keď ste (je) zamestnaná?

Minulosť v porovnaní s prítomnosťou. Aký najväčší rozdiel vidíte, keď porovnávate minulosť s prítomnosťou? Starostlivosť o mládež, o vzdelanie, sociálna starostlivosť, zamestnanie.

Poznámka. Otázky pri jednotlivých témach naznačujú, asi v akom okruhu sa majú pohybovať rozhovory. Explorátor ich kladie podľa potreby. Teda nie sú povinné. Čas povinných tém sa určuje asi na 10 minút (magnetofón sa pohybuje rýchlosťou 4,5).

2. Voľné témy. Vo voľných témach sa dá skúmanému objektu hovoriť o tých otázkach, ktoré sú pre neho blízke. Týkali by sa týchto okruhov: spolková, politická, verejná alebo iná spoločenská činnosť, stav športu v meste, názory na niektoré hospodárske, politické alebo kultúrne otázky v meste alebo v štáte. Atď.

Rozsah ten istý ako pri povinných témach. (Teda s každým objektom sa nahrá na pás spolu asi 20 minút.)

b) Písomný materiál. Tento materiál sa skladá z väčších alebo menších úryvkov rozhovoru. Dokladový materiál sa týka najmä tých javov, ktoré sú zachytené v IJJM. (Najlepšie by bolo text, ktorý je zachytený na páse, prepísať celý písacím strojom na papier.) Týmto materiálom sa má získať celková jazyková charakteristika skúmaného objektu vzhľadom na stav jazyka v príslušnom meste, teda vzhľadom na stav, ako je zachytený v IJJM.

Materiál sa získava jednak nepriamym výskumom (odpočúvaním objektu), jednak priamymi metódami (otázkami na jednotlivé javy). Postup je tu obdobný ako pri nárečovom výskume. Materiál sa získava pri neustálom porovnávaní s IJJM.

3. Zhodnotenie materiálu.

Materiál sa v priebehu výskumu neustále zhodnocuje, a to vzhľadom na svoju kvalitu, či totiž zodpovedá skutočnému stavu, i vzhľadom na kvantitu, či sa totiž zachytilo celé žiadané množstvo materiálu. Množstvo materiálu sa zisťuje konfrontáciou získaného materiálu s IJJM.

Dôležité upozornenie. Ak by sa pri výskume v niektorom pedagogickom inštitúte ukázalo, že nemožno splniť niektorú požiadavku tohto Návodu, alebo ak by sa ukázalo, že v niektorých veciach treba postupovať inakšie, treba to ihneď oznámiť ZSJ, aby sa aj iné PI prispôsobili tejto situácii.

Jednotlivosti z normy spisovného jazyka.

Pri jednotlivých objektoch sa osobitne zisťuje stav normy spisovného jazyka v týchto bodoch.

1. Výslovnosť mäkkého „ľ“ vo všeobecnosti a zvlášť v týchto slovách: žiaľ, maľovať, guľa, lipa, koleno.

2. Výslovnosť hlásky „ä" vo všeobecnosti a zvlášť v týchto slovách: päť, mäso, mäkký, pamäť.

3. Výslovnosť slov piaták, siedmák, deviaták.

4. Výslovnosť: pracovná smena.

5. Výslovnosť: dvadsať, tridsať, predsa, rozšíriť.

6. Tvary: s komunistami — s komunistmi, s traktoristami — s traktoristmi; podobne: so zubami, s orechami, rohami.

7. Tvary: 1. pád medvede — medvedi, vrabce — vrabci, kohúti — kohúty, baraňi — barany; 4. pád. medvede — medveďov, vrabce — vrabcov... atď.

8. Tvary: kvapák — kvapiek — kvapôk — kvapkov; sestár — sestier — sestrov; karát — kariet — karôt — kartov; jedál — jediel — jedlov. Ktoré tvary používa a ktoré pokladá za správne.

9. Tvary: záujemci — záujemcovia, obranci — obrancovia, rozhodci — rozhodcovia.

10. Tvary: platíme po päť korún — platíme po piatich korunách.

11. Zámená: ktosi — niekto — voľakto — dakto.

12. Tvary: nefajč — nefajči.

13. Príslovky: horúco, utiahnuto, vzdorovito — horúce, utiahnute, vzdorovite.

14. Slová: kelner, pudilár, kuker, šifonier, kanapa, mizerére.

a) Význam týchto slov; b) ktoré z týchto slov objekt ešte používa; c) ktoré slová používa namiesto týchto slov; d) ktoré z týchto slov pokladá za domáce; e) ako tieto slová charakterizuje vzhľadom na používanie v spisovnom jazyku.

15. Slová: nástenka, obývačka, kantorčiť, asfaltka, odrhovačka (pesnička), tučko, kiks, švanda, rámus, kecať, frk, ksichtiť sa.

a) Význam týchto slov; b) ktoré z týchto slov objekt používa; c) ktoré slová používa namiesto nich; d) ktoré z týchto slov pokladá za domáce a ktoré za české; e) ako tieto slová charakterizuje vzhľadom na používanie v spisovnom jazyku.

Poznámka. Pokiaľ je to možné, bolo by treba zistiť stav v uvedených otázkach z dvoch hľadísk: a) ako tvary a slová spontánne používa, b) ktoré z nich pokladá vedome za spisovné a prečo.

Roku 1964 sa celá akcia dala skutočne do pohybu a vcelku úspešne napreduje. Ukázalo sa, že v pôvodnom rozsahu sa akcia do plánovaného termínu možno nezvládne a že ani nie je potrebná taká hustá sieť (100 bodov). Ďalej sa ukázalo, že všetky predbežné úvahy, podľa ktorých sa výskum začal konať, boli v zásade správne a že takto organizovaný výskum možno konať. Ďalšiu zprávu o výskume podáme v niektorom z nasledujúcich čísel Slovenskej reči.

E. Pauliny

KONFERENCIA O JAZYKU A ŠTÝLE SÚČASNEJ PRÓZY

Združenie slovenských jazykovedcov usporiadalo v dňoch 4. a 5. júna 1964 v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach konferenciu o jazyku a štýle súčasnej prózy. Na konferencii sa zúčastnili jazykovedci, literárni vedci, pedagógovia vysokých škôl, spisovatelia a pracovníci vydavateľstiev. Na programe rokovania bola prvý deň problematika jazyka a štýlu v slovenskej próze uverejňovanej za posledných dvadsať rokov (1945—1964), druhý deň sa rokovalo o otázkach výrazových možností, sklonov a potrieb i o otázke štylistického rozboru umeleckého diela. Vychádzalo sa z piatich referátov (J. Ružička, *Úvodné*

slovo; G. Horák, *Vývinové tendencie v jazyku a štýle súčasnej prózy*; J. Mistrík, *Výboje v štýle najnovšej prózy*; F. Miko, *Čo dáva jazyk spisovateľovi*; J. Oravec, *K štylistickému rozboru literárneho diela*). V diskusii k referátom odznelo asi 40 diskusných príspevkov. Materiál z konferencie vyjde v osobitnej publikácii Vydavateľstva SAV. V diskusii sa ukázalo, že bolo osožné pripraviť konferenciu s takouto tematikou. O nadhodené otázky bol veľký záujem; na konferencii bolo možné zaujať stanovisko k jazyku a štýlu súčasnej slovenskej prózy a získať poučenia o tejto problematike.

Obsahovú stránku konferencie spolu so ZSJ pripravili pracovníci oddelenia ÚSJ SAV pre gramatiku a štylistiku. Konferenciu viedol doc. J. Ružička.

Priebeh rokovania v 1. deň konferencie:

V úvodnom referáte J. Ružička hovoril, že jazyk je integrujúca zložka umeleckého diela, preto každý jazykový prvok v ňom treba hodnotiť funkčne. Ale jazyk je autonómna zložka umeleckého diela, a preto je oprávnená i jeho analýza z hľadiska zákonitostí jednotlivých plánov jazykového systému. Táto analýza je nevyhnutná pre ďalší výskum, no nesmie byť samoúčelná. Spisovateľ má právo používať všetky prostriedky národného jazyka. Ale samoúčelný odklon od normy spisovného jazyka je nežiadúci a rušivý. Aj v tvorbe nových prostriedkov sa musí uplatniť systémovosť spisovného jazyka. Jazykový a literárny rozbor umeleckého diela sa dopĺňajú, sčasti sa aj stýkajú a prekrývajú, najmä v oblasti kompozície. Do kompetencie jazykovedy zásadne patrí analýza tzv. textového kompozičného plánu, kým literárnej vede patrí zásadne rozbor tematického kompozičného plánu.

G. Horák vo svojom referáte hovoril o próze obdobia do roku 1960 (tematika z okruhu rekonštrukcie, ideologického prerodu a budovania). V jazyku slovenskej prózy po roku 1945 sa nestretáme s výraznejšími kvalitatívnymi zmenami, pohyb je skôr kvantitatívneho rázu. Obdobie budovateľského románu sa vyznačuje snahou po všeobecnej prístupnosti: úsilím po zrozumiteľnej lexike, priehľadnej syntaxi a jednoduchej kompozícii. V oblasti slovnej zásoby možno pozorovať uplatňovanie nových lexikálnych jednotiek, využívanie pracovného a mládežníckeho slangu a v oblasti syntaxe zmeny v proporčnom zastúpení syntaktických konštrukcií, napríklad tendenciu po kondenzácii výrazu, ubúdanie prechodníka, pribúdanie neosobných viet a bohatšie využívanie infinitívu ako modálneho prostriedku. Osobitnú pozornosť si zasluhuje veľká frekvencia rozličných druhov reprodukovanej reči.

J. Mistrík sa vo svojom referáte zaoberal otázkou jazyka a štýlu prózy posledných asi piatich rokov. Hovoril, že štýl prózy poschematického obdobia (obdobia po XX. sjazde KSSS a XII. sjazde KSČ) je determinovaný viacerými činiteľmi, z ktorých najevidentnejšie sú: zvýšená introverzia a introspekcia, prevažná orientácia na mesto, prechod ku kratším druhovým formám, výraznejšie impulzy cudzích vzorov. Mladá próza — výrazove rôznorodá — je jednotná v tom, že v jej štýle zo zložiek jazyk — kompozícia je nepomerne produktívnejšia kompozícia. Rozvoj kompozície súvisí najmä so snahou o verný záznam vnútorného života a so snahou o komplexnejšie zachytenie vonkajšieho sveta. V prvom prípade (verný záznam vnútra) sa vo forme odráža na bohatšom vertikálnom členení textu a v druhom prípade (komplexný záznam vonkajšieho sveta) na rôznorodejšom horizontálnom členení textu. Menej produktívna zložka v štýle najnovšej prózy je jazyk. Skromnejšie snahy o obohatenie štýlu využívaním jazyka možno pozorovať najmä presunom prostriedkov: výraznejšia orientácia

na hovorové prvky (žargón, slang, expresívne konštrukcie a asociatívny princíp v syntaxi...). Štylistické prostriedky sa smelšie kombinujú s prvkami mimojazykových znakových rovín. Mladých autorov možno začleniť najmenej do troch skupín podľa toho, ako sa v ich dielach uplatňujú zložky štýlu: a) dominujúcim je jazyk, b) dominujúcou je kompozícia, c) obidve zložky sú zámerne skryté.

V diskusii sa Š. Peciar vo svojom príspevku dotkol viacerých vecí. Pokles záujmu o našu jazykovedu i o problematiku umeleckého diela v päťdesiatych rokoch vidí v oficiálnom prijímaní téz Marrovej školy. Okrem toho v tomto období mali jazykovedci veľa aj iných naliehavých úloh, a tak nemohli stačiť na všetko. Potom sa zaoberal Š. Peciar pojmami jazyková norma a kodifikácia.

E. Pauliny nesúhlasil s tým, že v niektorých referátoch boli náznaky oddeľovať literárny výskum umeleckého diela od jazykového výskumu. Literárne dielo je celok, ktorého zložky vzájomne súvisia. Ďalej hovoril E. Pauliny o tom, že nie je správne umelecký štýl klásť vedľa funkčných štýlov ako im rovnocenný. Lepšie by bolo hovoriť o umeleckom štýle jednotlivých literárnych diel. Z toho potom vyplýva aj to, že v podstate jeden a ten istý jazykový prvok môže mať v rozličných dielach rozdielne funkcie. Tak dochádzame k záveru, že pri pohľade na umelecké dielo treba vychádzať z autorovho zámeru a tak hľadať vysvetlenie formy.

L. Dvonč hovoril o jazyku našej najnovšej historickej prózy. Vo svojich poznámkach hovoril, že v oblasti hláskoslovia nemáme nijaký osobitný prípad využívania staršieho jazykového prvku na dosiahnutie starobylosti jazykového prejavu. Málo sa s týmto cieľom využívajú aj morfologické prostriedky (iba podoby slov s *-us*, prídavné mená vo význame obyvateľských muž. podstatných mien, napr. *kežmarskí*, príčastia na *-vší)*. Dobové zafarbenie sa najsilnejšie uplatňuje v slovníku a v skladbe (v skladbe napríklad postponovaním zhodného prívlastku).

Diskusný príspevok M. Urbančoka sa týkal slangu. Proti využívaniu slangu v súčasnej próze nič nenamieta. K samotnému pojmu slang hovoril, že v jazykovede a v literárnej vede nie je celkom jasný a termíny *slang, argot, žargón* sa chápu často ako synonymá. M. Urbančok odporúča rozlišovať iba slang a argot. Potom hovoril o príčinách vzniku slangu (príčiny sociologického a psychologického rázu). Príznakom slangových výrazov je siláctvo, vyjadrovanie krajných vlastností, používanie štylisticky príznakových slov namiesto neutrálnych, originálne expresívne prirovnania a pod. Slang je módny, príťažlivý, vynachádzavý, charakteristický pre reč mestskej mládeže. Treba ho preto používať s rozvahou a do textu začleňovať organicky, ako to robí napr. K. Jarunková. Menej tu môže byť niekedy viac. O slangu hovoril aj J. Štibraný. Domnieva sa, že v našej literatúre nepotrebujeme pojmy žargón a argot. Bežne sa využíva iba slang. V niektorých dielach sa slang využíva sporadicky (nie je na ňom dôraz), napr. v Bednárovej novele Zrub z kameňa; v ďalšej skupine diel je slang zámernou čiastkovou štylizáciou (v Bednárovom Pontónovom dni); konečne tretí prípad je prípad dôsledného využívania slangu tak, že absorbuje i spisovné prostriedky (Jarunkovej Jediná). Slang nemožno stotožňovať s vulgárnosťou. Netreba mať obavu, ktorú v príspevku vyslovil M. Urbančok, že by sa prílišným využívaním slangu v budúcnosti mohla stať literatúra nezrozumiteľnou. Pri čítaní je veľkým pomocníkom kontext.

V. Marčok sa zaoberal zdrojmi obraznosti v Blažkovej poviedke Holandské

tulipány. Na 15 stránkach textu napočítal 117 metafor a prirovnaní a 21 fráz a podobenstiev. Zdrojom lyrizmu je autorkina irónia. V. Marčok vyčíta Blažkovej, že nemá originálne prívlastky, že vo vnútornom monológu používa zložité konštrukcie a konštruovanosť vôbec, že cítiť u nej nepríjemný biologický podtext, že záver ironizujúcej poviedky je sentimentálny.

F. Daneš sa zaoberal postavením jazyka umeleckej literatúry v celonárodnom jazyku a jeho vzťahom k spisovnému jazyku, ďalej kritériami hodnotenia umeleckej literatúry v umeleckých dielach. Vyslovil, že jazyk umeleckej literatúry prestáva byť typickým reprezentantom spisovného jazyka. Táto funkcia prechádza skôr na odborný jazyk. Súhlasil ďalej s tým, že jeden a ten istý jazykový prostriedok, napríklad krátke vety, sa môže použiť s rozličným zámerom. Nestotožňoval sa s tým, že by sa apriórne dala určiť funkcia použitého prostriedku. No pritom si spisovateľ tiež nemôže robiť, čo sám chce. Preto odmieta stanovisko Škvoreckého, vyslovené nedávno, podľa ktorého „oblasť jazykového tvorenia je jediná oblasť sladkej slobody". K. Hausenblas sa usiloval zaujať stanovisko k otázke, či pri pohľade na dielo treba vychádzať z pozícií lingvistu a či z pozícií literárneho vedca. Je tej mienky, že na náležitý výklad diela nestačí ani lingvista ani literárny vedec, ba ani obidvaja dohromady. K. Hausenblas sa domnieva, že tu treba rešpektovať štvoraké hľadisko: 1. hľadisko čitateľa, 2. hľadisko interpréta literáta, 3. hľadisko interpréta lingvistu, 4. hľadisko autorské. Pri našich rozboroch najčastejšie obchádzame stanovisko čitateľa a to je zásadná chyba. Stanovisko literáta by malo byť širšie ako stanovisko lingvistu. Je tu však akási deľba práce, že jazyk spracúvajú lingvisti a ostatné zložky literáti. E. Pauliny zaujal stanovisko k príspevku doc. F. Daneša, najmä k tej jeho časti, v ktorej hovoril, že funkciu jazykového prostriedku nemožno skúmať apriórne. Prof. Pauliny tvrdí, že pri rozbore sa treba oprieť o istý materiál, ktorý je najpreukaznejší. A. Jedlička sa prikláňal k tomu, že pri analýze jazyka umeleckého diela by bolo azda potrebné vždy brať trochu do úvahy autorov zámer.

S. Vaško hovoril o jazykových prostriedkoch D. Tatárku v Prútených kresbách. Zdôraznil starostlivo využitú jazykovú a štylistickú zložku v tomto diele. Mladej próze vyčítal, že jej chýba vtip, rozmarnosť, smiech, že sa tvári primúdro a privážne. J. Matejčík sa v príspevku dotkol Chudobovho voľného priraďovania a triád. Poukázal na to, že východiskom tematickej výstavby u Chudobu nie je celkový sujet diela, ale skôr jednotlivé motívy. Aj pri vetnej stavbe zameriava pozornosť predovšetkým na časti. Jeho kompozícia strieda prózu s veršom a umožňuje zaostrovať pozornosť viacej na jednotlivé motívy ako na celok. J. Matejčík exemplifikoval prípady uvoľňovania medzivetných súvislostí. Väčšiu pozornosť venoval Chudobovým amplifikovaným triádam. M. Darovec sa zaoberal osobitnou črtou vety najnovšej slovenskej prózy: tendenciou spájať do rámca súvetia významovo nesúrodé vety, spojenia ktorých nemožno začleniť do nijakého z tradičných typov súvetí. Úvodom povedal poznámky k hraniciam vety a potom na konkrétnom materiáli ukazoval rôzne prípady voľných spojení významovo nesúrodých viet. Súčasní spisovatelia ich využívajú na zachytenie myšlienkového pochodu v jeho nepretržitosti, v asociatívnom postupe. Tento postup zvyšuje obsahové zaťaženie vety, zbližuje hranice odseku a vety, upevňuje vzťah medzi rozličnými slohovými postupmi, stiera ich hranice, podporuje dynamiku výrazu a zomkýna prejav. Je to prostriedok vhodný pre kratšie prozaické útvary. F. Kočiš hovoril o využívaní zložitejších vetných celkov. Kon-

štatoval, že text modernej prózy je preťažený zložitými syntaktickými celkami, najmä nepravidelnou, typove nezaradenou vetnou stavbou. F. Kočiš argumentoval štatistickými údajmi. Dosť jednoznačne sa vyjadril, že súčasná próza (včítane prózy päťdesiatych rokov) neprejavuje snahu po zrozumiteľnosti. V súčasnej próze je pomerne frekventovaná syntaktická vetná perióda (Hečko, Zúbek, Karvaš, Chrobák, Horák, Rázusová, Švantner, Urban...). Moderné zložité syntaktické postupy označil F. Kočiš za experimenty, dakedy pózy, autoštylizácie. V ďalšom svojom príspevku túto „skeptickú" tézu ešte doplnil. Diskusný príspevok E. Kriakovej bol zameraný na intonačné pomery vo výpovediach J. Blažkovej. Blažková používa celý rad prostriedkov (grafických i syntaktických – najmä slovosledných) na to, aby jej vety (výpovede) mali hovorenú podobu, za ktorou cítiť intonáciu. Blažková stavia text na dialógu, a preto sú jej vety krátke, intonačne živé.

Š. Peciar sa v poznámke vrátil k otázke slangu. Urbančokovo chápanie slangu sa mu zdalo trocha široké. Š. Peciar nehodnotí ako slangové tie prostriedky, ktoré sa používajú na zvýšenie expresivity prejavu (napríklad hyperbolizujúce prostriedky). Okrem toho Š. Peciar zaujal stanovisko k otázke pohľadu na literárne dielo. Bol tej mienky, že ináč k tejto otázke pristupuje jazykovedec a ináč literárny vedec. J. Oravec zdôraznil, že tzv. nové postupy v súčasnej próze nie sú vždy celkom nové, ale že ide o častejšie využívanie niektorých starších, známych spôsobov.

Priebeh rokovania v 2. deň konferencie:

F. Miko vo svojom referáte sa venoval otázke, čo dáva jazyk spisovateľovi. Vo výklade pracoval s pojmami výraz, druh výrazu, výrazová hodnota, výrazová kvalita textu, výrazová rovina, výrazový typ autora a i. F. Miko dokazoval, že o tom, čo poskytuje jazyk spisovateľovi, čo si spisovateľ môže z neho zobrať, rozhodujú prinajmenej tri činitele: 1. výrazové možnosti spisovného a národného jazyka (druhy výrazu, ktoré sa doterajším vývinom vypracovali a stoja používateľom k dispozícii); 2. výrazové sklony (dispozície) autora (mentálna i trvalá náchylnosť autora siahať prevažne do istých výrazových oblastí, zodpovedajúcich jeho naturelu, jeho interpretácii okolitého sveta i jeho spôsobu hodnotenia a reagovania na to, čo sa okolo neho deje); 3. výrazové prostriedky umeleckého vyjadrovania (rozsah a ráz prostriedkov, ktoré môže v umeleckom diele použiť tak, aby prehovor ešte mal umeleckú hodnotu a aby sa v danej literárnej situácii hodnotil ako súčasný, dobový a moderný). Týmto trom nevyhnutnostiam autor stále podlieha. Jazyk dáva všetko, čo má, ale autor nemôže všetko prijať. Nie všetko sa hodí pre súčasný vkus a nie všetko vyhovuje jeho typu. Jazyk dáva spisovateľovi možnosti výberu, každé slovo a konštrukcia prinášajú istú výrazovú hodnotu. Jeden prostriedok však môže mať dvojakú až pätorakú štylistickú hodnotu. Tá pravá funkcia, aktuálna hodnota, sa dá určiť na základe kontextu. Výrazové hodnoty jazyka sú iba potenciálne, autor ich musí naplňať. Autor sa nesmie dať pasívne vliecť jazykom. V pomere k téme, naopak, je autor poddajný: stvárňuje ju, ale sa pritom necháva viesť jej zákonitosťami a hľadiskami.

V diskusii E. Jóna tiež zaujal stanovisko k jednému z hlavných problémov konferencie — ako pristupuje k slohu umeleckého diela jazykovedec a ako literárny vedec. Podľa jeho mienky tu ide o dva rozdielne prístupy, a potom sú aj výsledky niekedy odchodné. K tomu, či umelec – autor môže využívať pri svojej práci všetky prostriedky, prof. Jóna dodal, že nespisovné môže využívať

iba s istým obmedzením. Potom E. Jóna odôvodnil správnosť postupu jazykovedcov, keď pri svojej výskumnej práci sa opierajú najmä o doklady z jazyka umeleckej literatúry.

A. Chudoba hovoril o otázke vzťahu spisovateľa k jazyku. V praxi z tohto hľadiska sú tri typy spisovateľov: 1. spisovatelia, ktorí majú akýsi prirodzený cit, ale pritom narábajú s jazykovým materiálom uvedomele; 2. spisovatelia, ktorí majú väčšie teoretické vedomosti a pritom pracujú s jazykovým materiálom uvedomele, až špekulatívne; 3. spisovatelia, ktorí nevenujú jazyku pozornosť a spokojní sú vždy so svojím prvým konceptom. A. Chudoba sa hlási k prvému typu. Má rád írečitú hovorovú reč a rešpektuje jej dôstojnosť. Sústreďuje sa na hudobnú stránku jazyka, pri práci sa orientuje prevažne sluchom. Píše tak, ako počuje, po napísaní preštylizúva (pritom si niekedy nahlas číta a opakuje svoje vety). Až nakoniec príde najťažšia robota, vyberanie z niekoľkých možností.

A. Jedlička sa vyjadril k problému oddeľovania jazyka a štýlu umeleckého diela. Bol tej mienky, že pracovne tieto pojmy rozlišovať treba. A treba rozlišovať (i keď nie s ostrými hranicami) aj jazykovú kritiku od štýlovej kritiky literárneho diela. Pri hodnotení prostriedkov umeleckého diela treba rozlišovať pohľad jazykový a štylistický. Nakoniec ešte hovoril prof. Jedlička k otázke slangu a „obecnej češtiny". Aj J. Kot zaujal stanovisko k „antagonizmu" hľadiska literárnovedného a jazykovedného. Podľa neho ide iba o problém metodologický, cieľ i výsledky sú spravidla totožné. J. Kot podčiarkol, že znaky modernosti v próze nie sú formálne, vonkajšie podoby prejavu (vnútorný monológ a pod.), ale zmena funkcie jazyka v literárnom diele: jazyk stráca svoju komunikatívnu potenciálnu nosnosť a posúva sa k „znakovosti". Jazyk modernej prózy spoznáme iba pri komplexnom rozbore diel, funkcia a význam slova sa poznáva až v širšom kontexte. Problém slangu je nie tak otázka konkrétneho jazyka, ako skôr otázka spôsobu myslenia mládeže: slangom sa charakterizuje prostredie a postava a posúva text do ďalšej významovej roviny. J. Kot podčiarkol veľkú účasť redaktorov na autorských textoch. E. Pauliny k príspevku A. Jedličku dodal, že pri jazykovej kritike sa dívame na umelecké dielo iba ako na spisovný text alebo na text národného jazyka. K referátu s. Miku hovoril, že vo vývine prózy je istý pohyb a zmeny, čo niekedy spôsobuje až protirečenie estetických noriem. A ďalej, že každý prostriedok vlastne dostáva svoj vlastný význam až v kontexte.

J. Poliak nesúhlasil s Marčokovým hodnotením Holandských tulipánov. Ďalej podčiarkol to, že obsah umeleckého diela je nepreveditelný do pojmovej reči. Východiskom pri hodnotení diela by mali byť dojmy a zážitky, ktoré sme mali pri jeho čítaní. Aj vedecký pracovník by mal najprv nechať dielo na seba spontánne pôsobiť a až potom sa pustiť do analýzy. J. Poliak vyslovil ľútosť nad tým, že sa do obsahu konferencie nepojala tematika prózy pre deti, hoci nejde o „inú literatúru". Osobitnosti, ktoré tu sú, netýkajú sa podstatných vecí. (Doc. Ružička prisľúbil J. Poliakovi zorganizovanie aj konferencie s takouto tematikou.) Nakoniec hovoril s. Poliak obšírnejšie o problematike detskej literatúry (otázky alogickosti a pod.).

R. Schnek hovoril najskôr k otázke slangu. Pri použití slangového výrazu sú iné vnútorné pohnútky ako pri použití expresívneho výrazu, a preto neslobodno slang stotožňovať s expresívnosťou. Pri slangu sa uplatňuje viacej snaha

po exkluzívnosti. Prikláňa sa k Urbančokovmu chápaniu slangu. Potom sa R. Schnek venoval rozboru Švantnerových syntaktických postupov.

F. Daneš poznamenal, že moderná próza sa snaží tradičnú sémantiku slova rušiť; pripojil (k A. Chudobovi), že krása ľudového jazyka nie je v tom, že sa používa „krásny jazyk", ale v tom, že používatelia sú dostatočne výreční, že sa vedia dobre vyjadrovať. V. Marčok hovoril k pojmu forma literárneho diela a k otázke hraníc medzi jazykom a témou. A ďalej o tom, že dnešné syntaktické postupy sú v súlade s tendenciami modernej prózy — dostať sa do vnútra veci. J. Johanides sa zaoberal kompozíciou umeleckého diela: spisovateľ si nanesie na „anonymný" tvar — predstavu množstvo bodov, ktoré mu naznačujú, čo treba spájať, čo vynechať, čo zdôrazniť a pod. Keď spisovateľ vie, čo chce povedať, musí to vedieť skutočne aj vyjadriť. A kompozícia umeleckého diela je akýmsi grafom, akýmsi portrétom myšlienky spisovateľa. V. Budovičová nadviazala na problematiku „jazykového" a „štylistického" rozboru literárneho diela. Zdôraznila, že poznávanie jazykovej zložky nie je ešte poznávaním celého diela. Vybraním niekoľkých jazykových prvkov z diela nemožno postihnúť ich funkciu v širokom kontexte. Štylistický rozbor spočíva v hodnotení vzťahov a jednotlivých zložiek na pozadí celého kontextu. V súvislosti so sémantikou výrazov poznamenala V. Budovičová, že namiesto tu použitého pomenovania *znak, znakovosť* (J. Kot) treba používať výraz *evokácia.* Každý štylistický rozbor diela je rozborom sémantickým v širokom zmysle slova. Isté významové odtienky sa poznávajú iba na základe kontextu. J. Holý odôvodnil, prečo sa dnes využívajú prostriedky všetkých štýlových vrstiev (demokratizácia), ďalej sa staval proti téze, že by umelecký jazyk strácal komunikatívnu funkciu, potom hovoril k problému zaradenia umeleckého štýlu v rámci ostatných interindividuálnych štýlov a zaujal stanovisko k vymedzeniu žargónu (odchylná teritoriálna alebo sociálna artikulácia), slangu (vrstva slov s osobitnými slovotvornými postupmi) a argotu (vrstva krycích slov, ktoré používajú príslušníci tzv. spoločenskej spodiny).

J. Oravec v referáte o štylistickom rozbore literárneho diela rozviedol predpoklady, cieľ a metódy takéhoto rozboru. Bez štylistického a jazykového rozboru diela sú možné protichodné oceňovania diela. Je takmer nepostihnuteľné, čím sa odlišuje jeden umelec od druhého, ak ide o spisovateľov s podobnými témami, názormi a pod. Predpoklady štylistického rozboru sú: a) jazykovedné poznatky o stave jazyka v čase, keď dielo vznikalo, o štýlovom rozvrstvení jazyka, o vypracovanosti umeleckého štýlu; b) literárnovedné poznatky o spisovateľovi a diele, o literárnom smere, žánri, o dobovej „atmosfére" (ideovej, estetickej), v ktorej dielo vznikalo a pod. Cieľom rozboru je poukázať na všetky tie jazykové prostriedky, prostredníctvom ktorých sa vyjadruje ideový a s ním spojený emocionálny obsah literárneho diela dopracovať sa k najhlbšiemu estetickému a ideovému jadru diela a sprístupniť ho najširšiemu okruhu čitateľov, urobiť čitateľov vnímavejších voči nemu. Pri rozbore možno vychádzať z obsahu ako najvyššej organizujúcej zložky i z jazykového výrazu. Aj keď je dosť literárnych diel zameraných viac na výraz ako na obsah (napr. v lyrizovanej próze), predsa prístup od obsahu sa zdá vhodnejší. Spisovateľ píše dielo s tým, aby bol porozumený, aby vyvolal u čitateľa tie isté myšlienky, city, ktoré má sám. Tak ako neslobodno absolutizovať formu, neslobodno absolutizovať ani obsah. Pod prvotnosťou obsahu si netreba predstavovať mechanické ovládanie formy obsahom. Porozumenie textu prebieha tak, že si najskôr uvedomujeme obsah,

potom vnímame formu, avšak uvedomenie si formy dotvára obsah. Forma súvisí s obsahom, ale nie je z neho zrejmá. Pre adekvátne poznanie diela je potrebná detailná interpretácia jazykových prostriedkov a štylistických postupov v ňom, aby sa zistila funkcia i celkom nepatrných prvkov. Možné a užitočné sú však i čiastočné rozbory. Technika rozboru môže byť rozmanitá. Menej ekonomický spôsob, ktorý sa používa pri rozbore kratších útvarov (básní), je simultánne konfrontovanie formy a obsahu. Rozbor väčších útvarov sa skladá z niekoľkých čítaní. Pri prvom sa zisťuje obsah, pri druhom kompozičné postupy, jednotiace princípy, pri ďalších čítaniach sa zisťujú štylistické a jazykové prostriedky diela. Analýza jazykových prostriedkov sa musí opierať o najdokonalejší opis jazyka.

N. Krausová hovorila o probléme rozprávača v modernej svetovej epike v románe posledných 10 rokov. Jej poznámky sa týkali do istej miery aj prózy niektorých našich spisovateľov, najmä Johanidesa, Kota a Hykischa. V úvode sa zmienila o súvislosti problematiky literárnych druhov s problematikou poetiky v najširšom zmysle slova. Ďalej hovorila o tom, že stredom pozornosti sa stáva román (podľa Dneprova štvrtý literárny druh a podľa Sartra antiromán). Francúzsky román sa dostáva na nové cesty, vzťah subjekt — objekt sa likviduje, osoba rozprávača sa prekonáva, vnútorný monológ je „optický klam" a stáva sa rétorickým prostriedkom, modernou sa stáva simultánna dejová technika, filmová montáž, spôsob spätných návratov atď. Pred jazykovou i literárnou štylistikou stojí úloha vypracovať si novú metódu výskumu. Hovorila, že Doleželova kniha O stylu moderní české prózy už zastarala. Rozdelenie umeleckého textu na pásmo rozprávača a pásmo postáv je pre modernú prózu zastarané. Za najzaujímavejší a moderný pokus o riešenie problému rozprávača N. Krausová pokladá prácu N. Friedmanna Point of you in fiction, ktorá vychádza zo štylistickej koncepcie rôznych zorných uhlov a metodologicky využíva isté prvky teórie informácie.

J. Horecký sa zmienil o tom, že aj matematicko-štatistický rozbor prózy si zaslúži pozornosť. Je pravda, že treba skúmať motivácie, ktoré viedli autora k použitiu istého prostriedku, ale nemožno ísť do takých absurdností, že sa pre stromy nevidí les. A aby sa tomu zabránilo, treba sa opierať o štatistické údaje. Môže sa skúmať napríklad šírka slovnej zásoby autora, rozptyl slovnej zásoby v diele, štatisticky možno skúmať aj otázky syntaxe (dĺžku vety, typy syntaktických konštrukcií, varietu viet istého autora...). Matematicko-štatistické metódy umožňujú zistenie a skúmanie mnohých závažných problémov v jednotlivých dielach, častí diel, ale aj u autorov.

K. Hausenblas povedal ešte niekoľko slov k Mikovej téze, že „autor dáva viac, než je potrebné pre daný text", a vyslovil sa k otázke „formalizmu" v literárnom diele, k jazykovej kritike (jazyková kritika stojí vedľa štylistiky a vedľa gramatiky ako praktická, aplikovaná disciplína) i k metódam rozboru umeleckého diela na vysokej škole.

J. Mihál kritizoval jazykovú kultúru súčasných spisovateľov, najmä spisovateľky Jaroslavy Blažkovej.

V závere konferencie J. Ružička konštatoval, že podujatie splnilo svoj cieľ. V referátoch a potom v bohatej diskusii sa veľa otázok vysvetlilo a vyjasnilo. Diskutovalo sa nielen k problematike súčasnej prózy, ale aj k základným otázkam štýlu (najmä umeleckého), k funkcii jazyka v umeleckom diele, k chápaniu literárneho diela, k práci spisovateľa, jazykovedca, literárneho vedca i čita-

teľa atď. Vedúci konferencie, doc. Ružička, oznámil, že sa budú publikovať aj tie diskusné príspevky, ktoré pre krátkosť času na konferencii neodzneli.

Konferencia mala vysokú úroveň a bola zvlášť ocenená v diskusii najmä preto, že sa pracovalo s konkrétnym materiálom. Tvrdenia boli doložené faktami. Rokovanie malo pokojný priebeh, tematika bola jednotná, referáty i príspevky boli zaujímavé a pestré. Toto stretnutie jazykovedcov, literárnych vedcov, spisovateľov, pedagógov a redaktorov malo aj vysokú spoločenskú úroveň. Účastníci, ktorí neboli zainteresovaní ako priami organizátori, sa niekoľkokrát o tomto podujatí vyslovili veľmi pochvalne. Bolo to prvé, a pritom veľmi vydarené podujatie tohto druhu.

J. Mistrík

ZPRÁVA O BRNENSKEJ KONFERENCII O AKTUÁLNYCH OTÁZKACH TEÓRIE VERŠA

Celoštátnu konferenciu o aktuálnych otázkach teórie verša usporiadala v Brne v dňoch 13.—15. mája 1964 Filosofická fakulta UJEP a Čs. literárněvědná společnost za účasti zahraničných hostí z NDR, NSR, Poľska a Rumunska.

Konferenciu otvoril prívetom doc. dr. M. Jelínek, dekan FF UJEP v Brne 13. mája (o 15,00 hod.). Vlastná časť konferencie sa začala referátom J. Hrabáka o retrográdnej teórii verša. J. Hrabák sa vo svojom úvodnom referáte sústredil na dakoľko kľúčových otázok všeobecnej teórie verša, na určenie podstatných znakov verša, na určenie systemizovaných a štylizovaných prvkov verša. J. Hrabák odlíšil dva spôsoby pri výskume podstaty verša: prvý sa opiera o určenie minimálneho počtu znakov, ktorými sa líši poézia od prózy, druhý zasa používa adíciu prvkov, čo má napr. voľný verš navyše oproti próze. J. Hrabák oproti tradičnému historickému výskumu problematiky verša stavia retrográdnu teóriu verša, ktorá závisí v tom, že sa na základe analýzy dnešného stavu verša vysvetlia predchádzajúce vývinové etapy. V závere žiadal aplikovať retrográdnu teóriu na vývin českého verša. V diskusii k tomuto referátu sa ukázalo, že nemáme dosiaľ dosť objektívnych, vedeckých kritérií na určenie podstatných znakov verša, hoci verš objektívne existuje a možno ho skúmať z rôznych hľadísk (lingvistických, estetických, literárnovedných, psychologických atď.). Množstvo zaujímavých konkrétnych poznatkov priniesol M. Jelínek v referáte *Funkce slovosledu ve výstavbě moderního verše.* Autor sledoval na vývine českého verša napätie, ktoré existuje medzi veršovým rozvrhnutím vetných celkov a realizáciou základných princípov; ďalej sledoval, či sa integrácia básne dosahuje kontextovým rozvrhnutím vetného členenia, či ide veršové členenie protichodným smerom, smerom k trieštenia. M. Jelínek ukázal na veršových systémoch niekoľkých škôl odlišné postupy a možnosti intenzifikácie, metaforizácie, poetizácie a depoetizácie, emocionalizácie a deemocionalizácie jazykových prostriedkov vo vzťahu k veršovým schémam atď. Na referát M. Jelínka tematicky nadviazal príspevok M. Grepla o frázovaní verša, o členení verša na vetné úseky. Vychádzal z prirodzenej segmentácie normálneho prehovoru a zisťoval napätie medzi veršovým a vetným členením v starších pravidelných a novších nepravidelných, voľných veršoch. Vo voľných veršoch, v ktorých je dôraz na obsahovej

zložke básní a na aktuálnom vetnom členení, dochádza k rozrušovaniu prirodzeného členenia na vetné úseky, zatiaľ čo v pravidelnom verši pozoroval autor prirodzenú segmentáciu normálneho prehovoru. K. Ohnesorg sa zaoberal problematikou detského verša, najmä jeho jazykovou stránkou (zistil prevahu trochejského metra) v súvislosti s celkovým jazykovým vývinom dieťaťa.

(V prvý deň neodznel podľa ohláseného programu pre neprítomnosť O. Čepana referát o vzťahu poézie a prózy.)

Dňa 14. mája sa uskutočnil program pôvodne zahlásený na 15. mája; išlo prevažne o referáty o problematike významovej zložky básne. Tejto problematike venoval pozornosť P. Trost. Všímal si vzťah veršových foriem k významu, významové rozdiely veršových foriem (emocionálnu, antiemocionálnu). Došiel k záveru, že dnes ešte nemožno vybudovať systém veršovej sémantiky, pretože sa sémantickej analýze verša nevenovala sústavná pozornosť. Autor rozlišuje vyššiu sémantiku (celej básne) a nižšiu sémantiku veršovej formy, poukazuje na závažnosť jazykovej, zvukovej fyziognómie verša a sémantickej, intelektuálnej fyziognómie verša. Pritom P. Trost neredukuje sémantiku verša na fyziognómiu verša a kriticky sa stavia k emocionálnej teórii verša (Timofejev). Význam typov veršových foriem podľa jednotlivých historických období ukazuje na rozdielnu sémantickú platnosť veršových foriem v rôznych obdobiach (barok, parnasisti), v rôznych literárnych žánroch (jarmočné piesne, paródie). Autor si všímal protichodné emocionalizačné a intelektualizačné tendencie pri estetickom využívaní jazykového materiálu v poézii. J. Levý sa vo svojom referáte *K otázce významovosti formálních prvků verše* zaoberal hierarchiou formálnych prostriedkov verša a v súvislosti s tým aj s ich rozdielnou sémantickou hodnotou. Pri vedeckej analýze hodnôt znakov sa opieral o teóriu A. Schaffa, pri genéze významových kvalít formy vychádzal z prác Straussa. J. Levý skúmal významovú hodnotu prozodických činiteľov verša, symbolickú, expresívnu hodnotu zvukov, apriórny a aposteriórny význam určitých zvukových kvalít verša, prechod veršových foriem zo žánrov nižšieho štýlu do vyššieho a v dôsledku toho posun významov veršových foriem, symetriu a asymetriu vo vzťahu medzi formou a významom atď. Ako základné sa J. Levému javia tieto princípy: kontinuita, diskontinuita, konfrontácia, intenzifikácia, predikabilita. Od nich sa odlišujú sekundárne sémantické princípy, napr. gradácia. Príspevok J. Levého presvedčivo ukázal, že treba už dnes pristúpiť k členeniu, hierarchizácii a zisťovaniu funkcie jednotlivých prvkov a prostriedkov v sémantickej zložke básne, hoci zistenie významov a ich fungovanie vo veršovej štruktúre je práca zložitá a klasifikácia javov ťažká. B. Ilek sa venoval niektorým otázkam rýmu v súčasnej sovietskej poézii, využívaniu gramatických kategórií ako integračného prvku vo voľnom verši v modernej ruskej poézii. H. Jechová skúmala veršovú štruktúru a spôsob zobrazenia skutočnosti na modernej českej poézii, M. Dłuska analyzovala strofu ako tematický celok, ako nadradenú formálnu a sémantickú jednotku nad veršom: Z. Siatkowski upozornil na vzťahy medzi jazykovým kódom a veršovým subkódom, na význam verša ako takého a pri začlenení do kontextu básne. Hodne pozornosti venoval kultúrnotradičnému významu veršových foriem vo vzťahu k literárnym žánrom. K otázke vzťahu eufónie a významovej výstavby básne prispel J. Brezina, keď skúmal vzťahy zvukových prostriedkov verša a významovej zložky v poézii Fr. Kráľa a zistil zvukovo-významové konštanty jednotlivých básní. Hlbokú analýzu významového vzťahu medzi rýmom a metaforou podal V. Turčány

v referáte, ktorý nazval *Príspevok ku vzťahom medzi zložkami v básnickej skladbe*. Pretože sémantická zložka rýmov plní v básnických útvaroch funkciu metafory, člení básnickú metaforu na metaforu horizontálnu (vlastnú) a metaforu vertikálnu (rýmovú). Problematiku skúmal na materiáli rozdielnych básnických škôl a zistil vo vzťahu metafory a rýmu určité špecifické zákonitosti typické pre danú básnickú školu. O ľudovej slovesnosti napr. predpokladá, že v nej obraznosť nepresahuje vcelku jej možnosti rýmové. V horizontálnych obrazoch sa tu nenachádza oveľa viac než to, čo už na iných miestach dotvrdil rým. Otázkou je však, či sémantika a metaforika ľudovej básne ako celku potvrdí toto autorovo zistenie. Presvedčivý je Turčányho poznatok, že v sylabotónickom verši sa nebudú stretať dvojslabičné slová s trojslabičnými, kým v sylabickom verši tieto stretania budú bežné. Hodnotné sú aj zistené rozdiely v sémantickom charaktere rýmových prvkov v individuálnej metaforike jednotlivých štúrovských básnikov, Hviezdoslava, Krasku a v najnovšej poézii, písanej voľným veršom (veršom nerýmovaným, v ktorých sa rým presúva do stredu verša alebo sa realizuje zástupkou). G. Altmann referoval o vývine slovenského rýmu v 19. a 20. storočí (referát vypracoval spolu s R. Štukovským). Autori exaktnými metódami zistili dlhodobú tendenciu zmenšovať výskyt rýmových samohláskových zakončení (tzv. otvorených rýmov) v slovenskej umelej poézii. Príčiny a funkcie zistených faktov autori interpretujú ako mechanické opotrebovanie tzv. otvorených rýmov a ústup v prospech esteticky účinných tzv. zatvorených rýmov. Autori zavádzajú nové termíny: otvorený, zatvorený rým, prinášajú zaujímavé poznatky, ktoré bude treba podrobiť všestrannej analýze. M. Šalingová rozviedla a uplatnila jeden zo zanedbávaných aspektov pri analýze sémantickej výstavby básne. Na materiáli zo slovenskej poézie ukázala, ako sa v konkrétnych prípadoch riešia vzťahy básnik — predmet básne — čitateľ (adresát) a aké dôsledky má spôsob realizácie uvedených vzťahov pre sémantickú výstavbu básne. Uplatnenie tohto aspektu pri výskume významovej výstavby básne má závažný význam, pretože pomáha odkryť výstavbové princípy a sémantické úseky v tematickej štruktúre básní. V modernej poézii dochádza rýchlym striedaním sémantických aspektov k zložitému významovému rozvrstveniu básní, k rozrušeniu jednotného výstavbového princípu a v tomto bode i značnému zblíženiu medzi modernou prózou a poéziou.

(Z oznámených referátov neodzneli v tomto okruhu: H. Svobodová, *Halasův rým;* F. Tenčík, *Poznámky k problematice verše a významu v poézii pro děti;* S. Šmatlák, *Významový vzťah verša a vety.*)

Dňa 15. mája odzneli zaujímavé referáty z histórie veršových systémov, z problematiky veršových systémov iných národných literatúr (nemeckej, francúzskej, rumunskej) a referáty, v ktorých sa uplatnili moderné matematické a štatistické metódy. Z časových príčin sa preložil na tretí deň referát L. Štukavca, ktorý tematicky patril k predchádzajúcej skupine referátov. Autor si všímal syntaktickú výstavbu voľného verša a jej estetickú závažnosť. Nedostatok rytmického impulzu sa vo voľnom verši kompenzuje realizáciou určitých vetných schém. Rozsiahlu problematiku veršových systémov rôznych európskych literatúr si všímal M. Beck. Brechtovu básnickú teóriu a prax podrobil analýze P. Trost. J. Š. Kvapil ukázal porovnávacím výskumom na aktuálne problémy veršových systémov v románskych literatúrach. Porovnávacou metódou analyzoval sylabizmus a sylabotónizmus v slovenskom a českom obrodeneckom verši V. Kochol. Vychádzal z prirodzených vlastností oboch ná-

rodných jazykov, zo zvukových odlišností oboch a ich dôsledkov pre národnú poéziu. A. Závodský analyzoval poéziu. Fr. L. Čelakovského, uplatnenie troch prozódií v básnických dielach tohto autora. (V tomto okruhu referátov neodznela prednáška A. Popoviča o hranici sylabotónického a sylabického verša v slovenskej obrodeneckej poézii.) M. R. Mayenowa prednášala o zaujímavej problematike veršovej organizácie jazykových prostriedkov, a to fonologických a syntaktických.

Druhý tematický okruh referátov, odlišných metodologicky, bol zastúpený týmito príspevkami: G. Altmann, *Meranie eufónie* (zahrnujúci všeobecnú problematiku); J. Woronczak, *O taxonomickej metóde typológie básnických textov podľa ich rytmu;* J. Klimentová, *Modelování rytmické výstavby verše pomocí Markovových řetězců.* Autorka sa sústredila na vyšetrenie pamäti, homogenity a štacionárnosti procesu striedania prízvučných a neprízvučných slabík v daných súboroch veršov, na vlastnosti reálnych rytmických procesov a možnosti využitia vertikálneho prístupu k modelovaniu rytmickej výstavby verša pomocou Markovových reťazcov.

Posledný deň konferencie (16. mája) sa venovala pozornosť prevažne staročeskému veršu, otázkam tzv. bezrozmerného verša a jeho vývinu v staročeskej literatúre a rôznych literárnych žánroch (Z. Tichá, *Několik poznámek k významové hodnotě staročeského bezrozměrného verše;* F. Svejkovský, *K otázkám vývoje bezrozměrného verše ve staročeské literatuře).* J. Nováková skúmala staročeský hexameter, K. Horálek sledoval hranice medzi prózou a veršom v ľudovej poézii, podčiarkoval úlohu improvizácie v živote ľudovej epiky, osudy a podmienky existencie rôznych literárnych útvarov a veršových systémov v ľudovej slovesnej tvorbe jednotlivých slovanských národov atď. B. Beneš podal metrický rozbor verša českých jarmočných piesní v 17.—19. storočí. M. Červenka sa pokúsil o systematiku sémantických znakov metrického systému májovcov.

Na záver zhodnotil prínos brnenskej konferencie jeden z hlavných organizátorov konferencie, J. Hrabák. Konferencia ukázala, že teoretická problematika verša je živá, bohatá, že sú naďalej otvorené otázky základného výskumu verša, formálnej i sémantickej stránky, že je potrebná analýza verša z rôznych aspektov (historického, jazykového, literárnovedného, estetického, sémantického, psychologického atď.). Výskumy konkrétnych veršových systémov sa prehlbujú používaním rôznych metód, nadväzovaním na predchádzajúce výskumy, spoločným literárnovedným a jazykovedným výskumom atď. Materiál z konferencie vyjde v osobitnom sborníku FF UJEP v Brne a ukáže vysokú vedeckú úroveň konferencie a aktuálnosť problematiky verša.

M. Šalingová

ROZLIČNOSTI

Zaragoza či Zaragóza. — Vo svetovom rade Hviezdoslavovej knižnice vyšiel roku 1964 v preklade J. Škultétyho román španielskeho autora B. P. Galdósa Zaragoza, ktorý svoj námet čerpá z bojov španielskeho ľudu s dobyvateľskými napoleonskými vojskami. V názve tohto románu a aj ďalej v samotnom texte sa sústavne používa podoba *Zaragoza*, v ktorej niet dlhej slabiky: *Vidí sa mi, že to bolo osemnásteho za súmraku, keď sme zazreli Z a r a g o z u.* (7) — *Nuž teda, ako som vám chcel povedať, v ten deň odišiel Palafox zo Z a r a g o z y.* (13) Atď. Táto podoba sa bežne používa aj v iných prácach, napr. v Malom atlase sveta (1. slovenské príručné vydanie), ktorý vydala Ústredná správa geodézie a kartografie v Prahe r. 1960 (pozri v registri zemepisných názvov na str. 72). Ale v derivátoch na *-an* (mužské obyvateľské podstatné meno) a *-ský* (prídavné meno) je slabika *-gó-* dlhá. Napr. *Z a r a g ó z a n i a si nič zo smrti nerobili.* (11) — *So vzdialenosťou činy Z a r a g ó z a n o v nadobúdali ešte väčšie rozmery.* (18) — *... mi umožnili vstúpiť do z a g a r ó z s k e h o vojska.* (19) — *Patrí medzi pozoruhodné z a r a g ó z s k e stavby.* (160) — *Veruelský kláštor — starý kláštor pri meste Borija v z a r a g ó z s k e j provincii.* (166) Takýto rozdiel v kvantite základného slova a príslušného derivátu si môžeme doložiť dokonca v rámci jednej vety: *Každý z vás dobre vie, že v tých dňoch Z a r a g o z a a Z a r a g ó z a n i a získali bájnu povesť.* (18)

Všimnime si bližšie, či je takýto rozdiel v kvantite uvedených slov oprávnený.

V spisovnej slovenčine pri odvodzovaní slov na *-an* (prípadne *-čan*) a pri odvodzovaní prídavných mien na *-ský* sa s predlžovaním v odvodzovacom základe nestretávame. Takéto predlžovanie sa nespomína ani v našej odbornej literatúre (pri slovách na *-an/-čan* pozri napr.: E. J ó n a, *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, SR 14, 1948/49, 218—223; Š. K o p e r d a n, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 83—106; J. H o r e c k ý, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 94). Naopak, v niektorých ojedinelých prípadoch dochádza skôr ku skracovaniu, ako ukazujú príklady *Rím — Riman, Sliezsko — Slezan.* V derivátoch na *-ský* sa však aj tu zachováva dĺžka: *rímsky, sliezsky.*

Skutočnosť, že sa v spomínanom preklade v derivátoch na *-an* a *-ský* od vlastného mena *Zaragoza* pravidelne uplatňuje kvantita, nie je podľa našej mienky úplne náhodná, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Nazdávame sa, že práve kvantita v týchto derivátoch naznačuje stav, ku ktorému dospieva vývin v kvantite aj pri slove *Zaragoza.* Všimnime si túto vec bližšie.

Ponajprv treba uviesť, že slová zakončené na samohlásku alebo spoluhlásky *s, n* majú v španielčine prízvuk na druhej slabike od konca. V slove *Zaragoza* je prízvuk na slabike *-go-*. Španielske samohlásky sú polodlhé, ak ide o prízvučné samohlásky v otvorených slabikách slov, ktoré majú prízvuk na prvej slabike a druhej slabike od konca (pozri napr. J. Š k u l t é t y, *Učebnica španielčiny pre samoukov*, Bratislava 1963, 12). V slove *Zaragoza* sa slabika *-go-* vyslovuje s polodlhou samohláskou. Stav výslovnosti v španielčine je teda v prospech výslovnosti slova *Zaragoza* s dĺžkou v predposlednej slabike, t. j. *Zaragóza.*

Pre túto výslovnosť je však opora aj vo výslovnosti niektorých podobných slov v spisovnej slovenčine. V slove *Zaragoza* je slabika *-go-* pred slabikou *-za*, v ktorej je na začiatku znelá spoluhláska *z*. V podobne znejúcich slovách cudzieho pôvodu býva v spisovnej slovenčine zvyčajne dĺžka. Tak v predposlednej slabike majú pravidelne dĺžku slová cudzieho pôvodu na *-ázus, -áza, -éza, -íza, -ýza, -óza, -úza, -ízum, -ózum,* napr. *kázus, báza, syntéza, kríza, analýza, celulóza, medúza, múza, vízum, rigorózum* (pozri *Pravidlá slovenského pravopisu,* 5. vyd., 54; uvádzame tu len slová, v ktorých je v zakončení znelá spoluhláska *z*).

Pripomeňme v tejto súvislosti, že dĺžka preniká aj pri niektorých iných cudzích slovách, v ktorých je v predposlednej slabike samohláska *o* a v nasledujúcej slabike je na začiatku znelá spoluhláska. Tak je to napr. pri slove *synagoga*, kde sa používa aj podoba s dĺžkou, t. j. *synagóga* (pozri A. K e d e r, *Synagóga či synagoga?*, SR 29, 1964, 251—252).

Vráťme sa teraz k slovu *Zaragoza*.

Nazdávame sa, že kvantita sa má uplatniť nielen v derivátoch na *-an* a *-ský*, na ktoré sme priniesli konkrétne doklady (*Zaragózan, zaragózsky*), ale aj v samotnom slove *Zaragoza*, od ktorého sú tieto slová odvodené. Podobný stav pri iných takto zakončených slovách ukazuje, že táto požiadavka je oprávnená. Podoba *Zaragóza* (s dĺžkou v predposlednej slabike) by predstavovala zdomácnenú podobu cudzieho vlastného mena. V spisovnej slovenčine bežne používame takéto poslovenčené podoby pri niektorých menách veľkých a známych európskych, ázijských a afrických kultúrnych stredísk, ako aj pri menách veľkých riek, napr. *Viedeň, Mníchov, Paríž, Londýn, Budapešť, Bukurešť, Atény, Istambul, Neapol, Štokholm, Kodaň, Visla, Dneper, Níl, Rýn, Káhira, Bejrút* atď. (pozri Pravidlá, 56 a môj článok *O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine,* SR 25, 1960, 42 n.). Pritom v početných poslovenčených podobách býva dĺžka, hoci v pôvodnej podobe dĺžka nie je, napr. *Paríž* (franc. *Paris*), *Londýn* (angl. *London*), *Mníchov* (nem. *München*) a pod. Možno teda aj pri názve španielskeho mesta *Zaragoza* prijať poslovenčenú podobu *Zaragóza* s kvantitou v predposlednej slabike v zhode s prítomnosťou dĺžky v španielčine (polodlhá výslovnosť slabiky *-go-*), ďalej v zhode s uplatňovaním sa kvantity v podobne zakončených cudzích slovách v spisovnej slovenčine a v zhode s existenciou poslovenčených podôb cudzích názvov miest a riek.

Konečne môžeme uviesť najpresvedčivejší dôkaz v prospech podoby *Zaragóza*. Táto podoba sa už konkrétne aj používa. Nachádzame ju v románe Ľ. Z ú b k a *Zlato a slovo* (Bratislava 1962). Napr. *Po návrate z Španielov ponáhľal sa Guzmán do Z a r a g ó z y.* (229) — *Vyrástol som v hriešnej a bludnej viere židovskej v Z a r a g ó z e.* (287) V tom istom románe sa používa aj podoba *zaragózsky: Môj otec bol rabínom židovskej obce z a r a g ó z s k e j.* (287)

Je len prirodzené, že popri podobe *Zaragóza* by sme aj naďalej používali podobu *Zaragoza* v tom rozsahu, v akom sa používajú v našom jazyku pôvodné názvy cudzích miest, t. j. pri adresách do cudziny (pozri Pravidlá, 56).

L. Dvonč

Omnibus, -u/-a, mikrobus, -u. — V gen. sg. neživotných podstatných mien mužského rodu vzoru *dub* je pádová prípona *-a* alebo *-u*. Pádová prípona *-a* je staršia, kým prípona *-u* je novšia. Obe prípony sa používajú podľa zakončenia

slova (napr. pri slovách na *-m* je vždy prípona *-u*) alebo podľa významu slova (slová konkrétneho významu majú skôr príponu *-a*, kým abstraktné slová majú príponu *-u*); domáce slová majú častejšie príponu *-a*, kým cudzie slová majú skôr príponu *-u*. Z tohto hľadiska je zaujímavé sledovať niektoré slová, pri ktorých sa vyskytuje genitívna prípona *-a* alebo dvojtvary na *-a* a *-u*. K takýmto slovám patria napr. cudzie slová na *-bus: autobus, omnibus, trolejbus, minibus, mikrobus, hydrobus* a pod.

Pri podstatných menách *autobus* a *omnibus* sa v *Pravidlách slovenského pravopisu* (napr. v 5. vyd. z r. 1964 na str. 141 a 281) a v *Slovníku slovenského jazyka I, II* (54 a 563) uvádzajú pádové prípony *-u* a *-a: autobus/autobusa, omnibusu/omnibusa*. Podobne sú dvojtvary pri substantíve *trolejbus: trolejbusu/trolejbusa* (Pravidlá, 379). Pri iných podstatných menách na *-bus* je v tom istom páde len prípona *-u*, napr. *bibliobusu* (uvádza SSJ I, 91 a M. Šalingová, *Malý slovník cudzích slov*, 3. vyd., Bratislava 1961, 452), *hydrobus — hydrobusu, mikrobus — mikrobusu* (obe slová uvádza M. Šalingová na str. 453—454 cit. slovníka).

S podobným stavom stretávame sa aj pri ďalších slovách na *-bus*, ktoré sa v slovníkoch ešte ani nezaznamenávajú. Ide o pomerne zriedkavé, neraz umelé slová, nezriedka hybridného rázu (ktoré si tvoria autori fantastických a iných dobrodružných diel), napr. *knihobus, lesobus, trambus, aerobus, energobus, kozmobus, glambus* a pod. Napr. *Auto je kópiou nového trambusu.* (Technické noviny 8, 1960, č. 8, str. 6) — *Hneď za leteckým prístavom je zastávka glambusu.* (S. Lem, Sezam, prel. M. Choluj, Bratislava 1960, 188)

Súčasnú kodifikáciu pádových prípon v gen. sg. podstatných mien na *-bus* možno pokladať za správnu, pretože sa tu zachycuje skutočný stav pri používaní prípon v tomto páde. Pritom v budúcnosti nie sú vylúčené isté zmeny pri používaní prípon *-a* a *-u* pri niektorých takýchto slovách. Chceme tu upozorniť na dva takéto prípady.

Pri podstatnom mene *omnibus*, ako sme už spomenuli, sa v príručkách uvádzajú v gen. sg. dvojtvary (*omnibusu* a *omnibusa*). U nás sa však omnibusová doprava nepoužíva (porov. výklad významu slova *omnibus* v SSJ II, 563: vozidlo na hromadnú osobnú prepravu, kedysi ťahané konským záprahom, dnes i motorové, používané v niektorých mestách), a preto ani slovo *omnibus* nepatrí do aktívnej slovnej zásoby používateľov nášho jazyka, na rozdiel od slov *autobus* a *trolejbus*, najmä však slova *autobus*, pretože autobus predstavuje u nás dnes všeobecne známy hromadný dopravný prostriedok. (Slovo *trolejbus* je menej známe, viac-menej len v niektorých väčších mestách; preto ani neprekvapuje, že M. Šalingová v cit. slovníku uvádza pri slove *trolejbus* len genitívnu príponu *-u*.) Naopak, známejším sa stáva *mikrobus* ako „osobný dopravný prostriedok cestnej dopravy pre malý počet cestujúcich, miniatúrny autobus" (M. Šalingová, c. d., 454). V dôsledku zmien pri používaní týchto dopravných prostriedkov možno predpokladať, že pri slove *omnibus* sa v budúcnosti vzhľadom na jeho výskyt bude v gen. sg. používať skôr len pádová prípona *-u*, a naopak pri slove *mikrobus* sa popri pádovej prípone *-u* zaužíva aj pádová prípona *-a* so zreteľom na väčšie rozšírenie tohto dopravného prostriedku, a tým aj jeho pomenovania. Slovo *mikrobus* sa z tohto hľadiska môže lepšie oprieť o slovo *autobus*.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že tu ide o neodôvodnené narušanie „ustáleného" stavu. Živý jazyk nie je však nikdy úplne stabilizovaný, je len relatívne

ustálený. Zmeny v používaní pádových prípon *-a* a *-u* treba chápať ako výraz nového zaradenia príslušného slova do istej skupiny pomenovaní, resp. ako výraz istých zmien v postavení príslušného slova v rámci slovnej zásoby jazyka. Ak sa teda dnes slovo *omnibus* pociťuje ako cudzie slovo (nie je súčasťou aktívnej slovnej zásoby používateľov dnešného spisovného jazyka, a preto sa nehodnotí ako domáce slovo), nemôže nás prekvapiť skutočnosť, že sa tu bude skôr používať v gen. sg. len pádová prípona *-u*, pretože pre používanie pádovej prípony *-a* niet tu nejakej opory. Naopak používanie prípony *-a* popri prípone *-u* pri slove *mikrobus* bude prejavom väčšieho zdomácnenia tohto slova v našom spisovnom jazyku.

L. Dvonč

Sujet — sujetu, sujetový. — V *Pravidlách slovenského pravopisu* a v gramatických príručkách sa bežne uvádza poučka, že anglické a francúzske mená zakončené na nemé *-e* (ktoré sa nevyslovuje) strácajú pri skloňovaní toto *-e* aj v písme, napr. *Shakespeare — Shakespeara.* Ďalej sa hovorí, že vo francúzskych a anglických menách na *-ce* (vysl. *-s*), *-ge* (vysl. *-ž* vo franc., *-dž* v angl.) a *-che* (vysl. *-š*) ostáva *-e* vo všetkých pádoch, napr. *Laplace — Laplacea, Le Sage — Le Sagea.* Konečne čítame poučku, že cudzie mužské rodné mená sa skloňujú obdobne ako priezviská, napr. *Pierre — Pierra, Patrice — Patricea.*

V dvoch drobných príspevkoch (*Frontispice či frontispis?*, SR 27, 1962, 316—317 a *Skloňovanie názvov typu Greenville*, SR 28, 1963, 126—127) sme ukázali, že sa takto okrem anglických a francúzskych priezvisk a rodných mien skloňujú aj miestne názvy ako aj niektoré všeobecné podstatné mená anglického a francúzskeho pôvodu, napr. *Seattle — Seattlu, Grenoble — v Grenobli, timbre — timbru, safe — safu.* S rovnakým javom sa stretávame aj pri odvodzovaní slov, na čo sme upozornili v príspevku *Robespierrovec, Laplaceov* (SR 29, 1964, 315—316).

Ale aj pri niektorých iných cudzích slovách sa v obdobných prípadoch v príručkách hovorí obvykle len o priezviskách, teda len o jednej skupine vlastných mien, hoci ide o širší jav. Tak sa uvádza poučka, že „francúzske priezviská zakončené na spoluhlásku, či sa koncová spoluhláska vyslovuje alebo nie, majú pravidelné koncovky podľa vzoru chlap, napr. *Thorez, Thoreza; Duclos, Duclosa; Maurois, Mauroisa* . . ." (Pravidlá, 89). S podobným skloňovaním sa však stretávame aj pri všeobecných podstatných menách. Patrí sem napr. slovo *foyer*, ktoré sa v Pravidlách uvádza takto: *foyer, -u, 6. p. -i, mn. č. -y (foajé, foajéru, -ri), m.; foyer, str. neskl.* Koncová spoluhláska *r* sa tu vyslovuje vo všetkých pádoch okrem nom. sg. Pretože ide o slovo zakončené na spoluhlásku, skloňuje sa ako mužské neživotné podstatné meno (pokiaľ je, pravda, muž. rodu). Podobne sa skloňuje substantívum *sujet*. Pravidlá ho uvádzajú takto: *sujet, -u (süže, -tu), m.* Ďalej sem patrí slovo *esprit*, ktoré sa zaznamenáva v *Slovníku slovenského jazyka* (I. diel, Bratislava 1959, 373): *esprit (vysl. espri), -tu m.* (tu sa mala zaznamenať aj výslovnosť v gen. sg., ako je to v Pravidlách pri slove *foyer* a *sujet*).

Celá podoba mena — aj s koncovou spoluhláskou — je východiskom nielen pri skloňovaní francúzskych slov zakončených na spoluhlásku, ale aj pri odvodzovaní slov. Ako príklad si môžeme uviesť slovo *sujetový*, pri ktorom Pravidlá uvádzajú výslovnosť *süžetový*. Podobne by to bolo napr. pri deriváte *foyerový* (príručky ho nezaznamenávajú).

V pravopisných a gramatických príručkách pri formulovaní poučiek bude potrebné pamätať aj na prípady, ktoré sme uviedli v tomto príspevku.

L. Dvonč

Pricnieť sa. — Sloveso *pricnieť sa* s väzbou *pricnieť sa niekomu niekto (niečo)* som doteraz zistil iba u Dominika Tatarku, a to v jeho psychologickej rozprávke Ešte s vami pobudnúť. Možno predpokladať, že ide o novoutvorené sloveso podľa modelu slovesa *prisniť sa (niekomu niečo/niekto)*.

Najprv uvedieme súvislosť, do ktorej sa zaraďuje uvedený slovesný novotvar. [Redaktor Roľníckeho hlasu Denivek po nepríjemnej príhode v meste, keď len-len že neprišiel o život pod električkou, dobehne domov a prekvapený pred prahom nachádza svoju matku.] *Z cesty vybehne hore schodíkmi. A tu, pred domom na prvej terase záhrady zas sa zarazí, zastane: Ktože to tam sedí na schodíku pred prahom? Akási drobná stvorička. Keď sa jej dotkne pohľadom, je to nepatrné a je to samý páperistý mäkký vlniačik. Čosi sa mu mihne v očiach ako tienik, alebo sa mu len tak pozdáva? Nie, tá stvorička sa mu nepricnela. Práve len čo stihol pomyslieť na ženu. Nie, cnenie mu neprivolalo tento tienik, mäkký, čierny, páperistý.* (...) *Ako drobná stvorička sedí schúlená na schodíku, ako si v dlaniach podopiera tvár a hľadí pred seba do neurčita, pozerá a čaká, kohosi vyčkáva, clivým pohľadom privoláva, rozvíri mu pamäť až po samé dno.* (V úzkosti hľadania, Slovenský spisovateľ 1963, 240)

Významovú platnosť vety *Nie, tá stvorička sa mu nepricnela* vysvetľuje kontext ... *cnenie mu neprivolalo tento tienik mäkký, čierny, páperistý.* Z neho je jasné, že slovesu *pricnieť sa* dáva Tatarka význam „byť vyvolaný cnením".

Stretáme sa tu so slovesom, ktoré treba posudzovať v súvislosti so slovesom *prisniť sa.*

Sloveso *prisniť sa* je pritvorené k zriedkavému slovesu *sniť (sa)* [dnes je zväčša len *snívať (sa)*] a má okrem väzby *prisniť sa niekomu s niekým (s niečím)/o niekom (o niečom)* i väzbu *prisnila sa mi matka. Prisniť sa,* ako to podáva i Slovník slovenského jazyka, má význam „ukázať sa, zjaviť sa vo sne".

Slovesom *cnieť sa/cnieť si* vyslovujeme príbuzný stavový dej ako slovesom *sniť (sa)/snívať (sa).* Má i podobnú väzbu: *cnieť sa niekomu po niekom (niečom), za niekým (niečím)* alebo sa používa bezpredmetne — porov. *snívať (sa)/sniť (sa) o niekom (niečom), s niekým (niečím)* a zasa i bezpredmetne.

Vzťah v dvojici slovies *sniť sa (snívať sa) — prisniť sa* vyvolal vznik podobnej dvojice *cnieť sa — pricnieť sa.* Ako sloveso *prisniť sa* značí „zjaviť sa, ukázať sa vo sne", tak *pricnieť sa* má význam „zjaviť sa, ukázať sa v cnení (byť vyvolaný cnením)".

Hľadavý Dominik Tatarka, ako ho poznáme z jeho diela, hľadal i tu s úspechom. Jeho novotvar je dobre utvorený. V danom tematickom okruhu slovesný novotvar zaznamenávame ako priliehavý.

G. Horák

ODPOVEDE NA LISTY

Oni smú, a nie oni „smia." — P. L. z Revúcej: „Takisto sa mi nepozdáva slovo, ktoré som čítal v návode, ako obsluhovať výťah. Okrem iného v ňom čítame: ‚Deti smia používať výťah len v sprievode'... atď. Podľa mňa je správnejšie smú."

Odpoveď: Tvar „smia" (deti „smia") je nesprávny. Sloveso *smieť* sa časuje v oznamovacom spôsobe prítomného času takto: *smiem, smieš, smie; smieme, smiete, smú.* Sloveso *smieť* sa časuje tak ako napr. *trieť, vrieť, mrieť.* Aj tieto majú v tretej osobe množ. čísla v oznamovacom spôsobe prítomného času tvar *trú, mrú, vrú.*

Ako tvar „smia" nesprávny je i tvar „smejú", ktorý kde-tu počuť. Tvar „smia" bol utvorený napodobnením tvarov *hľadia, letia, sedia,* a to pod vplyvom nesprávnej analógie založenej na takomto úsudku: keď je *hľadieť — hľadia, letieť — letia, sedieť — sedia,* je i *smieť — smia.* Tvar „smejú" zasa vznikol na základe nesprávnej analógie so slovesami *rozumieť — rozumejú, belieť — belejú, zostarieť — zostarejú.*

Tvar „smia" je nesprávny (takisto je nesprávny tvar „rozumia") ale rovnako nesprávny je aj tvar „smejú".

Tvar *smú* nie je teda ‚správnejší' (ako píše náš dopisovateľ), ale jedine správny.

O takzvanom divadelnom opisovaní. — V. U-ová zo Žiliny: „Mnohí spisovatelia vo svojich románoch alebo poviedkach opisujú dej príliš divadelne, čo nepôsobí priaznivo na čitateľa; píšu napríklad takto: Keď sa spamätá, postaví na zem kahance, roztvorí kufor a hľadí doň. Nie je správnejšie písať takto: Keď sa spamätal, postavil na zem kahance, roztvoril kufor a pozrel doň? — Prosím o Váš úsudok o tejto veci."

Odpoveď: Je celkom jasné, že „divadelným opisovaním" pisateľka rozumie oživovanie minulých dejov takým spôsobom rozprávania, keď sa podávajú, akoby sa práve diali pred našimi očami. V štylistike tu hovoríme o sprítomňovaní minulých dejov. V jazykovom vyjadrení sa to uskutoční tak, že namiesto slovesa v tvare minulého času použijeme sloveso v tvare prítomného času. Tento oživovací postup neuplatňujú len spisovatelia, lež používame ho bežne i v ústnom vyjadrovaní a tu veľmi výrazne vystupuje jeho „divadelnosť" (dramatizovanie zážitku). Rozdiel medzi podaním dejov pomocou tvaru minulého času a pomocou tvaru prítomného času je len v prístupe k deju a k udalosti vôbec. Tvar prítomného času okrem toho, že hovorí o príslušnom deji, naznačuje ešte i to, že rozprávajúceho (podávateľa) dej citovo zaujal; a podávateľ neraz chce, aby rozprávanie s podobným zaujatím prijímal i spolubesedník. Z takýchto situácií sa sprítomňovanie minulých dejov dostalo i do literatúry.

Máme to azda spisovateľom zazlievať, keď čitateľovi oživujú opisované deje tak, že im ich vo vyjadrení prenesú z minulosti do prítomnosti? Naopak. Vidíme v tom úsilie výjsť čitateľovi v ústrety, zvýšiť jeho estetický zážitok z čítania.

Možno, že pisateľka listu mala na mysli také prípady, keď spisovateľ (menej dobrý alebo celkom málo dobrý) tento štylistický postup preháňa, nepoužíva

s mierou alebo sa len učí používať ho. Aj tu možno uplatniť príslovie Veľa dobrého škodí. Z ukážky bohužiaľ nemôžeme posúdiť, či išlo o priliehavé sprítomnenie.

Medzi citovanými súvetiami je okrem náhrady tvaru prítomného času (*spamätá sa, postaví, roztvorí*) tvarmi minulého času (*spamätal sa, postavil, roztvoril*) ešte ten rozdiel, že na konci súvetia tvar prítomného času od nedokonavého slovesa je nahradený tvarom minulého času od príbuzného dokonavého slovesa. — Pisateľka proti spojeniu *hľadí doň* stavia *pozrel doň* a nie, akoby sa čakalo, *hľadel doň*. To podotýkame preto, že tu by sme už museli hovoriť aj o vecnom rozdiele, nielen o rozdiele štylistickom. Je jasné, že *hľadieť do kufra* a *pozrieť do kufra* nie je to isté.

Ale odhliadneme od tohto vecného rozdielu a uzavrieme našu odpoveď. — Sprítomňovanie minulých dejov nemôžeme a nebudeme našim spisovateľom vyčítať. Ani v tom by sme nevideli chybu, keď v jednej knižke nájdeme tohto štylistického postupu viacej, inde menej. (Spisovatelia nepíšu rovnako; ani my nehovoríme rovnako!)

Uvedieme aspoň jednu ukážku.

Po chodníku k r á č a starec. Trochu prihrbený, s neprirodzene dlhými rukami, temer odpudzujúci. Ale na pozoruhodnej vráskavej tvári pyšný orlí nos. [...] *Dlhé, ako sneh biele vlasy m á na krku zastrihnuté. Zrebná, už nie čistá košeľa j e na pleci roztrhnutá a cez dieru v i d n o žlté, chudé telo. Háby m á obnosené, len návlaky v krpcoch s v i e t i a novotou. Aj horalský klobúčik,* [*m á*] *malý, len tak navrch hlavy, a hnedý ako tie kríže na neďalekom cintoríne.* (R. Jašík, Na brehu priezračnej rieky)

Starca nám Jašík predstavuje tak akoby práve prechádzal popred nás. Takýto postup naozaj podáva udalosti divadelne, dramaticky, filmovo. Ale keby sme ho nemali, naša literatúra by veľa stratila. Pravdaže, ako všetko, možno i tento štylistický postup nielen používať, ale i zneužívať.

Výslovnosť mena Martin. — MUDr. S. K. z Brna: „Hlasatelé Čs. rozhlasu v Praze, kteří mluví češtinou, vyslovují zásadně slovenské město Martin tvrdě jako ‚Martyn'. Zní mi to v češtine velmi nepřirozeně, dodává to jakýsi anglický nebo maďarský nádech. Prosím proto o odpověď na tyto otázky: 1. Jaká je správná výslovnost ve spisovné slovenštině?; 2. Jaká je správná výslovnost ve spisovné češtině?; 3. Jak to vyslovují martinští rodáci sami?"

Odpoveď: Osobné meno *Martin* a podľa neho i miestne meno *Martin* sa v spisovnej slovenčine vyslovuje s tvrdým *t*; takto osobné meno *Martin* i miestne meno *Martin* vyslovujú aj martinskí rodáci (pozri aj Pravidlá slovenského pravopisu; Slovník slovenského jazyka III, 100; Slovenská reč VIII, 32). Tým sme odpovedali na prvú a tretiu otázku.

Teraz odpoveď na druhú otázku. — Hlásatelia Čsl. rozhlasu v Prahe vyslovujú miestne meno *Martin* s tvrdým *t*, tak ako toto meno počuli vyslovovať svojich slovenských kolegov. Nemožno im to vyčítať; robia voľačo podobné, ako keď hlásatelia slovenských rozhlasových staníc Čsl. rozhlasu vyslovujú napr. názov *Hradec Králové* s tvrdým *d*. Naopak, keby vyslovovali „Hraďec", celkom oprávnene by sme im to vyčítali. Základnú podobu miestnych mien vyslovujeme a píšeme presne tak, ako znie v slovenčine, napr. *Martin* (tvrdé *t*), *Banská Bystrica* (nie „Báňská Bystřice") a v češtine, napr. *Třeboň* (nie „Treboň"), *Hluboká* (nie „Hlboká").

Ako vidieť, miestne meno *Martin* v slovenčine i v češtine (keď ide o mesto v Turci) vyslovujeme rovnako, s tvrdým *t*, naproti tomu osobné meno *Martin* vyslovujeme v slovenčine s tvrdým *t*, no v češtine s mäkkým *ť*.

Lehota už vypršala. — I. R. z Bratislavy: „Veľa ráz čítam platnosť zmluvy vyprší, platnosť lístka nevypršala, splatnosť dane už vypršala. Sú tieto výrazy správne?"

Odpoveď: Spojenia *splatnosť dane už vypršala, platnosť lístka nevypršala, platnosť zmluvy vyprší* pokladáme za správne a štylisticky neutrálne (nepríznakové). V uvedených a podobných prípadoch máme do činenia s obrazným použitím slovesa *vypršať*; ide o takzvanú lexikalizovanú metaforu, ktorú si už ani neuvedomujeme. Obrazný význam slovesa *vypršať* (*nevypršať*) vznikol na základe predstavy, že času (časových lehôt) ubúda tak ako piesku v presýpacích hodinách.

Sloveso *(ne)vypršať* sa popri slovesách *uplynúť, minúť sa, prejsť* používa aj v právnických textoch a vlastne práve pre ne je charakteristické.

Slovo šivačka je krajové. — F. K., učiteľ z Brezna: „V Zechenterovom autobiografickom diele Päťdesiat rokov slovenského života som našiel slovo šivačka, ktoré autor použil namiesto bežného podstatného mena ihla. Ako sa dívate na takúto náhradu v dielach našich spisovateľov?"

Odpoveď: Slovo *šivačka* spisovateľ dr. G. K. Zechenter-Laskomerský naozaj používa. Možno uviesť ako príklad tieto dva ukážkové výpisky: 1. *Slúček bol ako praktikant štíhly šuhaj, že bys ho bol cez ucho* š i v a č k y *pretiahol.* — 2. *Pozriem von oknom, a štefanská veža nezdala sa mi väčšou ako štíhla* š i v a č k a *vo hmle a prachu zasnutá.*

Zo súvislosti zreteľne vysvitá, že Zechenter použil slovo *šivačka* namiesto slova *ihla*. Vysvetlenie, prečo u Zechentera nachádzame slovo *šivačka*, nie je ťažké. Tento náš spisovateľ totiž vyrástol a žil v takom prostredí, kde slovo *šivačka* môžeme v nárečí nájsť ešte i dnes (napr. v okolí B. Bystrice, Zvolena, Banskej Štiavnice, Kremnice — *šivačka* je i v takmer celom Ponitrí; jeho presný výskyt zachytí mapa v Atlase slovenského jazyka).

Teraz odpoveď na otázku, ako sa dívame na takéto slovo v beletristickom diele. Zaznamenávame ho ako prvok autorovho jazykového štýlu, ktorý poukazuje na krajovú príslušnosť spisovateľa. Podobné príklady by sme našli v dielach všetkých našich spisovateľov. Napríklad Vladimír Mináč používa príslovkový výraz *na prezrek*, Dominik Tatarka prídavné meno *vysohnatý* a sloveso *zarážať sa* (= potĺkať sa) atď.

Podstatné meno *šivačka* zreteľne súvisí so slovesom *šiť*; má krajovú platnosť.

Nie trychtýr, ale lievik. — M. Z. z Bratislavy: „Prečítal som si Večerník z 11. júla tohto roku a našiel som v ňom celý rad nesprávností. Napríklad neviem, prečo sa tu píše trychtýr: ‚Trychtýr na ceste bol tri metre široký, vari dva a pol hlboký.' — ‚Jednu lafetu som zamaskoval za trychtýr bokom, ďalšie som stiahol za skalu.' Ja myslím, že slovo lievik nie je o nič mrzkejšie ako trychtýr. Okrem toho je tu aj viacej chýb. Niektoré vám tu spomeniem: ‚mstiť sa' namiesto pomstiť sa, ‚rozumia — nerozumia' namiesto rozumejú — nerozumejú, ‚v drápoch' namiesto v pazúroch, Ešte mi tak pivo nikdy ‚nechutnalo' (namiesto nechutilo) ako teraz, okrem ‚dielčích' výsledkov namiesto čiastkových výsledkov, ‚hrať na

gitaru' namiesto hrať na gitare, ‚odozva' namiesto ohlas, alebo ozvena (aj v Pravde píšu raz ‚odozva' a raz správne ozvena), ‚obiloviny' namiesto obilniny, ‚mravenčia' práca namiesto mravčia práca, raz je revanšovať a raz ‚revanžovať', tak teda ako?"

Odpoveď: Podrobnejšie sa pristavíme len pri niektorých chybách. Najprv o „trychtýre" a lieviku. Pre náčinie na nalievanie tekutín do nádob s úzkym hrdlom sa v spisovnej slovenčine ustálil výstižný názov *lievik*. Toto podstatné meno, ktoré zreteľne súvisí so slovesom *lievať*, používa sa veľmi často aj v prirovnaniach, napr. *jamka ako lievik* (kužeľovitá j.); na základe prirovnania vzniklo i vzťahové prídavné meno *lievikovitý*. Aj v uvedených ukážkach išlo o prirovnanie pri označení jamy kužeľovitého tvaru (po výbuchu). Vo vetách malo byť slovo *lievik*, nie „trychtýr".

Slovo *lievik* má proti „trychtýr" tú výhodu, že je priehľadné, lebo už z jeho podoby vieme, o čo ide, a okrem toho je ustálené. Takéto chyby by už naozaj nemuseli byť. (Na západnom Slovensku miestami je *trachár*; je to nárečové slovo.)

Súhlasíme s výčitkami pisateľa listu. Má sa hovoriť a písať *pomstiť sa, rozumejú — nerozumejú* (pozri Jazyková poradňa I, 165), *pazúry — v pazúroch, chutí mi — chutilo mi* (inšie je *chutnať* = skúšať chutnaním niečo; pozri Jazyková poradňa II, 89—90), *čiastkové výsledky, hrať na gitare* (pozri Jazyková poradňa III, 177—178), *ohlas* (alebo *ozvena*), *obilniny*. Dvom posledným upozorneniam venujeme dva osobitné odseky.

Mravčia práca. — Od podstatného mena *mravec* tvoríme vzťahové prídavné meno (takzvané druhovo privlastňovacie) celkom tak ako od iných zvieracích podstatných mien zakončených na *-ec*, napríklad: *vrabec — vrabčí* (pozri *vrabčací*), *kanec — kančí* — teda pridá sa slovotvorná prípona *-í*, pred ktorou sa zmení kmeňové *c* na *č* a vypadne pohyblivá kmeňová samohláska *e*. V spisovnej slovenčine je podľa toho náležitý tvar *mravčí — mravčia — mravčie*, teda aj *mravčia práca* (obrazne o drobnej a vytrvalej práci). Naproti tomu v češtine má paralelné prídavné meno podobu *mravenčí*, a to preto lebo základom pre jeho odvodzovanie je podstatné meno *mravenec*.

Revanšovať sa. — Sloveso *revanšovať sa*, utvorené z francúzskeho základu *revanche* (podobne ako i podstatné mená *revanš, revanšista* a prídavné meno *revanšistický*), má význam „odplatiť sa" (a to v kladnom i zápornom zmysle); píšeme ho s prihliadnutím na jeho cudzí pôvod, teda etymologicky, so *š*, nie so *ž*. Nuž nie raz tak, raz zasa onak; píšme ho vždy podľa jeho pôvodu so *š*, a tak ho aj vyslovujme.

Smrečia hora? — L. P. z Červenej Skaly: „Čítal som nedávno fragment Rudolfa Jašíka Povesť o bielych kameňoch (Mladé letá, 1961), niekoľko ráz som sa prekvapil, keď som našiel prídavné meno smrečí, konkrétne smrečia hora. Ja by som vždy povedal smreková hora. Keď Katarína Lazarová dala svojej knižke názov Mločia hora, to je v poriadku, lebo to súvisí so zvieracím menom, no smrek je strom a od mien stromov sa takéto prídavné mená netvoria."

Odpoveď: O prídavnom mene *smrečí* v uvedenej povesti Rudolfa Jašíka vieme. Spisovateľ ho zaradil do takéhoto kontextu: 1. *Vrch nad cintorínom sa už nedvíhal tak strmo. Tmavý bol od hustej s m r e č e j hory.* (11) — 2. *Deti povychá-*

dzali zo smrečej ohrady a prišli k bráne. (16) — 3. *Len povyše, pri smrečej hore, rozzelenali sa húštiny.* (28) — 4. *Šuchot znel zreteľnejšie a prichádzal zo všetkých strán. Aj spoza starcovho chrbta a až zhora — od húštin a smrečej hory.* (30)

Tu naozaj máme do činenia s rozširovaním istého slovotvorného postupu zo zvieracích a zriedkavo i osobných mien na mená rastlín. Takzvané druhové privlastňovacie prídavné mená, ako *orlí, medvedí, lastovičí* sú známe napríklad aj od týchto osobných a osobne chápaných mien: *boh — boží, človek — človečí, dievča — dievčí, baba — babí, mater — materí* (popri *materský*), *umrlec — umrlčí, obor — obrí, satan — sataní, žobrák — žobračí, striga — stridží, trpaslík — trpasličí, socha — soší* (Mináč).

V krásnej literatúre zriedka nájdeme takto utvorené prídavné mená aj od podstatných mien označujúcich veci, napr. *šibeň — šibení.* Kde-tu sa zjaví aj druhové prídavné meno utvorené od mena rastliny, napr. *nevädza — nevädzí,* a to najmä v básnickej reči. Prídavné meno *nevädzí* má napríklad Štefan Žáry: *Strmo dýcha, v sluchách špie, jeho oči nevädzie pozerajú v mŕtvy bod.* A teraz nám pribudli doklady na prídavné meno *smrečí.* — S čím to súvisí?

Použitie prídavného mena *smrečí* môže súvisieť s nárečovým úzom a ďalej možno ho sekundárne dať do súvisu aj s postupmi lyrizovanej prózy, ktorá oživuje všetko, čo je v prírode, a tobôž rastliny, živým bytostiam najbližšie.

Na doloženie rozrastania sa skupiny druhových prídavných mien možno uviesť aj ďalší doklad a z toho istého autora. Rudolf Jašík totiž v tej istej povesti má i prídavné meno *černičí: Preto zakaždým, keď kládol do úst plnú dlaň černíc, prešiel očami zelenú pláň a zazrel biele šatky a mal radosť z trpkých černičích zrniek...* (55) Treba povedať, že nepociťujeme, že by sa tu prídavné meno *černičí* nebolo použilo adekvátne (*černičie zrnká* ako *medvedie mláďatá*), hoci bežnejšie je prídavné meno *černicový.*

Aj keď prídavné mená *smrečí* a *černičí* treba zatiaľ chápať ako prvok individuálneho jazykového štýlu Rudolfa Jašíka, nemožno nepobadať za nimi zároveň tendenciu po rozšírení platnosti tohto slovotvorného modelu. Na záver teda len toľko, že prídavné mená *smrečí (smrečia hora), černičí (černičie zrnká)* sú zatiaľ príznakové — nemajú všeobecnú platnosť. V uvedenom kontexte ich síce pokladáme za také, čo vyvolávajú pozornosť, no neradili by sme ich nahrádzať tvarmi *smrekový* a *černicový.*

G. Horák

INDEX K 29. ROČNÍKU SLOVENSKEJ REČI

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska. Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

akcelerácia deja u Jašíka 15—17
aké len slina na jazyk prinesie, k správnosti výrazu 316—317
ako ho omrklo, tak osvitlo, význam spojenia 124—125
algoritmus: pre prechod od fonémy [i] ku grafémam *i* a *y* 328—329; o „výslovnosti" grafémy *t* 330
Alžír — Alžírsko, význam 183—184
anglo-americký, angloamerický, Angloameričania, pravopis 311—313
archaizmy u Kukučína 74—79
atmosferický — atmosférický 33—38
autostop, autostopár 117—118
banjo, pravopis a skloňovanie 116—117
Betáková V., *Metodika slovenského jazyka v 6.—9. ročníku základnej deväťročnej školy,* recenzia 304—307
big beat, výslovnosť a pravopis 313
cigája — gen. pl. *„cigáj"* 56—57
cimet (cimét), význam a etymológia 19
čakáreň — „čakálňa" 319
častica, častice: nesamostatné *da-* a *nie-* pri zámenách a príslovkách 335—339; s expresívnym zafarbením 276
čeština: B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce,* recenzia 172—173; *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii,* recenzia 176—179; na V. medzinárodnom sjazde slavistov v Sofii, zpráva 109—111; J. Nečas—M. Kopecký, *Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů,* recenzia 244—246; *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university XII, A 11,* recenzia 241—243; *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovou, Výbor z české literatury doby husitské I, II,* zpráva 243—244
čisté blato — samé blato 319—320
dialóg v umeleckom diele 152—163
dinosaurus, tvorenie príd. mena 60—61
disimilácia pri tvorení trpného príčastia 90—91
divadelné opisovanie 374—375
doplnok vo vete 236—240
doplňovačka, definícia termínu 88
džez, pravopis 313
expresívnosť vo fonetickom prepise 273
fonéma, fonémy: prechod od fonémy [i] ku grafémam *i* a *y* 328—329; prechod od grafémy *i* a *y* k fonéme [i] 330; spodobovanie 326—327; vzťah medzi fonémou a grafémou 321—326
gániť, význam a etymológia 20
„girondini" — girondisti 249—250
gniaviť, význam a etymológia 20—21
graféma, grafémy: prechod grafém *i* a *y* k fonéme [i] 330
Hála B., zhodnotenie činnosti 105—107
„Hamuljak" — Hamuliak 309—311
Havránek B., *Studie o spisovném jazyce,* recenzia 172—173
„híňava" — inovať 191—192
honobiť, význam a etymológia 21
hovorová podoba spisovnej slovenčiny, zpráva o výskume 351—357
hovorový štýl v románe Jediná 270—278
hrobľa, význam a etymológia 21—22
hvaždiť, význam a etymológia 22
interpunkcia: bodka, dvojbodka, tri bodky, čiarka, výkričník, otáznik, úvodzovky 225—227; pri parentéze 284—285
intonácia ako prostriedok pre charakteristiku postáv 273
irónia a sarkazmus v Mihálikových básňach zo zbierky Tŕpky 80
Jánošík A., zhodnotenie činnosti 301—302
jazyk v dievčenskom románe Jediná 270—278
Kajanová O. — Čulen Š., *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník,* recenzia 303—304
Karel — Karla, Karlove Vary, Karlova Ves, karlista 122—123
keď prišlo na lámanie chleba, vznik spojenia 320
Keňa — „Kenya" 254—256
kiša (kyša), význam a etymológia 22—23
konferencia o aktuálnych otázkach teórie verša, zpráva 365—368
konferencia o jazyku a štýle súčasnej prózy, zpráva 357—365
kontrast v Mihálikových básňach zo zbierky Tŕpky 80
korčuh — korčuch, význam a etymológia 23

košiar, význam 23
kozmonautka, používanie 58
ku mne — „*ko mne*" 126—127
kvantita: pri príd. mene *atmosférický* 33—38; *synagóga* 252; *Zaragóza* 373—374; *zázroň* 63—64
Literatúra a jazyk. Litteraria — Štúdie a dokumenty VI, recenzia 112—115
medicejský — *mediciovský* 250—251
mego, megera, mechňa, význam a etymológia 23—24
mená mesiacov z obdobia Francúzskej revolúcie, pravopis 249
mená a priezviská v preklade Revízora 92
miestenka, definícia termínu 88
monológ v umeleckom diele 163—165
nanič v spojení *maškarný ples nebol nanič* 254
naniesť, významy 127—128
nárečia: poľské 246—248; stredoslovenské v minulosti 4—6; predminulý čas v slov. nárečiach 287—298; využívanie nár. pri charakteristike postáv v umeleckom diele 65—74; *prasleň* 99; *šivačka* 380
názvy: ministerstiev 219—224; štátov typu *štát Texas* 215—218; mier 210—215
Nečas J. — Kopecký M., *Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů*, recenzia 244—246
Nitran — *Nitrančan* 64
odvodzovanie pri cudzích vlastných menách 314—315
opis, divadelný 374—375
„*o jednu a pol minúty*" — *o jeden a pol minúty* 253
(o)gabať (sa), význam a etymológia 20
onikanie, pravidlo 63
obyvateľské mená typu *Saturňan* 85—88
opytovačka, k termínu 89
oxid, oxidácia — „*oxyd*", „*oxydácia*" 185—186
paradigmatické a syntagmatické podmienky pri písaní *i, y* 323—325
parentéza, členenie 279—285
Pauliny E. — Ružička J. — Štolc J., *Slovenská gramatika*, recenzia 173—176
plurál úcty 63
podmet, zhoda s prísudkom 25—31, 332—335
„*praslen*" — *prasleň*, znenia, význam v nárečiach 98—102
pravopis slov: *banjo* 116—117; *cowboy* 184—185; diskusia o pravopise 258—269, 321—332; *džez* 313; mien mesiacov z obdobia Francúzskej revolúcie 249; názvov ministerstiev 219—224; *oxid, oxidácia* — „*oxyd*", *oxydácia*" 185—186; predpôn *s-, z-, zo-* a predložiek *s, so, z, zo* 264—265; *revanšovať sa* 377; slovesa *posilňovať* — „posiľňovať" 189; úvod do diskusie 257—258
predpona, predpony: *po-, po+po-, po-+za-, po-+do-, po-+-nad-*, polemika 40—46, 46—48
preklad Revízora, jazyková stránka 91—97
prepisovanie ruských slov s „*ks*" do latinky, zásady 227—229
préteritum v prenesenom používaní 137—139
Pribić-Nonnenmacher E., *Die baltoslavischen Akzent- und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im Slovakischen*, recenzia 49—50
pricnieť sa, používanie 373
príd. meno, príd. mená: ako syntaktický útvar 141—144; *cudzí*, požívanie 189—190; *dinosaurí*, tvorenie 60—61; *medicejský* — *mediciovský* 250—251; skloňovanie typu *papagájí* 59—60; *smrečí* u Jašíka 381—382; s príponou *-teľný*, tvorenie 129—136; v úlohe osamostatnených vetných členov 139—144; vzťahové, tvorenie 381
prípona, prípony: pri slove *don* v dat.-lok. sg. 166—171; *-u/-a* v gen. sg. muž. neživ. 370—372; *-ný, -tý* v trpnom príčastí slovies vzoru rozumieť 90—91
príslovka, príslovky: *dolu, dole*, významy 38—40; s *nie-* a *da-* u Bodenka 335—339; *vonka* a *vonku*, používanie 119—121; zámenné 340—342
prísudok, zhoda s podmetom 25—31, 332—335
privlastňovačka, k termínu 89
prívlastok vo význame hyperbolizujúceho výrazu 274—275
revanšovať sa, pravopis 377
rod substantíva *knieža* 62, 332—335
Sborník prací filosofické fakulty brněnské university XII, A 11, recenzia 241—243
seminár o otázkach literatúry pre deti a mládež, zpráva 307—308
skloňovanie slov: *banjo* 116—117; *cigája* 56—57; cudzích vlastných mien 314—315; *deka/deko* 188; *don* 313—314; *Gorkij* 319; *chvoje* 118—119; príd. mien ty-

pu *papagájí* 59—60; radových číslovlek 318
slang ako charakterizačný prostriedok postáv 277—278
slavistika: na V. medzinárodnom sjazde slavistov v Sofii, zpráva 107; v jubilejných príspevkoch, zpráva 179—182
slovenčina: O. Kajanová — Š. Čulen, *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník*, recenzia 303—304; J. Nečas — M. Kopecký, *Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů*, recenzia 244—246; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, recenzia 173—176; na V. medzinárodnom sjazde slavistov v Sofii, zpráva 109—110; študijné strediská slovakistiky na zahraničných univerzitách, zpráva 52—55
sloveso, slovesá: *ísť* v spojení *ide byť prehliadka* 316; typu *niesť* u Kukučína, ich archaický charakter 74—79; väzba *hrešiť* s predložkou *proti* + 3. pád 190—191; *hriebsť* a *krasť* u Kukučína 77—79; *liazť sa (liahnuť sa)* a *riecť* u Kukučína 76—79; *naniesť, nanášať*, významy 127—128; *nehnevať sa*, používanie 186—187; *pricnieť sa* v spojení *pricnieť sa niekomu niekto (niečo)* 377; predminulý čas 286—298; slovesný čas v básnickej zbierke Trpky 83—84; *smieť* v 3. os. pl. 378; *strižie — strižú* u Kukučína 74—76; tvorenie trpného príčastia slovies vzoru rozumieť: *omdlieť — omdlený/omdletý, zľadovatieť — zľadovatený* 90—91; *vypršať* v spojení *platnosť zmluvy vypršť* 380
slovná zásoba Mihálikových Trpok 81—82
slovosled pri parentéze 283
snice, význam a etymológia 24—25
spojka, spojky: *a* v Trpkach 82—83; medzivetné 275; *novšak* 56; príčinné, frekvencia 31—32
Stanislav J., zhodnotenie činnosti 349—351
sujet — sujetu, sujetový, skloňovanie 372
súvetie: zložené, klasifikácia 229—232, 232—236
synagóga — „synagoga“ 251—252
sympózion — sympózium 121—122
„šivačka“ — ihla 376
štýl, štýly: drámy 151—165; klasifikácia 144—151;
štylistika: predminulý čas ako štylistický prostriedok 296—297; štylistické a syntaktické využitie príd. mena 140—144; štylistické zvláštnosti v Mihálikovej zbierke básní Trpky 79—85; vnútorný dialóg a monológ 270—271
štylizačné prostriedky u Bodenka 335—339
terminológia: návrh hádankárskych termínov 88—89
„trychtýr“ — lievik 376—377
ulica Maxima Gorkého — „Maxima Gorkija“ 318—319
Urbańczyk S., *Zarys dialektologii polskiej*, zpráva 246—248
ustálené spojenie: *plná škola žiakov* 57—58
veta, vety: doplnková 236—240; jednočlenná, pričlenená a eliptická 277; parentéza a jej členenie 279—285; uvádzacia, jej funkcia v románe Jediná 276—277
viac-menej, používanie 127
volať (sa) a *nazývať (sa)*, používanie 256
vonka — vonku 119—121
Vyborg — Vyborčan, „Vyboržan“ 61—62
Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, Výbor z české literatury doby husitské I, II, zpráva 243—244
výslovnosť: *ä* 201—202; *big beat* 313; grafémy *t* 330; hlások a spoluhláskových skupín 293—210; skupín *le, li, te, ti, de, di, ne, ni* 202—203; mena *Martin* 379—380; skúmanie dnešnej výslovnosti 207—208; písaného *x* v slovenčine 102—104; spoluhlásky *v* 343—348; slova *cowboy* 184—185; zdvojených spoluhlások 322
Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho, recenzia 50—52
Zaragoza — Zaragóza 369—370
„zazroň“ — zázroň 63—64
znik, význam 309
zoo, rod 187—188
žabykláč, písanie 124
želať, priať, vinšovať v hovorovej reči 191

Š. Lipták